

SADRŽAJ

TEMA BROJA	SLUŽBE ZA POMOĆ ŽRTVAMA
	Uspostavljanje službi za podršku žrtvama zločina iz mržnje <i>Peter Dunn</i> 3
	Podrška deci, žrtvama kriminala, u okviru sistema za podršku žrtvama <i>Ilse Vande Walle</i> 9
	Služba za žrtve kriminaliteta VDS info i podrška žrtvama: analiza dosadašnjeg rada <i>Mr Sanja Čopić, Jasmina Nikolić</i> 17
	SOS telefon za žene žrtve diskriminacije na radnom mestu <i>Dr Ljiljana Dobrosavljević-Grujić</i> 29
OSTALE TEME	
	Pojam i posledice emocionalnog zlostavljanja deteta u porodici <i>Dr Nadežda Ljubojev</i> 35
	Društveni identitet mladih žena na selu Primer sela Dudovica-studija slučaja <i>Suzana Ivanović</i> 41
NAUČNI SKUPOVI I STRUČNI SASTANCI	
	Osamnaesta konferencija i Godišnja skupština Evropskog foruma službi za podršku žrtvama kriminaliteta <i>Jasmina Nikolić</i> 47
	Međunarodna konferencija: »Prošlost i sadašnjost: posledice po demokratizaciju« <i>Nataša Hanak</i> 50
	Međunarodna konferencija: "Policing in Central and Eastern Europe – Dilemmas of Contemporary Criminal Justice" A GERN INTERLAB on criminological and criminal justice research in South-Eastern Europe <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i> 54
PRIKAZI KNJIGA I ČASOPISA	
	Trgovina ljudima u Srbiji <i>Mr Maja Savić</i> 57
	Trgovina ljudskim organima <i>Biljana Mihić</i> 59

PETER DUNN*

Uspostavljanje slu`bi za podr{ku `rtvama zlo~ina iz mr`nje

U ovom -lanku se govori o prirodi i razvoju slu`bi za podr{ku `rtvama zlo~ina iz mr`nje u Engleskoj i Velsu. Daju se definicije zlo~ina iz mr`nje, informacije o njegovoj rasprostranjenosti i razmatraju se razlozi zbog kojih su se neke slu`be namenjene `rtvama zlo~ina iz mr`nje razvile br`e od drugih. U zaklju-ku se sumiraju glavne ta-ke diskusije na Konferenciji evropskog foruma slu`bi za `rtve, odr`anoj 2004, u vezi sa pitanjem da li postoje `e slu`be za pomo} `rtvama treba da se bave `rvama zlo~ina iz mr`nje, ili je za njih potrebno ustanoviti specijalizovane agencije.

Klju-ne re-i: Zlo-in iz mr`nje, `rtve, slu`be za `rtve.

Uvod i definicija zlo~ina iz mr`nje

Tokom proteklih deset godina, u Velikoj Britaniji je narasla svest o rasprostranjenosti zlo~ina iz mr`nje, zbog -ega su ura|eni mnogobrojni projekti za pru`anje pomo}i `rtvama ove vrste zlo~ina. Pre nego {to razmotrimo prirodu ovih projekata i na~ine na koji oni pru`aju podr{ku `rtvama, potrebno je ustanoviti definiciju zlo~ina iz mr`nje. Jacobs i Potter (1998)¹ ga opisuju kao "kriminalno pona{anje motivisano predrasudama", dok ga Udru`enje policijskih stare{ina defini}e kao "zlo-in u kome predrasude po~inioca prema odre|enoj grupi predstavljaju presudni faktor u izboru `rtve" (ACPO 2000). Definicije zlo~ina iz mr`nje moraju uzeti u obzir razli~itost: `rtve zlo~ina iz mr`nje su bile na meti po~inilaca zato {to su percipirane kao razli~ite od ve}ine. Zlo-in iz mr`nje je, prema tome, na~in na koji prestupnici, zlonamerno, ispoljavaju svoju netoleranciju ili razli~itost. Problem sa ovim definicijama se sastoji u tome {to su one fokusirane isklju~ivo na motivaciji po~inioca da po~ini zlo-in iz

mr`nje. One ne uzimaju u obzir percepciju `rtava o sopstvenom iskustvu i o razlozima zbog kojih su te osobe bile na meti; isto tako, nisu sve `rtve zlo~ina iz mr`nje spremne da prihvate ~injenicu da je prestup bio motivisan mr`njom prema njima.

Zlo-in iz mr`nje obi~no uklju~uje nasilje, verbalno zlostavljanje ili o{te}enje imovine. Osobe koje su naj-e{}e na meti napada~a su crnci, lezbejke i gej mu{karci, trans-seksualci, manjinske verske grupe i osobe sa smanjenim sposobnostima. Postoje i tvrdnje da nasilje u porodici i pra}enje tako|e predstavljaju zlo~ine iz mr`nje. Svakako da postoje paralele, u smislu da su po~inioci mo`da motivisani `eljom da dominiraju i da kontroli{u svoje partnere, prema kojima verovatno imaju malo po{tovanja. Me|utim, isto se mo`e re}i i za silovanje. Nasilje u porodici i uznemiravanje `rtve ne bi trebalo podvesti pod termin zlo~ina iz mr`nje, zato {to se oni razlikuju po svojoj dinamici – ovakvi prestupi se doga|aju ili u kontekstu intimne veze, ili, u slu~aju uznemiravanja, obsesivne opsednutosti po~inilaca objektom njihove opsednutosti. Ova razlika je va`na za razumevanje sveukupnih posledica ovog krivi-nog dela i planiranja relevantnih na~ina reagovanja na njega.

Neke posebne karakteristike zlo~ina iz mr`nje

Ovakva dela se mogu kretati u rasponu od "uznemiravanja 'niskog intenziteta", gde pojedina~ni izolovani incident mo`e delovati trivijalno, pa do ubistva. ^esto se redovno ponavljaju i ne retko se doga|aju u blizini `rtvinog prebivali{ta, radnog mesta, svetili{ta, ili ispred mesta za zabavu. Po~inioci zlo~ina iz mr`nje su ~esto osobe koje su ~lanovi neke grupe. Zlo~ini iz mr`nje se obi~no nastavljaju dok se ne zaustave, a eskaliraju po te`ini. Neki primeri zlo~ina iz mr`nje podrazumevaju:

- Uzvikivanje uvredljivih komentara na ulici
- Pasji izmet razmazan po ne~ijim ulaznim vratima ili uba~en kroz po{tansko sandu~e

* Direktor Odseka za istra`ivanje i razvoj, Nacionalna kancelarija Slu`be za podr{ku `rtvama u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj, E-mail: peter.dum@victimsupport.org.uk

1 Jacobs, J i Potter, K "Criminal Law and Identity Politics".

- Stavljanje slanine na le{ osobe muslimanske veroispovesti u mrtva-nici
- Nasrtaj na `rtvu posle izlaska iz gej kluba
- Razbijanje prozora na ku}i `rtve
- Paljenje `rtvinog prebivali{ta, svetili{ta ili sastajali{ta za zabavu
- Crtanje svastika po zidovima sinagoge
- Maltretiranje na radnom mestu ili u {koli zbog `rtvine razli-itosti
- Provalna kra|a pra}ena grafitima od spreja po unutra{njosti `rtvinog prebivali{ta.

Posledice zlo-ina iz mr`nje

Posledice variraju u zavisnosti od pojedina-nog slu-aja. Izgleda da neke osobe prihvataju uznemiravanje i pretnje niskog intenziteta kao sastavni deo `ivota, koji se verovatno ne}e promeniti. Za ve}inu ljudi, ovo ima ozbiljne posledice. Uznemiravanje se, na primer, po definiciji de{ava redovno i uporno, {to iscrpljuje `rtvu. Zbog napada na ne{to {to predstavlja centralni i nepromenljivi aspekt ne-ijeg identiteta, kao {to je boja ko`e, fizi-ke karakteristike ili seksualnost, dolazi do gubitka samopo{tovanja. Osobe koje su prepele uli-ne napade po-inju da se pla}e izlaska na ulicu, ali, ukoliko im je uba-ena cigla kroz prozor, mogu se pla{iti i boravka u ku}i; zbog toga se nigde ne ose}aju bezbedno. Zlo-in iz mr`nje "uklju-uje tastere" koji podse}aju `rtve na ranija bolna iskustva. Posledice mogu biti ozbiljne povrede, gubitak prebivali{ta ili zaposlenja, a ponekad i smrt.

Posledice hroni-ne viktimizacije sli-ne su posledicama gubitka bliske osobe. Kubler-Ross (1969) i Murray-Parkes (1970)² opisali su `etiri stupnja `ljenja zbog smrti bliske osobe:

- Otupelost - ovo je pra}eno nesposobno{u da se shvati gubitak
- ^e`nja - negiranje kona-nosti gubitka, pra}eno bolom, ljutnjom, itd.
- Dezorganizacija - pra}ena o-ajem, te{ko}ama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti i depresijom
- Reorganizovanje uz prihvatanje -injenice da " `ivot te-e dalje".

Shaw pokazuje kako se na mnoge vi{estruke

2 Kubler-Ross, E. *On Death and Dying EM Tavistock, London, 1969*, Parkes, CM *The First Year of Bereavement in Psychiatry* 4:444-467, 1970, navedno u Shaw, M *Time Heals all Wounds?* in Farrell, G. and Pease, K. (editors) (2001) *Repeat Victimisation Crime Prevention Studies* Vol 12.

`rtve zlo-ina iz mr`nje "mogu primeniti stupnjevi 1,2 i 3. @rtve su -esto izlo`ene novim rafalnim napadima mr`nje. Posle svakog od njih, ose}aju se umrtvljeno, kao u prvom stupnju, dok je ljutnja koja sledi sli-na onome {to se de{ava u drugom stupnju. Me|utim, zbog stalno prisutnog stanja viktimizacije, ove faze su zamagljene, tako da prevolaju o-aj. Oni nisu u stanju da dostignu -etvrti stupanj (prihvatanje, nastavljanje normalnog `ivota), zato {to, posle svakog incidenta, bio on ozbiljan ili trivijalan, iznova bivaju katapultirani u prvi stupanj.³

Isto tako, zlo-in iz mr`nje, u {irem smislu, poga|a ne samo pojednice, ve} i -itavu zajednicu. Bleich ka`e da se takav zlo-in "do`ivljava kao moralno divlja{tvo i pretnja dru{tvenoj koheziji, zato {to poga|a ne samo pojedina-nu `rtvu, ve} i -lanove grupe kojoj `rtva pripada i zajednice u celini. Do`ivljava se kao sila koja mo`e da izazove podele unutar jedne nacije."⁴ Zlo-in iz mr`nje uni{tava `ivote, u zajednicama izaziva po{ast i prouzrokuje strah kod svakog pojedinca zbog svesti da se i on / ona mo`e na}i na meti.

Rasprostranjenost zlo-ina iz mr`nje u UK

U ovom trenutku, jedini oblik zlo-ina iz mr`nje za koji postoje podaci koji se stalno prate jeste zlo-in iz rasistri-kih pobuda. Na slede}oj tabeli su prikazani podaci o incidentima zasnovanim na rasnoj mr`nji, koje je zabele`ila policija u Engleskoj i u Velsu, kao i broj slu-ajeva prijavljenih Slu`bi za podr{kku `rtvama od strane samih `rtava.

Godina	Rasisti-ki incidenti prijavljeni policiji	Rasisti-ki incidenti prijavljeni slu`bi za podr{kku `rtvama
1993-94	11,006	3,072
2000-01	53,092	20, 508
2001-02	54,351	23,130

Verovatno je da je dramati-no pove}anje broja rasisti-kih incidenata koje je zabele`eno od strane policije 2000-2001. godine prouzrokovano usvajanjem od strane policije nove definicije zlo-ina iz rasisti-kig pobuda: "svaki incident koji `rtva ili bilo koja druga osoba do`ivljava kao rasisti-ki"⁵ Ovom definicijom zamenjena je prethodna, prema kojoj je

3 Shaw, M. (2001) "Time Heals all Wounds?", u: Farrell, G., Pease, K. *Repeat Victimization*, Crime Prevention Studies, tom 12.

4 Bleich, E. (2004) "Racist Violence: from abhorrence to moral outrage", u: *Runnymede's Quarterly Bulletin*.

5 *Izve{taj o istrazi povodom ubistva Stephen-a Lawrence-a HMSO* 1999.

istražni organ odlučivao o tome da li je incident rasistički obojen ili ne. Virdee (2001) procenjuje da 93% rasističkih napada izvršavaju belci.⁶

Manje od polovine evidentiranih rasističkih krivičnih dela se prijavljuje Službi za podršku žrtvama. Mogući razlozi za ovo su:

- Neke žrtve se radije obraćaju za pomoć nekim drugim volonterskim organizacijama koje se posebno bave rasističkim zločinima,
- Možda nisu svesni da su žrtve rasističkog zločina, pa shodno tome, ne žele da budu upućeni službi za podršku,
- Moguće je da postoje drugi razlozi zbog kojih žrtva ne želi podršku, kao što je, npr. uverenje da niim ne može da im se pomogne,
- Ima indikacija da policija ne upućuje uvek žrtve službi za podršku, čak i kada one to žele, ili da ponekad propusti da im ponudi prijavljivanje za podršku.

Neke žrtve zločina iz mržnje nisu spremne da prihvate da je motiv za incident bio rasistički. Ovo je verovatno i dalje bitno na meti i da su njihove mogućnosti da se zaštite od daljih napada možda veoma ograničene.

Prijavljena krivična dela obuhvataju isključivo ona koja su prijavljena policiji i evidentirana kao takva. Verovatno je da je stvarna učestalost rasističkih obojenih krivičnih dela mnogo veća. The British Crime Survey (Anketa o viktimizaciji kriminalitetom u Engleskoj), gde se ispitanicima postavljaju pitanja o njihovom iskustvu u vezi sa kriminalom bez obzira da li su ga prijavili policiji ili ne, procenjuje da je 2000. godine bilo 280,000 rasističkih motivisanih incidenata u Engleskoj i Veljsu.⁷ U poređenju sa gornjom tabelom, izgleda da se samo polovina rasističkih motivisanih krivičnih dela prijavljuje policiji i tako evidentira.

Obračunavanje sa zločinima iz mržnje

U Velikoj Britaniji, Služba za podršku žrtvama i policija su na sledeći način podelile zaduženja u odnosu na zločine iz mržnje:

Uloga policije sastoji se u:

- Evidentiranje prijave krivičnih dela i incidenata,
- Sprovedenju istrage,
- Obezbeđivanju zaštite za žrtve i svedoke,

- Pružanju informacija žrtvama i svedocima (o proceduri krivičnog postupka, da li je počinilac uhvaćen ili nije, itd.),
- Formulisanju optužnice i sprovođenju iste uz pomoć Kraljevskog javnog tužilaštva,
- Upućivanju žrtava na Službu za podršku žrtvama

Uloga Službe za podršku žrtvama jeste da:

- Prima i evidentira osobe koje su joj upućene (od strane policije ili drugih izvora, uključujući i same žrtve),
- Obezbedi nezavisnu i poverljivu uslugu, uz pomoć posebno obučenog osoblja,
- Pruži emocionalnu podršku,
- U nekim oblastima, gde je to moguće, da obezbedi nezavisni centar za prijavljivanje.

Nezavisni centar za prijavljivanje omogućava žrtvama zločina iz mržnje da prijave incident organizaciji za podršku, umesto policiji. Žrtve to mogu da obave popunjavanjem formulara, koji mogu dobiti u opštini, kancelarijama stambenih ustanova, lekarskim ordinacijama, bibliotekama, itd. Formular se potom prosleđuje organizaciji za podršku, koja zatim kontaktira žrtvu. U nekim oblastima, moguće je podneti ovakvu prijavu putem interneta. Kada Služba za podršku žrtvama radi uz pomoć nezavisnog centra za prijavljivanje, službenik zadužen za podršku žrtvama zločina iz mržnje preuzima podatke i kontaktira žrtvu. Žrtvi se nudi podrška, a ponekad je moguće dogovoriti sa lokalnim organizacijama preduzimanje radnji u cilju sprečavanja ili ograničavanja daljih incidenata, pod uslovom da se žrtva sa time složi. To može značiti uključivanje stambenih ustanova u praćenje ponašanja prestupnika i izveštavanje policije koja je, u nekim slučajevima, pribaviti dokazni materijal nezavisno od žrtve. Način reagovanja se dogovara u saradnji sa policijom, lokalnim vlastima i opštim organizacijama, čiji se predstavnici redovno sastaju sa osobljem Službe za podršku žrtvama da bi planirali mere koje treba preduzeti kada se dogodi zločin iz mržnje, razmenili podatke o načinu operisanja lokalnih počinilaca zločina iz mržnje i mobilisali podršku za žrtve. Informacije prikupljene na ovaj način mogu se, u nekim slučajevima, koristiti u cilju sprečavanja novih zločina iz mržnje, čak i kada krivično gonjenje nije moguće, npr. odstranjivanjem rasističkih nastrojenih stanara. Radna mesta službenika zaduženih za zločine iz mržnje obično zajednički finansiraju lokalne službe za borbu protiv kriminala i za smanjivanje nereda. U Službi za podršku žrtvama u Northamptonshire-u smatraju

⁶ Virdee, navedeno u Victim Support "Supporting Victims of Racist Harassment", 2001.

⁷ Salisbury, H., Upson, A. (2004) "Ethnicity, victimization and worry about crime: findings from 2001/02 and 2002/03", British Crime Survey, Home Office.

da ključni uspeha njihovog projekta protiv zločina iz mržnje leži u saradnji većeg broja agencija, iz svih relevantnih lokalnih organizacija prilikom rešavanja takvih problema. U njihovom izveštaju stoji: "Prema našem iskustvu, najveći broj problema koji se javljaju zbog rasističkog uznemiravanja i zlostavljanja iziskuju multi-agencijski pristup."⁸ Pored pružanja podrške žrtvama zločina iz mržnje i uspostavljanja kontakta sa drugim agencijama, posao službenika zaduženog za zločine iz mržnje može obuhvatati i sledeće:

- Organizovanje multi-agencijskog treninga kao odgovor na rasističko uznemiravanje i zlostavljanje,
- Držanje predavanja o zločinima iz mržnje u lokalnim školama,
- Saradnja sa lokalnim fudbalskim klubom radi sprežavanja rasističkih ispada na fudbalskim utakmicama,
- U saradnji sa drugim agencijama, sakupljanje širokog dijapazona atraktivnih informacija, prevedenih na lokalne jezike, da bi se osigurao širok pristup informacijama o mestima gde se može dobiti podrška,
- Identifikovanje mogućih prepreka pri prijavljivanju zločina iz mržnje (npr. jezička barijera) i rad sa partnerskim organizacijama na pronalaganju rešenja (npr. korišćenje prevodilaca).

Služba za podršku žrtvama obezbeđuje poseban trening za službenike i volontere koji rade sa žrtvama zločina iz mržnje. Naši zahtevi u odnosu na ovo osoblje su sledeći:

- Da su u stanju da se oslone na podršku i resurse lokalnih zajednica i organizacija,
- Da su spremni da prihvate žrtvino viđenje sopstvene situacije,
- Da poseduju veštine služanja drugih,
- Da su im poznate specifične posledice krivičnih dela sa rasističkim pobudama,
- Da poznaju krivično-pravnu regulativu.

Podrška žrtvama kriminala iz homofobičnih pobuda

Obezbeđivanje adekvatnih usluga za žrtve kriminala iz homofobičnih i transfobičnih (iz mržnje prema trans-seksualcima) pobuda bilo je sporo u poređenju sa inicijativama za pomoć osobama pogođenim rasističkim kriminalom. To je verovatno prouzrokovano preovlađujućim heteroseksualnim društvenim vrednostima. Takav sistem vrednosti

stvorio je nevidljivost, zbog koje se žrtve homofobičnog kriminala plaše da podnesu prijavu, a organizacije za podršku ne prepoznaju sopstvene predrasude i ulogu koje one imaju u odražavanju žrtvi od korišćenja njihovih usluga. U vezi sa tim, sporiji razvoj usluga za žrtve homofobičnog kriminala može se, takođe, objasniti postojanjem hijerarhije diskriminacije. Zbog toga se neki oblici kriminala na neki način smatraju važnijim od drugih, pa im se daje prioritet. Ovakva hijerarhija zločina, isto tako, dovodi do situacije u kojoj se osobama, koje su viktimizirane zbog svojih smanjenih sposobnosti, pridaje najniži prioritet. Ovo je snažan argument u prilog razvijanja službi koje bi efikasno pomagale žrtvama svih oblika zločina iz mržnje.

Od nedavno, Služba za podršku žrtvama razvila je standarde i praktična uputstva za razvoj aktivnosti sa lezbejkama, gejmukarcima, biseksualcima i trans-seksualcima (LGBT). Svrha ovih napora jeste da se dovedu u pitanje i promene heteroseksualne vrednosti u pružanju usluga, tako da bi naše usluge postale jednako relevantne i dostupne zajednicama LGBS kao i heteroseksualnoj većini, bilo da su žrtve pretrpele zločin iz mržnje ili bilo koji drugi oblik kriminala zbog kojeg se obezbeđuje pomoć. Mi smo do sada ustanovili okvire za rad Službe sa LGBT zajednicama. Oni se odnose na standarde usluga, a pratećim praktičnim uputstvima pomažu lokalnim upravnici Službe za podršku žrtvama da obezbede usluge u skladu sa određenim standardima. Ovaj projekat je rezultat višegodišnjih napora Službe za podršku žrtvama u pravcu obezbeđivanja usluga za žrtve rasističkih zločina, što je podrazumevalo izradu praktičnih uputstava, kao i programe za obuku osoblja i volontera.

U skladu sa ovim standardima, potrebno je da Služba:

- Bude promovisana na LGBT skupovima, uključujući i neformalne klubove, sa lokalnim saveznicima i telefonima za pomoć
- Bude prijemiva za potrebe LGBT zajednica
- Sposobna da uključi nezavisne centre za prijavljivanje za žrtve homofobičnih zločina, koji mogu obezbediti i dodatno finansiranje.

Svaka pojedinačna norma se odnosi na krajnji ishod pružene usluge i sadrži niz zahteva koji, pod uslovom da se poštuju, obezbeđuju postizanje zacrtanog standarda. Na primer, jedna od normi glasi ovako:

Služba za podršku žrtvama je preduzela korake u pravcu odstranjivanja barijera koje sprežavaju LGBT osobe da koriste njihove usluge.

Ova norma podrazumeva sledeće propratne zahteve:

⁸ Služba za podršku žrtvama Northamptonshire-a, "Hate crime project", bez datuma.

- Služba je aktivno sarajivati sa lokalnim LGBT zajednicama na podizanju svesti o podršci žrtvama,
- Rukovodioci službe su zaduženi za prepoznavanje i konfrontiranje sa heteroseksualnim sistemom vrednosti,
- Postojeje različitosti u okvirima lokalnih zajednica moraju biti zastupljene unutar službe (npr, preduzeje se koraci u pravcu započinjanja lezbejki, gej muškaraca, biseksualaca i trans-seksualnih osoba kao poverenika dobrotvornih organizacija, osoba i volontera),
- Rad na terenu je biti zastupljen na LGBT skupovima, u općinskim centrima, itd.
- Služba za podršku žrtvama je biti zastupljena na svim LGBT forumima.⁹

Potrebno je dalje raditi na usavršavanju didaktičkih materijala za poverenike, osoblje i volontere; takođe, potrebno je izraditi slične standarde za usluge i praktična uputstva za podršku žrtvama sa umanjenim sposobnostima. Načelna namera je da stvorimo sveobuhvatne okvire za rad službe, uputstva i priručnike za pomoć žrtvama zločina iz mržnje u najširem smislu. Ovo je doprineti tome da naše usluge budu relevantne i efikasne u pružanju podrške svim žrtvama zločina iz mržnje.

Višestruka viktimizacija

Neke osobe su viktimizirane iz mnogostrukih razloga. Mnogi ljudi su crnci i gej; ili su sa umanjenim sposobnostima, lezbejke i Jevrejke, itd. Ili je se, možda, našli na meti napada zbog nekog svog statusa koji nailazi na neodobravanje, ako se npr. radi o azilantu ili o mladom crncu koji zbog odsustva matriculacione atributa može biti smatran homoseksualcem, iako to možda nije. Službe koje se fokusiraju na pružanje podrške žrtvama jedne vrste zločina iz mržnje mogu biti manje efikasne u radu sa žrtvama višestruke viktimizacije, nego one koje su namenjene žrtvama makog oblika zločina iz mržnje. Rasizam je prisutan i u GLBTzajednicama, kao i homofobija u crnkim zajednicama, dok se diskriminacija prema osobama sa umanjenim sposobnostima pojavljuje u svim grupama. Prema istraživanjima GALOP instituta (dobrotvorna organizacija, sa sedištem u Londonu, koja se bori protiv homofobije i kriminala) 57% mladih lezbejki i gej muškaraca, crnaca, iskusi lo zločin iz mržnje, u poređenju sa 44% mladih lezbejki i gej muškaraca, belaca.¹⁰ Tih 57% mladih osoba

koje su viktimizirane na taj način, možda nisu znale da li su se našli na meti zato što su crnci, ili gej, odnosno, lezbejke, ili iz oba razloga. Da bi moglo da se pomogne osobama koje su pretrpele zločin iz mržnje iz višestrukih razloga, službe za podršku moraju biti prijemne za sveukupno iskustvo žrtve, na koje treba da reaguju. To podrazumeva da svi mi moramo da se suočimo sa sopstvenim predrasudama, da bismo bili u stanju da pružimo što efikasniju podršku i da što ubedljivije obznanjujemo svoje usluge.

Pitanja u vezi sa pružanjem usluga

Ovaj članak je prvobitno bio pripremljen kao prezentacija za konferenciju Evropskog foruma za službe za žrtve, koja je održana u Tuusuli, Finska, 2004. Nakon prezentacije, delegati su se podelili u male grupe, da bi razmotrili sledeća tri pitanja:

- Da li se rad sa žrtvama zločina iz mržnje bitno razlikuje od pružanja podrške žrtvama drugih oblika kriminala?
- Da li žrtve zločina iz mržnje imaju različiti pristup službama – da li službu treba reklamirati ili predstaviti na drugačiji način?
- Da li je to specijalisti-ka služba i, ako je tako, da li treba da je nude organizacije za podršku žrtvama, ili druge specijalizovane organizacije?

Mada je širok dijapazon uslova i konteksta u kojima su delegati različitih evropskih zemalja radili otkriveno donose jasne odgovore na ova pitanja, jedno mišljenje je, ipak, prevladalo. Jedan delegat iz Francuske je primetio da se u Francuskoj sam pojam zločina iz mržnje ne koristi, ne zato što takav oblik viktimizacije nije prisutan, već zato što se situacija osoba koje su viktimizirane zbog jednog aspekta njihovog identiteta poima kao ranjivost žrtve ili svedoka, za šta postoje posebne odredbe u francuskom zakonu, a ne kao oigledna motivacija počinio.

Grupe su iznele sledeće zaključke:

- Moramo da izbegnemo stigmatizovanje žrtava zločina iz mržnje tokom pružanja usluga i to ide u prilog pružanju podrške žrtvama zločina iz mržnje unutar općinih službi za podršku.
- Važno je da službe budu prilagođene raznolikim potrebama zajednica u kojima rade. To je im omogućiti da pruže podršku žrtvama makog krivičnog dela, pripadnicima manjinskih grupa, kao i da podrže žrtve zločina iz mržnje.

⁹ Standardi i zahtevi za razvoj usluga Službe za podršku žrtvama za lezbejske, gej, biseksualne i trans-gender zajednice (interim), 2004.

¹⁰ GALOP, "Telling it like it is" (Reči onako kako jeste), 1998.

- @rtve mo`da ne}e prepoznai da su pretrpele zlo-in iz mr`nje, pa }e se stoga obratiti op{toj slu`bi.
- Snaga organizacija za pru`anje podr{ke le`i u na{em poznavanju uzroka kriminala i njegovih posledica. Me|utim, ne bi trebalo da preuzimamo sveukupnu podr{kku isklju-ivo na sebe.
- Jedna grupa je razmatrala posledice pra}enja `rtve i zlo-ina iz mr`nje i oni su se slo`ili da su posledice veoma sli-ne i da bi, prema tome, jedna organizacija mogla da se bavi i jednim i drugim.
- Veoma je va`no dopreti do socijalno ugro`enih i diskriminisanih osoba u pojedinim zajednicama.
- Da bi se `rtvama zlo-ina iz mr`nje pru`ila efikasna usluga, potrebno je biti svestan posledica ovakvih zlo-ina, ali za to nije neophodna specijalizovana slu`ba. Razlozi za to su {to a) organizacije za pru`anje podr{ke `rtvama ve} rade na tome i b) zato {to bi nepru`anje usluga zna-ilo stigmatizovanje, jer bi se davalo na znanje da su `rtve zlo-ina iz mr`nje posebna grupa kojoj je te{ko pomo}i.

Ovi zaklju-ci, kao i rasprava koja je prethodila, sna`no idu u prilog stavu da usluge za osobe koje su viktimizirane zbog njihove rasne pripadnosti, seksualne orijentacije, fizi-kih sposobnosti, verskih ube|enja itd, treba obezbediti u okviru {irokog dijapazona usluga organizacija za pru`anje podr{ke `rtvama. Da bi to bilo uspe{no, potrebno je da otvoreno preispitujemo sopstvene diskriminatorne stavove i postupke. Ovo se mo`e postiji jasnim odre|ivanjem vrednosti i principa na kojima treba da po-ivaju na{e slu`be, ukazivanjem na diskriminatorne stavove me|u rukovodstvom, osobljem i volonterima, kao i uklju-ivanjem ~itavih delova zajednica u oblikovanje i evaluaciju, a zatim i reevaluaciju pru`enih usluga.

Peter Dunn

Developing support service for victims of hate crime

This article describes the nature and development of Victim Support's services to victims of hate crime in England and Wales. It provides definitions of hate crime, information about its extent, and considers why services for victims of some forms of hate crime have developed faster than others. It concludes with a summary of points made during a discussion at the 2004 European Forum for Victim Services conference about whether or not services to victims of hate crime should be provided by mainstream victim services or specialist agencies.

ILSE VANDE WALLE*

Podrška deci, `rtvama kriminala, u okviru sistema za podršku `rtvama

Viktimizacija dece se isuviše -esto dovodi u vezu sa zlostavljanjem dece i seksualnim zlostavljanjem. U stvari, deca se, tako|e, suo-avaju, neposredno ili posredno, sa drugim vrstama kriminaliteta. Uprkos tome, deca obi-no ne dobijaju odgovaraju}u pomo} i podršku. U ovom radu opisan je nastanak i razvoj slu`bi za podršku deci-`rtvama kriminaliteta u Belgiji, kao i razvoj evropske saradnje na ovom planu.

Klju-ne re-i: Deca, `rtve kriminaliteta, podrška, Belgija, Evropa.

Uvod

Dane (star 4 godine) i njegova mama kre}u u kupovinu. Maskirani mu{karac ulazi sa pi{toljem i prodava-ica je prinu|ena da mu preda sav novac.

Kada Phoebe (stara 8 godina) sti`e ku}i nakon posete drugarici, tamo zati-e policiju. Saop{tavaju joj da je njen tata umro. Obesio se na tavanu.

Charlotte (stara 12 godina) se vra}a ku}i posle {kole i prime}uje da su sporedna vrata ostala otvorena. Ulazi i vidi da je cela ku}a u neredu: neko je provalio u ku}u.

Svakodnevno, na desetine porodica u Belgiji se suo-avaju sa provalnim kra|ama, plja-kama, silovanjima, nasiljem u porodici i drugim vrstama nasilnih doga|aja. Svake godine, 140 dece strada u saobra}aju. Ba{ kao i odrasle osobe, deca moraju da se pomire sa takvim stvarima.

U okviru sistema za podršku `rtvama, vidimo da deca, naro-ito ona ispod -etrnaest godina, bivaju gurnuta u stranu i zaboravljena kao `rtve. Za ovo postoje razli-iti razlozi. U prvom redu, to je zbog toga {to se deca te dobi izra`avaju na na-in koji odraslima nije uvek jasan. Drugo, ona se -esto pona{aju kao da se ni{ta nije dogodilo, da bi za{titi-

la svoje roditelje. I tre}e, odrasli -esto poku{avaju da decu dr`e podalje od {okantnog doga|aja u stvarnosti.

Kada deca, `rtve {okantnog doga|aja, dobiju podršku i kada se njihova ose}anja prepoznaju i prihvate, ona }e se suo-iti sa -injenicama na sebi svojstven na-in. Me|utim, deca su, pre svega, deca. Ona }e se pomiriti sa situacijom na svoj na-in, uz pomo} sopstvenih sposobnosti i na-ina komuniciranja.

Istorijat projekta za podršku deci u okviru sistema slu`bi za podršku `rtvama kriminaliteta

Od 1997. godine, uspostavljeno je dvanaest slu`bi za podršku `rtvama kriminaliteta na flamskom govornom podru-ju Belgije. Ona su raspore|ena u svakom sudskom okrugu, u sastavu Centara za socijalni rad. U okviru sistema za podršku `rtvama anga`ovano je 54 stru-njaka i 200 volontera. Tri profesionalne osobe rade na koordinaciji aktivnosti organizacije.

Slu`ba za podršku `rtvama du`na je da pru`i podršku `rtvama kriminaliteta i drugih iznenadnih doga|aja, kao {to su tragi-ne saobra}ajne nesre}e ili samoubistva. To podrazumeva razgovore, pru`anje saveta i prakti-nih informacija, kao i pomo}. Pomo} se obezbe|uje `rtvama, njihovim ro|acima, prijateljima i svedocima.

Od 2001.godine, i deca i odrasle osobe mogu dobiti pomo} od Slu`be za podršku `rtvama. Iste godine, flamske vlasti su usvojile Projekat za pomo} deci. Ustanovljeno je mesto koordinatora za razvoj de-ijeg programa u okviru slu`be za podršku `rtvama kriminaliteta.

Do 1998. godine bilo je jasno nazna-eno da slu`be za podršku `rtvama ne rade sa decom, ali je u okviru nekih slu`bi u praksi bilo druga-ije. Onda je 1998. godine organizovan skup stru-njaka slu`bi za podršku `rtvama da bi se razmotrila potreba za uspostavljanjem programa za decu u okviru op{tih slu`bi za podršku `rtvama. Oni su sastavili upitnik i

* Koordinatorka projekta za podršku deci, Slu`ba za podršku `rtvama Flandrija - Belgija. Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.

poslali ga različitim službama za podršku žrtvama. Između ostalog, postavljeno je pitanje da li se deci obezbeđuje podrška, bilo posredno ili neposredno, kao i da li bavljenje detetom jeste ili nije zadatak Službe za podršku žrtvama. Rezultati su pokazali da najveći broj službi za podršku žrtvama pruža pomoć deci iznad 14 godina, ali samo u slučaju da ona to direktno zatraže. Deca mlađa od 14 godina retko su dobijala podršku. Isto tako, činilo se da se na njih ne obrađuje mnogo pažnje.

“Posle provalne krađe, posetila sam žrtve u njihovom domu da bih obavila prvi razgovor. Kada sam se vratila u svoju kancelariju, shvatila sam da nisam bila u stanju da saopštim svojim kolegama da li ti ljudi imaju dece ili ne. Nisam ih to pitala. Mislim da sam videla neke igračke”. (Stručnjak službe za podršku žrtvama).

Istovremeno, postavljeno je pitanje da li je dužnost službe za podršku žrtvama da pomaže maloj deci, a ako jeste, da li je osoblje dovoljno obučeno u vezi sa tom temom.

Uz pomoć rezultata ovog upitnika, organizovan je prvi sastanak sa predstavnicima različitih službi za pomoć žrtvama. Zajedno smo odlučili da sprovedemo istraživanje da bismo došli do odgovora na najvažnije pitanje: Da li je podrška deci u nadležnosti sistema za podršku žrtvama?

Da bismo dobili odgovor na ovo pitanje obavili smo razgovore sa različitim psiholozima i psihijatrima i proučili stručnu literaturu. Nametnuo se veoma jasan odgovor. Ukoliko su deca žrtve zlostavljanja ili seksualnog nasilja, u Flandriji postoje posebne službe koje mogu da im pruže pomoć. Međutim, kada deca – posredno ili neposredno – postanu žrtve provalnih krađa, pljački, nasilja u porodici ili su im rođaci nastradali u saobraćajnoj nesreći ili su žrtve ubistva, ona se zanemaruju kao žrtve. Psiholozi i psihijatri su se bavili mnogima od njih, iako to uopšte nije bilo potrebno. Ona su prolazila kroz normalan proces oporavka, u kome je od ključne važnosti pružanje podrške odmah nakon traumatičnog događaja, a ne bilo kakva psihološka pomoć.

Druga deca nisu dobila nikakvu pomoć nakon traumatičnog događaja. Zbog toga su se kod njih kasnije pojavili problemi. To se višestruko nije dovodilo u vezu sa događajem, a ponašanje deteta je okarakterisano kao “problematično”.

To kratko istraživanje pokazalo je da Sistem podrške žrtvama zaista ima jedan važan zadatak, a to je pružanje podrške deci. Članovi studijske grupe izvestili su svoje timove o tim rezultatima. Svi su prepoznali važnost progama za decu, ali je većina

stručnjaka oklevala da se upusti u rad sa decom, zbog nedostatka konkretnih veština.

Tokom 1999. i 2000. godine, organizovano je pet treninga sa ekspertima iz inostranstva, da bi se pomoglo ovim stručnjacima da prevaziđu svoje strahove. U međuvremenu, studijska grupa pod nazivom “Deca” nastavila je da razrađuje smernice za rad.

To je rezultiralo finansijskom podrškom za projekat “Podrška za decu”, kao i postavljanjem koordinatora koji će se baviti uspostavljanjem posebnog programa za decu u okviru službi za podršku žrtvama u Flandriji. Prevladajući cilj ovog projekta jeste da pruži deci izvesno priznanje da su žrtve i da ih izvuče iz zapećka zaboravljenih žrtava. Prošle godine, tim je pojačan sa pet regionalnih koordinatora. Njihov zadatak je da pružaju podršku službama za podršku žrtvama u njihovom radu sa decom na regionalnom nivou. Deo njihovog posla je, takođe, i organizovanje kako internih, tako i eksternih treninga.

Tekući rad službe

Uvod

U okviru rada Sistema za podršku žrtvama, na koje polazište je obezbeđeno da deca imaju pravo na sopstveni proces oporavka. Taj proces treba prihvatiti, bez preuveličavanja ili minimiziranja.

U protekle tri godine, od početka ovog projekta, razvijena je metodologija pružanja podrške deci na adekvatan način. Isto tako, kompletirani su priručnici i uputstva kako za stručnjake, tako i za volontere i trećnja lica koja su uključena u ovaj proces, u cilju sensibilizacije prema viktimiziranoj deci, kao i pomoći u radu sa decom.

Specifične reakcije dece posle okantnog događaja

Nasuprot uverenom mišljenju, proces oporavka kod dece ne razlikuje se od procesa oporavka kod odraslih. Deca, takođe, tuguju i plaču, mada to ne bude uvek pokazati. Osećaju se usamljeno, gnevna su i zabrinuta, baš kao i odrasli. Međutim, postoji nekoliko vrsta reakcija koje su tipične za decu. Ovde je neophodno dati pregled nekih od tih reakcija, pre nego što objasnimo različite metodologije koje su razvile službe za žrtve da bi obezbedile podršku deci.

1. Zakon dvostrukih emocija

Deca su u stanju da isključivo intenzivno bol. Ona mogu da paralelno sa intenzivno tužnim trenutkom

do`ive trenutak intenzivne radosti. To se naziva "zakonom dvostrukih emocija". Zahvaljuju}i ovoj osobini, deca podnose bolna ose}anja mnogo bolje od odraslih. Kada je ne-ega dosta, onda je to tako i ona se ponovo okre}u igri. Na taj na-in ona sebe {tite od »ose}anja da }e potonuti«. Odrasli nisu uvek u stanju da ovo razumeju. Oni misle da dete ne shvata ozbiljnost situacije i da ne razume {ta se de{ava. ^ini im se da dete nije ozbiljno potreseno doga|ajem.

Eve (stara 6 godina) zaneseno pri-a o lopovima koji su hteli da ukradu automobil njenog tate. Usred te pri-e, ona zastaje da bi upitala saradnicu Slu`be za podr{ku `rtvama da li `eli da vidi novu ode}u njene lutke. Ne -ekaju}i odgovor, tr-i na sprat i vra}a se nose}i pregr{t ode}e za lutku.

2. Odlaganje procesa oporavka

[okantni doga|aj mo`e biti zbunjuju}i, kako za decu, tako i za odrasle. Deci je potrebno da se ose}aju dovoljno bezbednom da bi mogla da se nose sa {okantnim doga|ajem. [okantni doga|aj mo`e na drasti-an na-in da izmeni porodi-ni `ivot u roku od jednog dana. To -ini dete nesigurnim i izaziva kod njega ose}anje nesigurnosti. Dete mo`e da zapo-*ne* sa procesom oporavka tek kada mu se garantuje bezbednost i kada je okolina spremna i prijem-iva za to. A ovo ponekad mo`e da potraje godinama.

Odlaganje procesa oporavka mo`e nas navesti da pomislimo da se deca lako oporavljaju, ali ovo -esto nije slu-aj, a problemi po-*nu* da se ispoljavaju mesecima ili godinama kasnije.

3. @estoke emocije

Otac jedanaestogodi{njeg Hakim je ubijen. Hakim je veoma tu`an i ljut zbog toga, ali on ne zna kako to da ispolji. Nekoliko sedmica nakon sahrane, on -esto uznemirava drugove iz razreda i cepa njihove crte`e. Volonterka iz Slu`be za podr{ku `rtvama razgovara sa Hakimom o na-inima na koje bi on mogao da ispolji svoju ljutnju ne nanose}i drugima zlo. Oni odlu-uju da naprave "kutiju ljutnje" i kutiju za uspomene. Prave}i kutije, Hakim mo`e dati odu{ka svojoj ljutnji i svim emocijama u vezi sa uspomenom na njegovog tatu. Na taj na-in, on je prihva}en kao celokupna li-nost, sa svim emocijama koje prate njegov gubitak.

Deca imaju istu sposobnost da do`ive ose}anja kao i odrasli, ali nisu u stanju da opi}u niti izraze ose}anja na isti na-in. Shodno tome, potrebno im je da se na drugi na-in izraze. Izra`avanje tih ose}anja se ponekad de{ava veoma burno. To se

manifestuje kroz agresivno pona{anje, `estoke napade pla-a i /ili napade anksioznosti. Odraslima je -esto veoma te{ko da se nose sa takvom eksplozivno{u. Izgleda da je posebno te{ko iza}i na kraj sa gnevom. Ponekad, oni se usredsrede isklju-ivo na detetovo agresivno pona{anje, ne dovode}i ga u vezu sa {okantnim doga|ajem ili pre`ivljenim gubitkom. Zbog toga se dete ose}a neshva}enim, {to mo`e da proizvede -itav niz novih burnih ose}anja. Na taj na-in, spirala agresivnosti se kre}e izme|u odrasle osobe i deteta.

Deca se -esto bore sa ose}anjem krivice, koje je naj-e{e neutemeljeno. To ima veze sa de-ijim verovanjem u magi-*ne* sledove doga|aja. Deci je potrebno da prona|u obja{njenja za ono {to im se dogodilo. Kada im ne po|e za rukom da razumeju prave razloge, ona -esto izmi{laju sopstvenu pri-u. ^esto se ose}aju odgovornim za ono {to im se dogodilo.

David (6 godina) ima jak ose}aj krivice zato {to se u {koli dogodio po`ar. Mesec dana pre toga, po`eleo je da {kola izgori. Tako ne bi morao vi`e da ide u {kolu i mogao bi da se igra sa drugovima po ceo dan. Sada se ose}a krivim zbog izbijanja po`ara, zato {to je on to po`eleo.

4. Ma{ta

Obzirom na to da deca imaju bujnu ma{tu, veoma je va`no dati im konkretna i iskrena obave{tenja o doga|aju. Ukoliko odmah ne dobiju informacije, ona sastavljaju sopstvenu pri-e u svetu ma{te. Ove pri-e su, uglavnom, gore od stvarnog doga|aja.

Joyce (9 godina) boravi kod tetke Kate i te-e Jerry-a zato {to je njena mama u bolnici. Kroz jecaj, ona saop{tava tetki Kate da je tata morao da ode u policijsku stanicu zato {to je tukao mamu. Zapanjena devoj-icinom reakcijom, tetka Kate joj ka`e da to uop{te nije istina. Me|utim, Joyce ka`e da je to istina, zato {to su joj policajci rekli da je njena mama pretu-ena. A onda su odveli njenog tatu. Tetka Kate ka`e Joyce da je njena mama zaista pretu-ena, ali da je nije tukao tata. Napadnuta je na ulici, i po{to se opirala i nije htela da im da svoju ta{nu, razbojnici su je pretukli.

Tetka Kate predla`e da pozovu tatu i da ga zamole da svrati. Onda }e on mo}i i sam da objasni {ta se dogodilo. Joyce misli da je to dobra ideja i ose}a olak{anje.

Isto tako, va`no je re}i deci da uvek mogu da se obrate osobi koja im pru`a podr{ku sa svim svojim pitanjima i razmi{ljanjima. Po{to deca u-e i odrastaju kroz ponavljanje, mogu}e je da }ete morati da ponovite detalje u vezi sa -injenicama nekoliko puta.

5. Deca }e {tititi druge

Sedam meseci nakon {to je Sandy (14 godina) do`ivela silovanje, ona pri-a slede}e o svom povratku iz {kole: "Ne}u re}i mami da se jo{ uvek veoma pla{im kada sam na ulici, zato {to bi se ona ponovo rastu`ila".

Ova reakcija je sasvim normalna. I deca i odrasli imaju jaku `elju i potrebu da jedni druge za{tite od bola i patnje. Zbog toga, deca -esto skrivaju svoja ose}anja, ne bi li po{tedela odrasle i obrnuto. Ona se pla{e da }e svojim roditeljima naneti jo{ ve}i bol ukoliko ispolje svoja ose}anja. Prema tome, veoma je va`no da odrasli prihvate -injenicu da deca ne dele uvek sa njima njihov duboki bol.

6. Deca ne vole da se izdvajaju

Deca ose}aju jaku potrebu da budu deo grupe. Ona ne `ele da se razlikuju od svojih {kolskih drugova, na primer, ili od ostalih u njihovom klubu. Zbog toga se snobivaju da ispolje svoja ose}anja u grupi.

Kada dete mora da se suo-i sa {okantnim doga|ajem ili sa gubitkom drage osobe, njegov svet se okre}e naglava-ke. Ovaj doga|aj izdvaja dete od druge dece koja ne moraju da se bore sa tako te{kim gubitkom. Oni se odva`no dr`e zato {to se pla{e da }e biti odba-eni i da vi{e ne}e biti deo grupe, ako poka`u svoja ose}anja. Ponekad odrasli ili druga deca izbegavaju takvo dete zato {to ne znaju kako da reaguju ili {ta da ka`u. Dete se tada ose}a zapostavljenim. Poja-ava se i ose}anje odba-enosti iz kolektiva.

7. Neuobi-ajene pritu`be

Nakon {okantnog doga|aja, deca -esto reaguju neuobi-ajenim pritu`bama. To zna-i da pate od psihosomatskih poreme}aja i poreme}aja koncentracije. Psihosomatski poreme}aji predstavljaju fizi-ki izraz psihi-kog bola koje dete u tom trenutku pre`ivljava. Ovo se mo`e manifestovati kao bol u stomaku, glavobolja, gubitak apetita ili mu-nina. Poreme}aji koncentracije mogu imati za posledicu lo{e rezultate u {koli.

8. Deca moraju imati slobodu da u`ivaju u svojim aktivnostima i igri

Tim (9 godina) bio je prisutan za vreme oru`ane plja-ke u samoposluzi, zajedno sa svojom mamom. On taj doga|aj svakodnevno imitira i uklju-uje decu iz susedstva u svoju igru. Ovo njegovoj majci te{ko pada, zato {to se svaki put nanovo suo-ava sa tim -injenicama. Me|utim, ona shvata da se Timova pri-a postepeno menja. On postaje sve ja-i i ja-i u svojoj igri, sve do trenutka kada pobe|uje plja-ka{e.

Deca kroz igru nalaze svoj izraz, to je njihov najprirodniji na-in komunikacije. Odrasli govore o svojim emocijama ili razmi{laju o onome {to se dogodilo. Kod male dece, verbalne i mentalne sposobnosti nisu jo{ uvek dovoljno razvijene da bi mogla da izraze svoje emocije na taj na-in. Tokom igre, ona mogu bezbedno da se izraze. Ona odglume {okantni doga|aj, da bi ga, takore}i, stavila pod kontrolu. Vremenom, deca spontano menjaju teme u svojoj igri da bi pove}ali stepen sopstvene kontrole dok igra traje. De-ija igra se mo`e uporediti sa odraslima koji razgovaraju i diskutuju o {okantnom doga|aju i o svojim propratnim ose}anjima.

Podrška deci,
`rtvama {okantnog doga|ajaStaranje o detetu
posredstvom njegovih roditelja

Odraslima je te{ko kada vide da dete emotivno pati. @eleli bismo da ga oslobodimo bola, ali to nije mogu}e. Ba{ kao i odrasli, deca moraju da pro|u kroz patnju, ali nisu u stanju da se sa time sama izbore. Najva`nije osobe za decu jesu one iz njihovog neposrednog okru`enja – pre svega roditelji – koji im pru`aju podršku.

Roditeljima nije uvek lako da pomognu svojoj deci. ^esto su preplavljeni sopstvenim emocijama, kao {to su gnev, `alost ili strah i ne znaju kako da se nose sa svim de-ijim pitanjima i reakcijama u tim situacijama koje se bitno razliku od svakodnevnih. Stoga je va`no u prvom redu pru`iti podršku roditeljima i dati im informacije o procesu oporavka kod dece, tako da bi deca uvek mogla da im se obrate.

Slu`ba za podršku `rtvama `eli da naglasi va`nost aktivnog uklju-ivanja roditelja tokom procesa oporavka. Roditelji su i dalje najva`nije osobe u detetovom `ivotu. Oni se ne mogu prenebregnuti. Roditelji najbolje poznaju svoje dete i njih bi trebalo saslu{ati i pitati o svemu. Pre nego {to se pristupi pru`anju podr{ke detetu, potrebno je porazgovarati sa roditeljima. ^esto je dovoljno pru`iti roditeljima informacije o procesu oporavka kod dece, njihovim specifi-nim reakcijama i dati im nekoliko malih saveta. Roditelji }e osetiti olak{anje -im saznaju da njihovo dete reaguje na situaciju na normalan na-in. Sa tog polazi{ta, mo}i }e i sami da pru`e podršku detetu.

Na-in na koji se roditelji hvataju u ko{tac sa {okantnim doga|ajem direktno uti-e na dete. Kada roditelji iskreno govore o -injenicama i sopstvenim ose}anjima i kada stvore otvorenu atmosferu, oni i

detetu nude prostor za otvorenost. Kada su roditelji ophrvani događajem, oni često nisu u stanju da obezbede takvu atmosferu otvorenosti tokom izvesnog vremena. Važno je da roditelji ne zanemaruju sopstvena osećanja. Voditi računa o sebi jeste glavni preduslov da bi mogli da se staraju o deci.

Direktna podrška deci

Individualna podrška

"Majka je ubijena. Za sobom je ostavila sedmogodišnju ćerku i njenog oca. Njemu je pružena pomoć od strane Službe za podršku roditeljima, ali je mislio da oni nisu u stanju da pomognu malom detetu. Njegova ćerka nije mnogo priključna, rekao je. Pitala sam ga da li, bez obzira na to, mogu sa njom da uspostavim kontakt. To nije predstavljalo problem. Uskoro, devojčica se uključila u ulogu odvažne braniteljke svog oca. Čekala je da ispriča svoju priču nekome izvan svog okruženja." (Volonterka Službe za podršku roditeljima)

Deca su često sklona ćenju svojih roditelja. Zbog toga je ponekad važno da se deci pruži individualna podrška. Roditelji mogu zatražiti individualnu podršku, ali to može uključiti i saradnik Službe za podršku roditeljima. Roditelji to mogu doživeti kao bolno odbacivanje, pa je stoga važno pružiti im informacije o tome. Oni to, uglavnom, razumeju, jer i oni ponekad žele da sa trećom osobom razgovaraju o svom bolu. [to se tiče individualne podrške detetu, važno je ne izgubiti kontakt sa roditeljem.

Deca se služe sebi svojstvenim jezikom. Taj jezik jeste daleko višeg od proste uporabe reči. Ona, između ostalog, koriste svoju igru, crteže, marionete ili sopstvenu maštu da bi se izrazila. Zbog toga odraslima nije uvek lako da razumeju malu decu. Služba za podršku roditeljima je iz tih razloga odlučila da decu podrađava kroz igru i na kreativan način. Na taj način se najlakše uspostavlja kontakt sa detetom. U tom smislu, razvijene su različite metodologije koje su objavljene u obliku knjige.

Grupna podrška

Kao što je već rečeno, deca ne vole da se izdvajaju. Ona ne žele da budu drugačija od svojih drugova u razredu ili od svojih prijatelja. Međutim, kada se suoče sa šokantnim događajem ili sa smrću drage osobe, oni postaju poseban slučaj. Često, takva deca su jedina u razredu koja više nemaju majku, oca, brata ili sestru i ona osećaju da su u toj situaciji prepuštena samoj sebi. Stoga je

važno takvu decu podržavati u okviru grupe.

Prošle godine, započeo je pilot-projekat za decu između 8 i 12 godina starosti koja su izgubila srodnika u saobraćajnoj nesreći, zbog ubistva ili samoubistva. Grupa se sastajala subotom izjutra osam sedmica uzastopno. Bavili su se temama kao što su: osećanja, emocije, nebo, budućnost... Roditelji, deca, kao i pomagači došli su ovaj metod rada kao pozitivan.

Evo nekoliko reakcija roditelja i dece:

"Sva deca u razredu još uvek imaju mamu i tatu i ne osećaju ovo što ja osećam. Ali ostala deca u grupi znaju kako to izgleda."

"Ovo je zaista divno. Obično svi najviše obrađuju prvu mamu i tatu, ali sada postoji posebna grupa za nas."

"Kada se moj sin vratio posle rada u grupi, rekao mi je da oseća veliko olakšanje. To je bila najlepša stvar koju sam otkrila od kada je moj muž poginuo."

"Konačno se nešto čini za decu. Toliko dugo sam se nadala ne-emu takvom."

"Deca se vraćaju kući sa takvim osećajem olakšanja, da je to neverovatno."

Sedam meseci posle sastanaka grupe, urađena je evaluacija dece i njihovih roditelja. Rezultati su još jednom ukazali na značaj diskusija i grupnih aktivnosti. I roditelji i deca su ispoljili promene u pozitivnom smeru. Bilo je jasno da su deca bila u stanju da odrede mesto koje je preminula osoba zauzimati u njihovim životima i da im polazi za rukom da razumeju svoje emocije i da se sa njima suočavaju. Iskustva ovog eksperimentalnog projekta su pretežno u priručnik koji se može koristiti kao osnova za nove inicijative. Ove jeseni, sledeće dve grupe će otpočeti sa radom u Flandriji.

Senzitivisanje i obučavanje drugih osoba za pružanje podrške deci

Osim roditelja, i druge osobe igraju važnu ulogu tokom procesa oporavka, kao što su bake i dede, ostali rođaci, nastavnici, vođe omladinskih klubova, sportski treneri, bebisiterke i osobe koje su se susrele sa detetom neposredno nakon šokantnog događaja, na primer policajci.

Važno je da i ove osobe budu prijemive prema detetu koje je postalo roditeljeva. Da bi se ovim osobama približio proces oporavka kod dece, brošura

"Deca roditelja" je sačinjena i deljena u (kolama, omladinskim organizacijama, policijskim i pravosudnim službama i po bibliotekama. Ova brošura pruža uvid u proces oporavka kod dece i sadrži savete o adekvatnom ponašanju prema deci koja postaju roditelji.

Osim ove brošure, prikupljen je i materijal za obuku namenjen (kolama i drugim institucijama koje pružaju podršku, da bi se povećao nivo njihove stručnosti u pružanju podrške deci. Ovaj komplet je (tampan u obliku knjige i izdanje iz (tampe u oktobru ove godine.

Trening za stručnjake i volontere u okviru strukture Službe za podršku roditeljima

Flandrija

U cilju pružanja efikasne pomoći deci, postoji potreba za adekvatnom obukom stručnih lica i volontera. Pre početka projekta, bili su organizovani različiti treninzi. Tokom trajanja projekta, tim "Podrška za decu" sastavio je različite komplete materijala za obuku.

Osnovna obuka

Svrha osnovne obuke jeste da skrene pažnju na decu koja su direktno ili indirektno pogođena nekom kriminalnom radnjom ili saobraćajnom nesrećom. Volonteri ne dobijaju obuku kako da rade sa decom, već im se samo predodgovaraju osnovne stvari, kako bi mogli da posvete pažnju detetu za vreme prvog kontakta sa roditeljima.

Predstavlja im se teorijski okvir procesa oporavka dece, sa naglaskom na razlikama između procesa oporavka kod dece i kod odraslih osoba. Posvećuje se posebna pažnja ulozi koju Služba za podršku roditeljima ima u građenju mostova između roditelja i dece, uzimajući u obzir činjenicu da je potrebno brinuti i o jednim i o drugima.

Svaki član Službe za podršku roditeljima, kako stručnjaci tako i volonteri, pružaju obuku. Ne moraju svi da rade na davanju podrške detetu, ali je važno da svi imaju na umu važnost ovog pitanja.

Za one stručnjake i volontere koji su direktno uključeni u rad sa decom, organizovani su specijalizovani treninzi:

1. Proces tugovanja kod dece,
2. Suočinavanje sa dečijim emocijama,
3. Kreativni metodi rada sa decom.

Evropska saradnja

U okviru treninga, projekat MUSAS je usvojen na evropskom nivou. Koordinator ovog projekta je portugalska Služba za podršku roditeljima. Službe za podršku roditeljima iz Holandije, Engleske, Francuske, Škotske i Belgije bile su partneri u ovom projektu. Projekat je trajao od novembra 2001. do juna 2004. godine. Projekat MUSAS je rezultirao treningom koji se sastoji od tri osnovne celine obuke za osoblje službi za podršku roditeljima koje je direktno uključeno u rad sa roditeljima. Materijali su dostupni na CD-romovima na portugalskom, engleskom, holandskom i francuskom jeziku za sledeće celine:

1. Osnovna obuka,
2. Višestruki kurs I: Strukturiranje podrške za roditelja saobraćajnih nesreća,
3. Višestruki kurs II: Vremena komunikacije sa decom.

Osnovni kurs

Projekat MUSAS okupio je organizacije za podršku roditeljima, koje su (arolike u pogledu organizacione strukture, glavnih ciljnih grupa, pravnih okvira, pristupa podršci roditeljima i dijapazona usluga koje pružaju. Na primer, u nekim zemljama se uglavnom radi sa roditeljima nasilja u porodici, dok se u drugim takve roditeljske upućuju na specijalizovane službe za takve slučajeve. U nekim zemljama se na osnovnom kursu obrađuje tema odgoja, dok se u drugima smatra da je to pitanje kome se treba posvetiti na višem, specijalizovanom kursu.

To znači da nije moguće propisati osnovni kurs obuke koji bi bio u skladu sa potrebama svake pojedinačne organizacije. Međutim, među svim pomenutim zemljama postoje sličnosti, a potrebe roditelja su svuda u Evropi slične. Rešenje koje predstavlja kombinaciju raznolikosti konteksta pojedinačnih zemalja i jedinstvenih potreba roditelja jeste osnovni obrazac koji omogućava zemljama da prilagode osnovnu formu treninga sopstvenim potrebama, istovremeno pružajući izvestan broj zajedničkih ciljeva.

Ciljevi kursa

Sledećih sedam ciljeva su odabrani kao zajednički ciljevi kursa:

1. Podizanje svesti o zastupljenosti dece među roditeljima,
2. Poznavanje i podržavanje politike službi za podršku roditeljima i procedura u radu sa mladim osobama,
3. Identifikovanje granice službe i svojih ličnih granica i kako ih se podržavati,

4. Podrška deci na način koji uzima u obzir njihova prava i iskustva,
5. Poznavati reakcije deteta u zavisnosti od njegovog uzrasta,
6. Identifikovanje načina na koje porodična dinamika može da utiče na njihov rad,
7. Sticanje osnovnih veština komuniciranja sa decom.

Centralni cilj: podizanje svesti

Ovaj cilj obuhvata i sve ostale i zbog toga predstavlja centralno pitanje osnovnog kursa. Ideja na kojoj počiva ovaj cilj se najbolje može objasniti na primeru provalne krađe u kući. Po pravilu, podrška se pruža osobi koja prijavi delo, a to su u većini slučajeva otac ili majka. Međutim, provala po pravilu pogađa sve članove domaćinstva, sa tim što deca mogu pretrpeti veću nematerijalnu štetu. Veliki korak napred predstavlja shvatanje da su i deca pogođena ovom vrstom kriminalnih aktivnosti, čak i kada ona nisu ta koja prijavljuju delo.

To je, takođe, slučaj u situacijama kada su roditelji viktimizirani. Deca mogu na indirektn način patiti zbog kriminalnog dela uperenog protiv njihovih roditelja. Prosta činjenica što osoblje Službe za podršku postaje svesno ranjivosti dece u položaju indirektnih žrtvi predstavlja još jedan veliki korak napred.

Raditi u skladu sa politikom i procedurama Službe za podršku žrtvama: sprovođenje politike i identifikovanje granica

Sledeća dva cilja se odnose na politiku i procedure organizacije. Jedan od problema koji je trebalo razrešiti tokom razrade projekta se sastojao u činjenici da u većini zemalja nije postojala politika niti procedura u oblasti pružanja podrške deci. Za učesnike projekta, ovo je predstavljalo dvosmerni proces. Generalna politika podrške žrtvama (koja ciljna grupa i odgovarajući stepen obuke za volontere) definiše sadržaj treninga. Sa druge strane, trening utiče na sprovođenje usvojene politike u praksi. Na primer, relevantne granice službe, što predstavlja značajan deo politike i procedure, delimično su definisane mogućnostima sprovođenja treninga.

Prema tome, istovremena razrada načina obuke i politike bio je komplikovan proces. Sa druge strane, multinacionalni kontekst u kome se odvijao ovaj proces učinio je da odabrana politika i procedura od strane prvobitnih partnera na projektu MUSAS bude lakše primenjiva na kontekst drugih zemalja.

Ciljevi koji se odnose na ponašanje osoblja Službe za podršku žrtvama prema mladim žrtvama

Poslednja četiri cilja odnose se na sam proces davanja podrške deci koja su postala žrtve. Najvažniji aspekt jeste da osoblje Službe za podršku žrtvama bude u stanju da podrži decu na način koji uzima u obzir njihova prava i njihovo iskustvo. Prema tome, oni moraju da budu upoznati sa njihovim pravima i da poznaju sličnosti i razlike između reakcija odraslih i dece kada su viktimizirani.

Dve glavne karakteristike mladih osoba jesu njihov uzrast i porodična dinamika. Na primer: podrazumeva se da se šestogodišnje dete na drugačiji način hvata u koštac sa viktimizacijom, nego šestnaestogodišnji adolescent. Na kursu, prema tome, treba obratiti pažnju na bitne razlike koje zavise od stepena uzrasta mlade osobe.

Porodična dinamika je važna iz dva razloga. U prvom redu, preslikavanje roditeljskih strategija preživljavanja značajno utiče na dečiju sposobnost suočavanja sa viktimizacijom. Drugo, roditelj je najveći izvor podrške za decu, što znači da je adekvatna podrška detetu po pravilu uključiti i roditelje.

Iako neke organizacije za podršku žrtvama ne mogu biti u mogućnosti da obezbede direktnu podršku deci, osnovne komunikacijske sposobnosti su važne. Sama činjenica što odrasli pokazuju zanimanje za dobrobit dece i znaju na koji način da komuniciraju sa njima može značiti veliku podršku za mnogo mladih žrtava kriminala.

U ovom trenutku, razmatra se nastavak ovog projekta. U mnogim evropskim zemljama postoji interesovanje za organizovanje ovakvih treninga. Trenutno se razmatraju mogućnosti realizacije takve zamisli. Takođe, postoje inicijalni planovi za organizovanje programa treninga sa fokusom na rad sa mladima, posebno u grupama.

Zaključak

Tri godine nakon usvajanja Projekta za podršku deci, može se reći da su i stručnjaci i volonteri stekli mnogo samopouzdanja i specifičnih znanja vezanih za pružanje podrške deci. Pored toga, sudske vlasti, policijske službe i druge prateće službe, kao i obrazovni sistem, više pažnje posvećuju deci. Ne samo u Belgiji, nego i u drugim evropskim zemljama, deca više nisu zanemarene žrtve.

Tokom rada grupe za podršku deci, deci je postavljeno pitanje šta je bilo njihovo najgore

iskustvo tokom sedmice nakon sahrane. Svi su odgovorili isto: "Mnogo ljudi je dolazilo u našu kuću, ali niko se nije obračunao nama." Jedan dečak je dodao: "Čak i moja učiteljica, koja nas je posetila, razgovarala je sa tatom sve vreme."

Ovaj pojedinačan primer ukazuje na značaj pružanja podrške deci žrtvama u okviru Službe za podršku žrtvama. Važno je znati da, kao odrasle osobe, možemo pomoći deci, ali ne možemo da ih oslobodimo patnje. Mi nismo u stanju da izmenimo ono što se dogodilo i ne možemo da im ponudimo spasonosno rešenje. Međutim, možemo se staviti detetu na raspolaganje, na sebi svojstven način, koji ne isključuje ni našu ranjivost. Na taj način, deca će biti prepoznata i priznata kao žrtve i dobiće priliku da prihvate okantni događaj.

Dodatne informacije

Neki od materijala, kao što su sadržaj brošure, priručnik za grupe za podršku deci i teoretski deo obuke dostupni su na engleskom jeziku. Ukoliko želite dodatne informacije o ovom projektu, ili materijale, možete se obratiti Ilse Vande Walle.

Adresa: Steunpunt Algemeen Welzijnswerk
Diksmuidelaan 50
2600 Berchem
Belgium

Telefon: 0032/3.322.23.13
E-mail: ilse.vandewalle@steunpunt.be

Literatura

Adriaenssens, P. (1999) *Mijn kind is bang (en ik ook), opvoeden tot weerbaarheid*, Uitgeverij Lannoo nv, Tielt.

Brochure, Kinderen, slachtoffer van een schokkende gebeurtenis, informatie van de Vlaamse Overheid, 2001.

Eland, J., De Roos, C., Kleber, R. (2000) *Kind en trauma*, Swets & Zeitlinger, Lisse.

Fiddelaers-Jaspers, R. (2000) *Afscheid voor altijd, omgaan met verdriet en rouw in het primair onderwijs*, Educatieve Partners Nederland, Houten.

Fiddelaers-Jaspers, R., Jong, V. (1998) *Handreiking voor het omgaan met rouwende kinderen*, Kok-Kampen.

Keirse M. (1995) *Helpen bij verlies en verdriet, een gids voor het gezin en de hulpverlener*, Uitgeverij Lannoo nv, Tielt.

Keirse M. (2002) *Kinderen helpen bij verlies, een boek voor al wie van kinderen houdt*, Uitgeverij Lannoo nv, Tielt.

Van den Bout, J., Kleber, R. (1994) *Omgaan met verlies en geweld, een leidraad voor rouw en trauma*, Kosmos- Z&K uitgevers B.V., Utrecht.

Weijers, A., Penning, P. (2001) *Het leven duurt een leven lang, een boek om kinderen en jongeren te helpen bij verlies*, All Color print & press, Veldhoven.

Wolters, W. H. G. (1995) "Reacties van kinderen en adolescenten na traumatische ervaringen, Tijdschrift voor Orthopedagogiek", *Kinderpsychiatrie en Klinische Kinderpsychologie*, 20.

Worden, J. W. (1992) *Verdriet en rouw*, Swets & Zeitlinger, Lisse.

Ilse Vande Walle

Supporting children-victims of crime, within victim support

All too often, the victimization of children is automatically associated with child abuse and sexual abuse. However, children are also confronted, either directly or indirectly, with other kinds of criminality. In spite of that, children usually do not get appropriate support and assistance. In this paper, the establishment and development of services for the support of children-victims of crime in Belgium, as well as European cooperation in this regard, are described.

MR SANJA] OPI]
JASMINA NIKOLI] *

Slu`ba za `rtve kriminaliteta VDS info i podr{ka `rtvama: analiza dosada{njeg rada

Aprila 2003. godine u okviru Viktimolo{kog dru{tva Srbije sa radom je po-ela prva slu`ba za pomo} i podr{ku `rtvama kriminaliteta kod nas pod nazivom VDS info i podr{ka `rtvama. Ova slu`ba je namenjena `rtvama kriminaliteta (enama i mu{karcima) i to, pre svega, nasilni-kog kriminaliteta ali i pojedinih oblika imovinskih delikata (razbojni{tva, razbojni-ka kra|a i sli--no). Cilj Slu`be je pru`anje `rtvama kriminaliteta informacija o njihovim pravima i na-inu njihovog realizovanja, emotivne podr{ke, kao i upu}ivanje na druge institucije/organizacije u zavisnosti od konkretnih potreba `rtve. Za to su zadu`eni koordinatorke Slu`be i volonteri i volonterke koji su pro{li odgovaraju}u obuku. Imaju}i to u vidu, u ovom radu bi}e dat kratak osvrt na samu Slu`bu, njenu organizaciju i na-in rada, a potom i analiza rezultata dosada{njeg rada.

Klju-ne re-i: slu`be za pomo} `rtvama, `rtve kriminaliteta, slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama.

Uvod

Tokom 70-tih godina XX veka, razvoj viktimologije i{ao je u pravcu ve}eg koncentrisanja pa`nje viktimologa na `rtvu kriminaliteta, na njene potrebe i probleme, nezavisno od uticaja `rtve na nastanak krivi-nog dela i nezavisno od delinkventa (tzv. druga viktimologija).¹ U to vreme dolazi i do razvoja pokreta za za{titu ljudskih prava, posebno prava `ena, kao i pokreta za za{titu `rtava i njihovih prava. Istovremeno, posebno u nekim zemljama (poput SAD i Velike Britanije), bele`i se porast

stope kriminaliteta,² {to za posledicu neminovno ima i porast broja `rtava, a time i njihovih potreba za odgovaraju}im oblicima pomo}i i podr{ke, kako od dr`ave tako i od dru{tva. Sve to je ve} krajem 1960.-tih i po-etkom 1970.-tih godina uslovlilo osnivanje prvih slu`bi za pomo} `rtvama kriminaliteta, da bi tokom poslednje dve decenije pro{log veka do{lo do njihove ekspanzije {irom sveta.³

Slu`be za pomo} `rtvama nastale su kao servisi u kojima se `rtve kriminaliteta tretiraju sa dignitetom i saose}anjem, gde im se pru`aju razli-iti vidovi pomo}i i podr{ke – pre svega, informacije, emotivna podr{ka i prakti-na pomo}, ali i intervencija u kriznim situacijama, finansijska, medicinska, pravna, psiholo{ka pomo} i tome sli--no, kao i upu}ivanje na druge slu`be (organizacije, institucije) u zavisnosti od konkretnih potreba `rtve.⁴ Osim toga, ove slu`be se zala`u i za promovisanje i za{titu prava `rtava, podizanje svesti gra|ana o pravima `rtava kriminaliteta i pobolj{anje njihovog polo`aja u dru{tvu uop{te.⁵

U na{ojoj zemlji je prva slu`ba te vrste – Slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama (u daljem tekst Slu`ba) – osnovana u Beogradu, aprila 2003. godine, u okviru Viktimolo{kog dru{tva Srbije. Njeno osnivanje bilo je uslovljeno nizom okolnosti.

Tokom i nakon rata na prostoru biv{e Jugoslavije, Srbija se suo-avala sa porastom krim-

* Mr Sanja] opi] je istra`iva--saradnik u Institutu za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja i Generalni sekretar Viktimolo{kog dru{tva Srbije, kao i jedna od koordinatorki Slu`be VDS info i podr{ka `rtvama. Jasmina Nikoli] je koordinatorka Slu`be za pomo} i podr{ku `rtvama VDS info i podr{ka `rtvama.

1 Nikoli]-Ristanovi}, V. (2001) «Me|unarodni dokumenti o za{titi prava `rtava krivi-nog dela», *Temida*, br. 2, str. 45.

2 Milivojevi}, S. (2003) «Organizacije koje pru`aju pomo} `rtvama kriminaliteta u Beogradu (rezultati istra`ivanja)», *Temida*, br. 1, str. 37.

3 O slu`bama za pomo} i podr{ku `rtvama kriminaliteta u razli-itim zemljama videti u:] opi}, S.; Vidakovi}, I. (2002) Slu`be za pomo} `rtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj», *Temida*, br. 2, str. 19-29.; Milivojevi}, S. (2002) SAFE HORIZON – slu`ba za pomo} `rtvama u Njujorku», *Temida*, br. 2, str. 31-38.; Nikoli}, J. (2002) «Bily kruh bezpeci (BKB) – organizacija za podr{ku `rtvama kriminaliteta u ^e{koj Republici», *Temida*, br. 2, str. 52.; Radisavljevi}, S. (1998) «Slu`be za pomo} `rtvama kriminala: neka svetska iskustva i mogu}nosti njihove primene u na{ojoj zemlji», *Temida*, br. 1, str. 29-39.

4 Milivojevi}, S. (2003) op. cit. str. 37.

5] opi}, S.; Vidakovi}, I. (2002) op. cit. str. 21.

inaliteta. Tako su rezultati prve i jedine me|unardne ankete o viktimizaciji koja je 1996. godine sprovedena u Beogradu ukazali na visok nivo viktimizacije (u periodu 1991.-1995. godine), kao i na visok stepen straha od kriminaliteta, ose}anja nesigurnosti i nepoverenja prema policiji.⁶ Ovo istra`ivanje je, tako|e, pokazalo da je postojanje slu`bi za pomo} `rtvama kriminaliteta neophodno, a njihov rad koristan, {to su posebno istakle `rtve krivi-nih dela sa elementima nasilja (razbojni{tva, seksualnih delikata, telesnih povreda i sli-no).⁷ Sa druge strane, istra`ivanje porodi-nog nasilja u Srbiji, koje je Viktimolo{ko dru{tvo Srbije sprovedo 2001. godine u 7 gradova i oko 40 sela na teritoriji Srbije (bez Kosova i Metohije), pokazalo je da vi{e od dve tre}ine ispitanica koje znaju za postojanje slu`bi (nevladinih organizacija) koje pru`aju pomo} i podr{k u `rtvama smatraju da je njihov rad koristan, ali da ih, s obzirom na potrebe gra|ana, nema dovoljno.⁸

Tako|e, zapa`eno je odsustvo sistemati-ne emocionalne i psiholo{ke pomo}i i podr{ke `rtvama kriminaliteta. Nije postojala nijedna slu`ba koja bi `rtvama to obezbedila, a pomo} koju su pru`ale druge organizacije (pre svega razli-ite `enske grupe), bila je fragmentarna, jer one nisu imale sistemati-an uvid u rad drugih slu`bi, i nu|ena je uglavnom samo `enama i to u slu-ajevima kada su bivale viktimizirane pojedinim formama kriminaliteta (na primer, nasilje u porodici, seksualni delikti i sli-no).

Na potrebu postojanja posebne slu`be za pomo} `rtvama kriminaliteta koja bi `rtvama pru`ala potrebne informacije i upu}ivala ih na druge dostupne (specijalizovane) slu`be, ali i inicirala povezivanje i saradnju razli-utih slu`bi, zala`u}i se za adekvatniji tretman `rtava u sistemu dru{tvene i dr`avne reakcije, ukazala je i ve}ina predstavnika policije, pravosu|a, zdravstva, centara za socijalni rad i nevladinih organizacija sa kojima su u okviru pripremne faze za osnivanje Slu`be vo|eni intervjui. Vremenom su se i sami gra|ani po-eli spontano obra}ati Viktimolo{kom dru{tvo Srbije, tra`e}i informacije o svojim pravima, na-inu na koji mogu da ih realizuju, kome mogu da

se obrate za konkretne vidove pomo}i i sli-no, biva-ju}i ponekada upu}eni na nas od strane drugih nevladinih organizacija ili institucija. Sve to je, uz -injenicu da se Viktimolo{ko dru{tvo Srbije od svog nastanka zalagalo za pobolj{anje polo`aja `rtava kriminaliteta i -injenje ove grupe ljudi (kao i njihovih potreba) vidljivim, uticalo na osnivanje Slu`be VDS info i podr{ka `rtvama, koja tako predstavlja logi-an nastavak aktivnosti Viktimolo{kog dru{tva.

Upravo stoga, cilj ovog rada je da se nau-na, stru-na i javnost uop{te bli`e upozna sa Slu`bom VDS info i podr{ka `rtvama (njenom organizacijom, na-inom rada i sli-no) i rezultatima dosada{njeg rada, kao i sa planiranim aktivnostima i daljim razvojem same Slu`be. Osim toga, ovaj tekst bi mogao da poslu}i i koordinatorkama i volonterima/volonterkama Slu`be kao osnov za evaluaciju njihovog rada, ali i kao materijal za budu}e obuke i osposobljavanje koordinatora i volontera ove Slu`be.

Slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama: nastanak i dosada{nji razvoj

Slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama zvani-no je otpo-ela sa radom aprila 2003. godine, nakon pripremne faze koja je obuhvatila: obuku koordinatorki Slu`be; studijske boravke u inostranstvu u cilju upoznavanja razli-utih modela ovih slu`bi; istra`ivanje postoje}eg stanja u pogledu postojanja slu`bi (institucija/organizacija) -ije usluge mogu da budu od koristi `rtvama kriminaliteta; prikupljanje informacija relevantnih za `rtve i pravljenje baze podataka; {tampanje i distribuciju informativnih bro{ura, i uspostavljanje saradnje sa dr`avnim organima/institucijama i nevladinim organizacijama.⁹ U osnovi, prihva}en je model slu`be za pomo} `rtvama koji je razvijen u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj, a koji karakteri{u: dobro razra|en sistem upu}ivanja `rtava, pre svega, od strane policije; pru`anje `rtvama emocionalne podr{ke, prakti-nih informacija i upu}ivanje na druge specijalizovane slu`be, i postojanje {iroke mre`e volontera koji -ine okosnicu ovih slu`bi, koje funkcioni}u na nivou lokalne zajednice.¹⁰

Slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama namenjena je `rtvama kriminaliteta, i to kako `enama tako i mu{karcima, pri -emu primarnu ciljnu grupu -ine

6 Nikoli}-Ristanovi}, V. (1999) «Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu; uticaj rata i dru{tvenih promena », *Temida*, br. 1, str. 38.

7 Nikoli}-Ristanovi}, V. (1999) «Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu; uticaj rata i dru{tvenih promena », *Temida*, br. 1, str. 36.

8] opi}, S. (2002) «Nasilje u porodici i dru{tvена reakcija», u: Nikoli}-Ristanovi}, V. (ur.) (2002) *Porodi-no nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimolo{ko dru{tvo Srbije i Prometej-Beograd, str. 103.

9 Informacije o pripremoj fazi za osnivanje Slu`be mogu se na}i u prvom godi{naku Slu`be. VDS info i podr{ka `rtvama – priprema i po-etak rada (2003), Beograd: Viktimolo{ko dru{tvo Srbije.

10 Vi{e o tome u:] opi}, S., Vidakovi}, I. (2002) op. cit. str. 19-29.

`rtve krivi-nih dela sa elementima nasilja, kao i pojedinih imovinskih delikata (koji tako|e mogu da budu traumati-ni i frustriraju}i za `rtvu). @rtvama kriminaliteta pru`aju se:

- informacije o njihovim pravima i na-inu njihovog realizovanja;
- emocionalna podr{ka, i
- upu}ivanje na druge slu`be/organizacije u zavisnosti od konkretnih potreba `rtve.

Usluge koje `rtvama kriminaliteta nudi Slu`ba su besplatne.

U prvih deset meseci rada (do 1. februara 2004. godine), sa osobama koje su kontaktirale Slu`bu razgovarale su koordinatorke Slu`be (njih 3), {to je u velikoj meri doprinelo da se uo-e problemi, sagledaju nedostaci i nastoji na razvijanju modela Slu`be koji se u ovom momentu `ini najadekvatnijim, ali i steknu potrebna iskustva koja treba da se prenesu volonterima. Decembra 2003. godine organizovana je obuka za trenere koji treba da obu-avaju volontere za rad u Slu`bi. Trening za trenere odr`ale su koordinatorke belgijske i holandske slu`be za pomo} `rtvama koje imaju vi{egodi{nje iskustvo u radu sa `rtvama kriminaliteta. Tokom januara i februara 2004. godine organizovani su selekcija i petodnevni trening za volontere. Nakon obuke, osam volontera i volonterki uklju-eno je u rad Slu`be, i to po principu de`ursta-va odre|enim danima (minimum 4 sata nedeljno) kada odgovaraju na telefonske pozive `rtava. Naime, na-in rada koji je u proteklom periodu bio prihva}en jeste telefonski razgovor sa `rtvom, a samo u izuzetnim prilikama mo`e se ugovoriti dolazak `rtve u prostorije Slu`be u kojima se potom obavlja razgovor. Procenu da li je `rtvi potreban neposredan (li-ni) susret sa osobljem Slu`be, u svakom konkretnom slu-aju vr{i koordinatorka, koja u takvoj situaciji preuzima slu-aj i ostvaruje direktan kontakt sa tom `rtvom.

Osnovni principi kojima se u radu rukovodi osoblje Slu`be su poverenje, po{tovanje `rtve, njenih prava, potreba i ose}anja, kao i poverljivost informacija koje `rtve koje nas kontaktiraju daju. Pored toga, bitno je ista}i i princip samostalnosti `rtve u dono{enju kona-nih odluka, odnosno u iznala`enju re{enja za problem zbog koga je kontaktirala Slu`bu. Naime, koordinatorke i volonteri/volonterke su tu da saslu{aju `rtvu, uka`u na neke mogu}nosti u re{avanju problema, daju

potrebne informacije, ali ne i da ponude gotovo re{enje. O svakom pojedinom slu-aju, volonteri, odnosno koordinatorke sa-injavaju interni izve{taj, gde se navodi ko se obratio Slu`bi, sa kojim problemom, {ta je ura|eno, koliko puta je `rtva kontaktirana i sli-no. Za volontere i koordinatorke Slu`be redovno se organizuju supervizije, na kojima se razmenjuju iskustva, iznose problemi sa kojima se suo-ava u radu, iznalaze re{enja, {to sve skupa doprinosi unapre|enju rada kako svakog pojedinog `lana Slu`be, tako i Slu`be u celini.

Jedan od neophodnih uslova za funkcionisanje Slu`be (s obzirom na potrebu upu}ivanja `rtava na druge, specijalizovane institucije/organizacije) jeste uspostavljanje odgovaraju}e saradnje sa nadle`nim dr`avnim institucijama i nevladinim organizacijama koje u svom svakodnevnom radu dolaze u kontakt sa `rtvama kriminaliteta. Naime, kako navode pojedini autori, «pru`anje pomo}i `rtvama kriminala jeste zadatak socijalnih ustanova i volontera, koji treba blisko da sara|uju sa policijom, tu`ila{tvom i sudovima», odnosno »sveobuhvatna politika postupanja sa `rtvama iziskuje saradnju ve}eg broja institucija i organizacija»¹¹. Tako je maja 2003. godine potpisan Memorandum o saradnji sa Odeljenjem Gradskog centra za socijalni rad Zemun, septembra 2003. godine uspostavljena je saradnja sa Sekretarijatom unutra{njih poslova u Beogradu, potom sa razli-itim nevladinim organizacijama, kao i sa pojedincima iz Instituta za sudsku medicinu kojima direktno mogu da se upu}uju osobe kojima je potreban pregled zbog zadobijenih telesnih povreda i to na na-in da se kod `rtve ne izaziva sekundarna viktimizacija. Saradnja sa dr`avnim slu`bama i nevladinim organizacijama podrazumeva: informisanje `rtava o njihovim pravima i slu`bi VDS info i podr{ka `rtvama putem distribucije informativnih bro{ura, i upu}ivanje `rtava, kojima su potrebni pomo}, podr{ka ili informacije iz domena rada Slu`be na samu Slu`bu. Po-etkom 2004. godine odr`ani su radni sastanci sa predstavnicima policije, centara za socijalni rad, nevladinih organizacija i op{tinskih slu`bi pravne pomo}, na kojima su ova lica bila detaljnije upoznata sa radom Slu`be, distribuirane su informativne bro{ure i kratka obave{tenja o radu Slu`be. Pored toga, razmatrani su mogu}i oblici saradnje i na-in upu}ivanja `rtava na Slu`bu VDS info i podr{ka `rtvama.

U cilju podizanja svesti `rtava o pravima koja im pripadaju i na-inu na koji mogu da ih realizuju, polo`aju u sistemu dr`avne (krivi-nopravne) reakci-

6 Virdee, navedeno u Victim Support "Supporting Victims of Racist Harassment", 2001.

7 Salisbury, H., Upson, A. (2004) "Ethnicity, victimization and worry about crime: findings from 2001/02 and 2002/03", British Crime Survey, Home Office.

11 Van Dijk, J. J. M. (1999) "Kriminalna viktimizacija: globalni osvrt", Temida, br. 1., str. 14.

je i to, pre svega, kada se pojavljuju kao svedoci u krivi-nom postupku, kao i o slu`bama koje pru`aju odre|ene vidove pomo}i i podr{ke a koje su im dostupne, Slu`ba je izdala i tri informativne bro{ure: *@rtve kriminaliteta i njihova prava, Slu`be za pomo}* i *podr{ku `rtvama kriminaliteta u Beogradu i @rtve i svedoci u krivi-nopravnom sistemu*.¹²

U proteklom periodu uspostavljena je saradnja sa slu`bama za pomo} `rtvama u Belgiji, Francuskoj, Ma|arskoj, Slova-koj, Austriji i ^e{koj Republici, a produbljena je i saradnja sa slu`bom za pomo} `rtvama u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj.

Na kraju, ono {to je va`no da se istakne, a {to je veliko priznanje za dosada{nji rad i podsticaj za dalje pro{irivanje i unapre|enje Slu`be, je to da je maja 2004. godine na godi{njoj skup{tini Evropskog foruma slu`bi za pomo} `rtvama odr`anoj u Tuusuli u Finskoj, Viktimolo{ko dru{tvo Srbije postalo -lan ove organizacije. Time je Viktimolo{ko dru{tvo sa svojom slu`bom za pomo} `rtvama kriminaliteta uvr{teno me|u 16 slu`bi koje su ve} bile -lanice ovog foruma, koji je osnovan jo{ 1989. godine, sa ciljem promovisanja prava `rtava kriminaliteta, razmene znanja i iskustava nacionalnih organizacija i promovisanja razvoja slu`bi za pomo} `rtvama u svim zemljama Evrope.¹³ Aktivnosti Evropskog foruma usmerene su, izme|u ostalog, na uspostavljanje odgovaraju}ih standarda i principa kojima bi dr`ave -lanice, tj. njihove nacionalne slu`be za pomo} `rtvama trebalo da se rukovode u svom radu. S tim u vezi, 1999. godine usvojena je Deklaracija o pravima `rtava na odgovaraju}e standarde slu`be,¹⁴ u kojoj se ka`e da `rtve kriminaliteta imaju pravo na jednak pristup slu`bama za pomo}; podr{ku od strane odabranog i obu-enog osoblja; besplatnu pomo} i podr{ku; poverljivost pru`enih usluga; samostalnost (nezavisnost) `rtve pri dono{enju odluka, i na podr{ku i pomo} koju }e im slu`ba pru`iti nezavisno od drugih organa/institucija, ali u tesnoj sardnji sa njima kada je to potrebno.¹⁵ Izvr{ni komitet

Evropskog foruma ustanovio je da Slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama radi po standardima koje ova organizacija nala`e, a u kojoj meri su oni po{tovani u prethodnom periodu mo`e se videti i iz analize rada Slu`be koja sledi.

Analiza rada Slu`be VDS info i podr{ka `rtvama

Ko se obra}ao Slu`bi VDS info i podr{ka `rtvama?

U periodu od aprila 2003. do avgusta 2004. godine ukupno je primljeno 167 poziva od strane 59 osoba, od -ega je bilo 36 `ena i 23 mu{karca. Kroz razgovor sa osobama koje su kontaktirale Slu`bu, do{lo se do saznanja i za slu`ajeva u kojima su deca bila izlo`ena viktimizaciji, bilo direktno (2) ili indirektno (5).¹⁶ Iako svesni -injenice da su u dana{nje vreme deca izlo`ena razli-itim oblicima viktimizacije, bilo u svom neposrednom okru`enju (kao {to su porodica, grupe vr{njaka, {kola) ili na javnim mestima, i da su i njima potrebni odre|eni oblici pomo}i i podr{ke, trenutna politika Slu`be je takva da se sa decom-`rtvama kriminaliteta ne radi direktno, ve} da se pomo} i podr{ka mogu pru`iti posredno, preko roditelja, ro}aka ili drugog (punoletnog) lica koje nam se obrati.¹⁷ Tako nam se jedna `ena obratila tra`e}i informacije o tome {ta mo`e da uradi, rekav{i: *«Moja k}erka je bila `rtva manijaka, pedofila, ima 13 godina. Ja ho}u da ga tu`im, ho}u da odgovara za to {to je uradio...»*. Jedna druga `ena, koja je `rtva nasilja u porodici, istakla je da je njen desetogodi{nji sin indirektna `rtva nasilja kome je ona izlo`ene od strane svog supruga, opisuju}i to na slede}i na-in: *«Moj sin ima deset godina. Njega ne bije, ali je on traumiran jer svaki dan slu`a sva|u i gleda kako me bije.»*

Po{tuju}i princip nediskriminacije, pomo} i podr{ka su pru`ani svim osobama koje su nas kontaktirale, a me|u njima je bilo i lica koja su mentalno obolela, lica romske nacionalnosti i sli-no. Tako

16 Za potrebe ovog rada smo, shodno Konvenciji UN o pravima deteta (1989), pod decom podrazumevali osobe mla|e od 18 godina.

17 Razlozi za takvo postupanje su vi{estruki. Naime, praksa slu`bi za pomo} `rtvama koje ve} -itav niz godina postoje u svetu, pokazuje da je za rad sa decom potrebno daleko vi{e iskustva i znanja kako bi se razumela deca i njihove reakcije na pre`ivljenu viktimizaciju, ose}anja i potrebe, da bi se, shodno tome, osmislio na-in na koji mo`e da se radi sa njima. U tom smislu, za rad sa decom, i koordinatori i volonteri moraju da pro|u i posebnu obuku. Tako se, na primer, o iskustvu belgijske slu`be za pomo} `rtvama koja je pre tri godine otpo-ela i program za decu-`rtve kriminaliteta, mo`e videti u: Vande Walle, I. (2004) "Podr{ka deci-`rtvama kriminala u okviru slu`be za podr{ku `rtvama", *Temida*, br. 3, str. 9.

12 Bro{uru @rtve i svedoci u krivi-nopravnom sistemu prevedena je na ruski i rumunski jezik jer je, izme|u ostalog, namenjena i `rtvama trgovine ljudima, a to su, prema rezultatima istra`ivanja ove pojave koje je za OEBS realizovalo Viktimolo{ko dru{tvo Srbije 2003. godine, uglavnom `ene koje naj-e}e poti-u iz zemalja biv{eg SSSR i Rumunije.

13 Victim Support (1999) Staff Supervision, one day seminar, London: National Training Department: str. 8.

14 Prevod ovog dokumenta objavljen je u *Temida* (2002), br. 2, str. 47-49.

15 Vi{e o tome u: *Temida* (2002), br. 2, str. 47-49.

je jedan -ovek kada nas je po drugi put posetio rekao: «*Ja sam mentalni bolesnik, patim od depresije i sklon sam suicidalnim idejama, ne mogu da kontroli{em svoje pona{anje i zato veoma -esto dolazim u konflikt sa ljudima. Vi ste jedna od retkih organizacija koja me je saslu{ala i poku{ala da mi pomogne, makar ste mi pri{li ljudski kao -oveku, a niste me izbacili kao psa kao neki drugi.*»

Jedna Romkinja rekla je slede}e:

«*Ja sam Romkinja. Moja biv{a svekrva je postala staratelj moja dva sina, ne dozvoljava mi da ih vidim, ne {alje mi ni slike, da vidim kako sad izgledaju. U centru za socijalni rad mi ka`u da ne mogu ni{ta da urade...*»

Sa `rtvama se uglavnom kontaktiralo telefonski, pri -emu su se 42 osobe javile jedanput, 4 su zvale dva puta, 6 osoba - tri puta, dok je njih 7 zvalo vi{e od tri puta. Sa druge strane, 6 osoba je dolazilo li-no u kancelarije Slu`be na razgovor, od -ega su tri osobe dolazile jedanput, a tri osobe vi{e puta.

U najve}em broju slu-ajeva `rtve su se javljale li-no, dok se u devet slu-ajeva umesto `rtve javio neko drugi - majka (3), otac (2), prijateljica (2), sestra (1) i tetka (1), u `elji da im pomognu, o -emu govore i slede}i primeri:

«*Javljam se u ime svoje prijateljice, ona nema hrabrosti da se javi a ja bih `elelela da joj pomognem po{to vidim kroz koje muke prolazi. Ona je `rtva seksualnog iskori{avanja od strane svog psihijatra...*»

«*Majka moga de-ka trpi strahovito nasilje od strane svog supruga. Ja ne znam kako da joj pomognem. Ona sama ne sme da se javi. Ja ne bih htela da se me{am zato {to to jo{ nije moja porodica. Da li mogu da nateram de-ka da vam se javi, da mu ka`ete kako mo`e da pomogne majci?...*»

«*Mog sestri}a maltretiraju moja sestra i njen de-ko. Ja ho}u da on pre|e da `ivi kod mene.*»

Osobe koje su se javljale su u ve}ini slu-ajeva bile `rtve jednog oblika viktimizacije, dok su u tri slu-ajeva bile izlo`ene vi{estrukoj viktimizaciji, {to najbolje ilustruje slede}i primer:

«*@ivela sam sa de-kom osam i po godina, re{ili smo da rodimo dete. Kada sam bila u -etvrtom mesecu trudno}e izbacio me je iz porodi-ne ku}e u kojoj smo `iveli sa njegovim roditeljima. Sada sam u {estom mesecu trudno}e, tehnolo{ki vi{ak sam u firmi, na bolovanju sam i ne primam nikakvu nadoknadu jer je firma u raspadu i nema para...*»

Osobama se uvek, u skladu sa principima rada Slu`be, ostavlja mogu}nost da ostanu anonimne. Me|utim, ve}ina njih se ipak predstavljala, dok je polovina onih koji su nas kontaktirali ostavilo broj telefona. To je ostavljalo mogu}nost volonteru ili

koordinatoru da ih naknadno pozove i pru`i dodatne informacije, raspita se da li je jo{ ne{to potrebno i dodatno osna`i `rtvu. Pozivi iz Slu`be su uvek jako dobro primljeni i primetan je ose}aj zadovoljstva kod pozvanih da neko misli na njih i njihove probleme. Neki od njih to opisuju na slede}i na-in:

«*Ne mogu vam objasniti kako ste me dirnuli kada ste me pozvali telefonom i ponudili mi dodatne informacije i interesovali se za moju porodicu.*»

«*Vi ste prvi koji ste me pozvali. Zvala sam mnoge, ali su me oni samo saslu{ali i posle zaboravili na mene.*»

Povod za javljanje Slu`bi VDS info i podr{ka `rtvama

Povod za obra}anje Slu`bi bili su razli-iti oblici viktimizacije kojoj su bili izlo`eni gra|ani koji su nas kontaktirali, odnosno lica kojima su oni koji su nam se javljali `eleli da pomognu. Na osnovu analize izve{taja volontera, odnosno koordinatorki koji su razgovarali sa gra|anima, zapa`a se da je naj-e}i povod za obra}anje Slu`bi nasilje u porodici (23 slu-ajeva), potom diskriminacija na radnom mestu (7), seksualno nasilje (6), pretnja (4), prevara (3), razbojni{tvo i provalna kra|a (2), ali i uznemiravanje po verskoj osnovi, reketiranje, naru{avanje javnog reda i mira (po 1 slu-aj) i drugo (6 slu-ajeva).

1. Nasilje u porodici

Najve}i broj osoba javljao se sa problemom nasilja u porodici (23), pri -emu su sve osobe koje su nas kontaktirale bile `enskog pola. Nasilje su trpele uglavnom od svojih supruga ili neven-anih partnera (15), dok su u tri slu-ajeva nasilnici bili sinovi, u jednom slu-aju svekar, svekrva, dever i zaova, a u jednom k}erka. Jedna `ena je svoj slu-aj opisala na slede}i na-in: «*Sino} se vratio kasno iz grada, ja sam spavala. Samo sam osetila jak bol po le|ima. Kad sam otvorila o-i videla sam da me {utira. Mla|a k}erka je po-ela da vri{ti i izletela je iz ku}e kod kom{i}a. Kom{i}e su zvale miliciju...*».

Druga `ena koja trpi nasilje od strane sina rekla je: «*On je dobar i pa`ljiv, ali kad popije on je drugi -ovek. Vi{e puta me je udario, a psihi-ko maltretiranje i psovke vi{e i ne ra-unam. Mislim da mu je potrebna pomo}. Da li mo`ete da me uputite na nekog stru-njaka koji bi mogao da mi ka`e kako da se postavim kao majka i da ga izvu-em iz ovog pakla alkoholizma?».*

10 GALOP, "Telling it like it is" (Re}i onako kako jeste), 1998.

Ono {to treba naglasiti je da se u dva slu-aja od tri u kojima se kao nasilnici pojavljuju sinovi, radi o deci nasilnika (otac je nasilan prema njihovim majkama, odnosno svojim suprugama), {to govori u prilog tezi o usvajanju modela nasilni-kog pona{anja, odnosno o me|ugeneracijskoj transmisiji porodi-nog nasilja, tako da su sinovi postali nasilni prema svojim majkama. U tom smislu, veoma su ilustrativni slede}i primeri:

«Ja sam od mu`a trpela batine, palio je cigare na moju ko`u, lomio mi ruke, ali da podnesem da me moj ro|eni sin davi i pri-a da sam prostitutka, to ne mogu. Ne znam {ta da radim, da ga prijavim policiji, {ta?»

«On je narkoman. Dok je bio mali, njegov otac me je bio. Sada me biju zajedno. Ja sam zavr{ila na psihijatriji...»

U jednom slu-aju nasilnici su bili svekar, svekrva, dever i zaova, o -emu svedo-e re-i`ene koja nam se javila:

«Mi smo izbeglice iz Hrvatske. Moj mu` je umro od raka pro{le godine. Ja sam medicinska sestra i negovala sam ga do poslednjeg trenutka. Sada me njegova porodica optu`uje za njegovu smrt. Ja i moj sin `ivimo u istoj ku}i sa porodicom mog pokojnog supruga, koju smo zajedno sagradili. Ju-e su mi isklju-ili vodu. Vi{e puta su me fizi-ki napali. Prete mi da }e me ubiti. Moj svekar je vi{e puta fizi-ki nasrtao na mene. Na{i sukobi traju jo{ od ranih godina mog braka kada je jednom prilikom poku{ao da me siluje...»

Jedna osoba nas je kontaktirala jer je nasilje trpela od k}erke.

«Moja k}erka je narkomanka. Ja za nju kao autoritet ne postojim. Ona se drogira, pije i neprestano menja partnere. Stan ne odr`ava, svuda su pune piksle, fla{e od pi}a, prljav ve{... Kada sam joj prigovorila, gurnula me je i ja sam pala i udarila glavom u orman. Drugom prilikom mi je zavrnila ruku. Svakog dana me primorava da prodam stan i da joj dam novac koji njoj pripada. Ako ne prodam preti mi da }e dovesti svoje prijatelje...»

U nekim slu-ajevima, osobe koje su kontaktirale Slu`bu, prethodno su se ve} obra}ale policiji kako bi prijavile nasilje koje trpe, istovremeno tra`e}i odgovaraju}u pomo} i za{titu. Me|utim, i pored toga, oni uglavnom nisu bili zadovoljni radom policije, pri -emu mahom nisu ni bili sigurni kako policija treba da reaguje u situacijama nasilja u porodici. O tome govore i slede}i primeri:

«Mu` me tu-e, imam dete od deset godina koje je jako istraumirano. Zvala sam policiju nekoliko puta, ali su rekli da vi{e ne}e dolaziti jer sam ih -esto zvala...»

«Ja sam iz jednog malog mesta u Srbiji. U toku je brakorazvodna parnica, ali ja i dalje `ivim u istoj ku}i sa suprugom. On fizi-ki maltretira mene i moju udatu k}erku. Preti da }e nas ubiti, da }e sve zapaliti. Zvali smo policiju ali je na-eltnik rekao da on ima pravo da bije svoju `enu»

«Zvala sam vi{e puta policiju kada je k}erka fizi-ki nasrnula na mene, rekli su mi da ne znaju {ta bi oni mogli da urade.»

Jedna `ena je zatra`ila da se skloni od nasilnika i smesti u skloni{te: «Isterao me je iz ku}e. Ja nemam gde da idem. Pla{im se da }e me na}i i ubiti.»

@rtve nasilja u porodici su u ve}ini slu-ajeva zvale iz kom{iluka ili sa nekog sigurnog mesta. Tako|e su insistirale da do|u na razgovor ili su ostavljale brojeve telefona iz kom{iluka na koji mo`emo da ih nazovemo. Ovo je razumljivo ako se ima u vidu stalno prisustvo straha od nasilnika, kao i straha od posledica ako on sazna da se sa nekim razgovara o problemu koji imaju.

«Ja ne mogu da se koncentri{em na razgovor, stalno gledam kroz prozor da vidim ako slu-ajno dolazi. Zva}u vas iz kom{iluka malo kasnije...»

«Izvinjavam se, nisam mogla da do|em. Rekla sam da idem na po{tu da odnesem neke pakete, ali je on posumnjao i krenuo sa mnom...»

Uo-ljiv je znatan broj `ena koji se Slu`bi obra}ao tra`e}i pravnu pomo}. Ovi slu-ajevi kao i dosada{nje iskustvo pokazali su da u Beogradu postoji velika potreba za besplatnom pravnom pomo}i a da je malo organizacija koje to pru`aju, pogotovo organizacija koje imaju advokate koji mogu da zastupaju `rtve na sudu. Tako, na primer, pravnu pomo} `enama `rtvama nasilja pru`aju nevladine organizacije Justicija i Savetovali{te protiv nasilja u porodici, ali su njihove mogu}nosti zastupanja `ena na sudu veoma ograni-ene.

«Re{ila sam da se razvedem. Oti{la sam od ku}e. Potreban mi je advokat koji bi mi pomogao oko razvoda i oko starateljstva nad decom. Obra}ala sam se Savetovali{tu protiv nasilja u porodici ali oni ne mogu da me zastupaju, nemam novca da platim advokata, upla{ena sam za sebe i dete. Potrebna mi je pravna pomo}.»

Tri osobe su se javile u vezi sa problemima u toku brakorazvodne parnice, prvenstveno se `ale}i na du`inu njihovog trajanja, ali i na to da druga strana u sporu veoma -esto koristi sva raspolo`iva, legalna i nelegalna, sredstva da bi produ`ili parnicu.

«Ja znam da on poznaje nekog u sudu, stalno se odla`u ro-i{ta, ili se on ne pojavi ili advokat, uvek postoji neki razlog. Mi i dalje `ivimo u istoj

ku}i, vi{e me fizi-ki ne zlostavlja ali psihi-ko nasilje je svakodnevno prisutno.»

Na osnovu analize poziva koje je primila slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama, a u vezi sa nasiljem u porodici, do{lo se do sli-nih zaklju-aka do kojih se do{lo i u istra`ivanju porodi-nog nasilja koje je sprovedeno 2001.godine.¹⁸ Naime, evidentno je da je nasilje u porodici veoma rasprostranjeno u Srbiji, da su ovim oblikom kriminaliteta uglavnom viktimizirane `ene i deca, a nasilnici su u najve}em broju slu-ajeva mu{karci. Tako |e, jo{ uvek se mogu uo-iti odre|ene nepravilnosti u tretiranju ovog problema i neadekvatan odnos dru{tva i dr`ave prema `rtvama porodi-nog nasilja. Nedostaju i skloni{ta za `ene `rtve nasilja u porodici (jer u Beogradu, na primer, postoji samo dva skloni{ta -iji kapaciteti nisu dovoljni s obzirom na potrebe) jer su `ene te koje be`e od ku}e, tra`e sme{taj a zbog ekonomske nesamostalnosti nisu u mogu}nosti taj problem same da re{e. Tako se de{ava da tokom razvoda, pa -ak i kada se razvedu bivaju primorane da i dalje `ive u zajedni-kom doma}instvu sa nasilnikom. Osim toga, veoma -esto im je potrebna pravna pomo} a ne mogu da plate advokate, dok organizacije koje pru`aju ovaj oblik pomo}i ne mogu da opslu`e sve `rtve koje im se obra}aju. Stoga je dru{tvo du`no da posveti ovom problemu mnogo vi{e pa`nje i izna|e odgovaraju}a re{enja.

1.1. `rtve nasilja u porodici koje su u zatvoru

U toku perioda na koji se odnosi ova analiza, primljeno je 50 poziva od sedam osu|enica koje se nalaze na izdr`avanju kazne zatvora u Kazneno popravnom zavodu za `ene u Po`arevcu. Osu|enice su se uglavnom javljale li-no (25 puta), dok su u nekim slu-ajevima umesto njih zvala druga lica: majka (8 puta), sestra (2 puta) i neven-ani suprug (15 puta). Pozivi su se mahom odnosili na tra`enje informacija o mogu}nosti da budu pomilovane. Naime, Viktimolo{ko dru{tvo Srbije je jo{ 2002. godine pokrenulo kampanju *Amnestija za `rtve - dokle robijom na robiju*, zala`u}i se za pomilovanje `ena `rtava nasilja, koje su, brane}i se od nasilja, li{ile `ivota svoje nasilnike. Me|utim, ove `ene su vi{e puta zvale da popri-aju sa nekim i iznesu svoje zdravstvene probleme ili probleme koje imaju sa decom (ne mogu da ih vi|aju, nemaju informaciju o njima). Dve osobe su dolazile u prostorije Viktimolo{kog dru{tva na razgovor. Koordinatorke slu`be su u vi{e navrata pozivale nadle`ne Centre za socijalni

rad da bi dobile informacije o deci osu|enica i pomogle ako je mogu}e da se organizuje vi|enje. Neke od tih `ena rekly su slede}e:

«Mnogo mi je zna-ilo {to sam sa vama pri-ala i {to ste hteli da me saslu{ate. Nadam se da }emo se videti na nekom drugom mestu, u mojoj ku}i kada budem na slobodi.»

«Da li mogu da vam pi{em? Pisa}u vam onako pravo iz du{e kako ose}am. Ali molim vas da i vi meni odgovorite. To }e mi puno zna-iti.»

«Ja nemam kome drugom da se javim. Izvinite {to smetam, ali danas se tako lo{e ose}am. Nisam videla decu {est meseci. Ne sti`e mi nikako proveru iz milicije da mogu da posetim decu...»

2. Diskriminacija na radnom mestu

Sedam osoba koje su nam se javile suo-avale su se sa problemom diskriminacije na radnom mestu. Od toga, pet osoba je diskriminisano od strane svojih pretpostavljenih, jedna je imala problema sa ostvarivanjem svog radnog sta`a, dok jedna nije mogla da se useli u stan koji je dobila od firme.

«Radim u {koli. Direktor mi stalno podme{ta razne stvari. Poslednji put me je optu`io da sam falsifikovala svedo-anstva.»

«Imam vi{u {kolu ali radim u fabrici kao radnica. Krupna sam i stalno mi daju najte`e poslove. Kada sam se po`allila, disciplinski sam ka`njena.»

«Dobio sam stan solidarnosti od firme u kojoj radim pre tri godine. Bio sam prvi na rang listi. U stan se uselila osoba koja je bila na devetom mestu. Ve} tri godine vodim sudski spor sa firmom i svi sporovi su dosu|eni u moju koristi i vra}eni su da se re{avaju na nivou firme. Ja se jo{ nisam uselio u stan mada `ivim u iznajmljenom stanu sa bolesnom majkom, k}erkom koja boluje od cerebralne paralize, sinom i suprugom koja ne prima platu ve} 6 meseci.»

3. Seksualno nasilje

U {est slu-ajeva povod za javljanje bilo je seksualno nasilje. Tako se, na primer, u jednom od tih slu-ajeva radilo o seksualnom uznemiravanju od strane psihijatra.

«Moja prijateljica je bila depresivna, neuroti-na. Redovno je odlazila kod psihijatra i imala je ogromno poverenje u njega ali je on to iskoristio i po-eo je da je seksualno uznemirava, dodiruje...»

U jednom slu-aju, de-ak je bio `rtva seksualnog uznemiravanja od strane profesora.

«Godinu dana je profesor dodirivao mog sina, posle toga smo prijavili slu-aj i on je dobio otkaz. Sada su ga ponovo vratili na posao.»

¹⁸ Vi{e o tome u: Nikoli]-Ristanovi}, V. (ur) (2002) Porodi-no nasilje u Srbiji, Beograd: Viktimolo{ko dru{tvo Srbije, Prometej-Beograd.

U dva slu-aja `rtve su bile devoj-ice, i to od strane pedofila (1) i od strane oca (1).

«Pedofil je sa-ekivao devoj-ice iz {kole i na prevaru ih odvla-io u `bunje i dodirivao ih.»

«Ja sam zabrinuta za svoju k}erku, ona je posle razvoda dodeljena meni ali redovno vi|a oca. On ju je seksualno uznemiravao i kada smo `iveli zajedno, pla{im se {ta radi kada su sami.»

U jednom slu-aju javila se `ena -ija je k}erka do`ivela silovanje od strane profesora, ali je policija podnela krivi-nu prijavu za krivi-no delo seksualnog uznemiravanja, {to, kako je ona rekla, nije u redu.

Jedna `ena koja je kontaktirala Slu`bu rekla je da je `rtva seksualnog uznemiravanja na radnom mestu. To je opisala na slede}i na-in: «Moj {ef je vi{e puta nasrtao na mene, ali sam ga ja energi-no odbila. Svaki dan dolazi u moju kancelariju sa neukusnim komentarima.»

4. Pretnja

Povod za javljanje slu`bi VDS info i podr{ka `rtvama je u -etiri slu-aja bila pretnja.

«Pozajmio sam novac od prijatelja ali bez ikakvog ugovora. Vratio sam skoro ceo iznos ali sam sad ostao bez posla i nisam u mogu}nosti da vratim ostatak. Prijatelj je na celu sumu ura-unao kamatu i insistira da mu i to vratim. Preti mi da }e mi zapaliti ku}u, preti mojoj deci. Ose}am se k'o u ku}nom pritvoru, nigde ne izlazim, ne javljam se na telefon.»

«Primila sam pro{le godine stanare. Predstavili su se kao mu` i `ena. Nisam napravila ugovor sa njima. Kada sam htela da im dam otkaz jer su dovodili razne sumnjive ljude u stan po-eli su problemi i pretnje. Prete mi da }e ubiti mene i }erku. Ju-e su pucali ispred ku}e...»

U slu-ajevima koji su se odnosili na pretnju, `rtve nisu znale kome da se obrate za za{titu, pokazuju}i ujedno i nepoverenje prema policiji, o -emu svedo-e i slede}i primeri:

«Nisam smeo da se obratim policiji ali sam se konsultovao sa mojim prijateljem inspektorom a on mi je rekao da mogu da pogor{am situaciju ako se obratim policiji.»

«Policija ni{ta ne}e da uradi. Oni se svi poznaju...»

5. Prevara

Tri osobe su se javile jer su, po njihovim re-ima, bile `rtve prevare.

«Platio sam za robu po dogovoru, me|utim roba mi nije nikad isporu-ena. I ranije sam kupovao robu od iste osobe tako da nisam uzeo nikakav ra-un niti priznanicu...»

«Pozajmio sam novac jednoj sada javnoj li-nosti da snimi plo-u. Imali smo pismeni dogovor da ako

ostvari prihod od plo-e, meni }e da da iznos koji smo precizirali. Po{to taj dogovor nije ispo{tovan, ja ho}u da podnesem tu`bu.»

6. Razbojni{tvo i provalna kra|a

U dva slu-aja, osobe koje su zvale bile su `rtve imovinskih delikata, i to razbojni{tva (1) i provalne kra|e (1). U jednom slu-aju, razbojni{tvo se dogodilo na radnom mestu, {to je `rtva opisala na slede}i na-in: «Ja radim u C marketu. Provalnik je u{ao sa ulice, prisionio mi pi{toj na glavu, rekao da legnem na pod i da mu dam novac. On je uzeo novac. Nisam imala fizi-ke povrede, ali od tad ne mogu psihi-ki da se oporavim.» U drugom slu-aju, provalna kra|a se dogodila u stanu `rtve: «Kad sam do{la ku}i sve je bilo ispreturano. Znala sam da je neko provalio. Zvala sam policiju. Setila sam se vas da pozovem da dobijem broj bravara, da mi zameni bravu.»

7. Uznemiravanje po verskoj osnovi

U vezi sa ovim problemom Slu`bi se obratila jedna osoba, koja je smatrala da ne mo`e da ostvari svoja osnovna ljudska prava zbog pripadnosti muslimanskoj veroispovesti.

«Posle smrti supruga, stalno me uznemiravaju, lupaju na vrata, pi{u grafite sa verskom konotacijom. Zvala sam policiju vi{e puta, ali oni ne reaguju, -im -uju moje ime ka`u da nisu nadle`ni.»

8. Naru{avanje javnog reda i mira

Jedna osoba nas je kontaktirala jer nije znala kome da se obrati i na koji na-in mo`e da re{i problem naru{avanja javnog reda i mira -iji su akteri mladi}i koji se skupljaju u dvori{tu zgrade u kojoj ona `ivi, prave}i nesnosnu buku i no}u i danju.

«Ja sam stara i bolesna. Sr-ani sam bolesnik. Na{a zgrada ima betonsko dvori{te na koje gleda moj stan. Tu se okupljaju mladi}i, njih tridesetak, i prave nesnosnu buku danju i no}u. Obra}ala sam se policiji, pribavljala lekarsko uverenje ali sve bezuspe{no.»

9. Reketiranje

Jedna osoba nam se javila jer je bila reketirana u svom lokalu koji je dr`ala.

«Reketiran sam tri godine u svom lokalu. Nanete su mi i te{ke telesne potrebe. Podneo sam krivi-nu prijavu, ali sam zbog straha pobe-gao iz stana i krijem se ve} du`e vreme.»

10. Ostali slu-ajevi

U kategoriju ostalih slu-ajeva ubrojani su oni koji ne mogu da se uvrste ni u jednu prethodno navede-

nu kategoriju, odnosno koji ne mogu da se podvedu pod formalno-pravnu (u`u) definiciju kriminaliteta (6), iako se radi o situacijama u kojima osobe sebe smatraju `rtvama pona{anja, okolnosti, ili doga|aja koji za njih predstavljaju kriminal. To su uglavnom osobe koje nisu mogle da re{e svoje probleme u okviru institucija sistema i isprobale su sva raspolo`iva sredstva. Tako|e, javljale su se osobe kojima su u pravnim sporovima istekli svi rokovi za `albe, a oni bi sada hteli ne{to da urade. Na`alost, u ovim slu-ajevima nismo mogli da reagujemo.

Kako su `rtve saznale za slu`bu?

U ve}ini slu-ajeva `rtve su za Slu`bu saznale iz {tampanog materijala (oglasnik @ene na delu, {tampa i informativne bro{ure), u nekoliko slu-ajeva su videli obave{tenje o radu Slu`be u centrima za socijalni rad, nekoliko osoba je dobilo telefon Slu`be od prijatelja ili prijateljice ili iz neke nevladine organizacije, dok je mali broj `rtava bio upu}en od strane policije i op{tinskih slu`bi pravne pomo}i. Slu-ajevi koje nam je uputila policija odnosili su se uglavnom na nasilje u porodici. Me|utim, va`no je ista}i da nisu `rtve porodi-nog nasilja jedine kojima su potrebni pomo}i i podr{ka, ve} su to i druge `rtve, jer je krivi-no delo za svaku `rtvu nepredvidivo, neo-ekivano i traumati-no iskustvo. Ovakva praksa pokazuje da jo{ uvek ne postoji jasna svest o tome {ta slu`ba za pomo}i i podr{ku `rtvama radi i da ona nije jo{ samo jedna u nizu organizacija koje rade sa `enama `rtvama nasilja, ve} njenu ciljnu grupu -ine `rtve kriminaliteta bez obzira na pol, nacionalnost, veroispovest, ekonomski status i druge karakteristike.

Imaju}i to u vidu, i ovom prilikom je potrebno naglasiti da je Slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama prihvatila britanski model upu}ivanja, tj. sistem u kome se `rtve upu}uju na Slu`bu, pre svega, od strane policije, centara za socijalni rad i drugih institucija, kao i nevladinih organizacija. S obzirom na to, ovim institucijama/organizacijama podeljen je ve}i broj informativnih bro{ura i obave{tenja o radu Slu`be. Me|utim, i pored toga, u dosada{njem periodu nismo bili zadovoljni time kako je ovaj sistem upu}ivanja funkcionisao, ali }emo i dalje raditi na unapre|enju ove saradnje i ovog sistema upu}ivanja, koji smatramo primerom dobre prakse.

[ta je Slu`ba uradila u konkretnim slu-ajevima?

Slu`ba VDS info i podr{ka `rtvama je davala informacije o pravima `rtava i na-inu njihovog realizovanja i emotivnu podr{ku, a pojedine osobe je upu}ivala na druge slu`be i organizacije u zavisnosti od konkretnih potreba.

Emotivna podr{ka i informacije

U toku dosada{njeg rada pokazalo se da je emotivna podr{ka bila veoma potrebna ljudima koji su nas kontaktirali, kao i da im nedostaje neko ko }e da ih saslu{a. Tako su neke osobe svoj razgovor sa volonterom ili koordinatorom Slu`be opisali na slede}i na-in:

«Ni sa svojom `enom nisam tako dugo i op{irno pri-ao o onome {to se dogodilo.»

«Mene je to toliko dirnulo, {to ste pri-ali tako dugo, {to ste me saslu{ali. Svima kojima sam se obra}ao govorili su da nisu nadle`ni.»

«Vi ste jedina osoba koja je htela da me saslu{a.»

Tako|e se pokazalo da kada osobe izlo`e nekom drugom problem, uspevaju da ga sagledaju u drugom svetlu i da tokom razgovora dolaze do ideje kako mogu da ga re{e. Tako je jedna osoba koja se javila na po-etku razgovora bila vidno uzbu}ena i te{ko je mogla da verbalizuje svoj problem. Tokom razgovora sa koordinatorom se opustila, dobila je informacije koje su joj bile potrebne. Kada ju je koordinator pitala da li ima nekoga kome mo`e da se poveri, roditelje ili prijatelje, u prvom trenutku je rekla da roditeljima ne mo`e da se poveri i da nema nikoga, da bi na kraju rekla: «Hvala vam, toga se nisam ni setila, imam dobru prijateljicu kojoj mogu da se poverim, ako i ne mo`e da mi pomogne ona }e me sigurno saslu{ati, hvala vam jo{ jednom».

Upu}ivanje na druge organizacije

S obzirom na prirodu problema sa kojim su se suo-avale osobe koje su nam se obra}ale i potrebe koje su imale, upu}ivani su i na druge organi-zacije/institucije koje pru}aju specifi-ne vidove pomo}i.

Od dr`avnih organa/institucija `rtve su upu}ivane na: centre za socijalni rad, policiju, pravosudne organe, Savetovali{te za brak i porodicu, op{tinske slu`be pravne pomo}i, komunalnu inspekciju, Psiholo{ko savetovali{te Doma omladine, Institut za sudsku medicinu, Crveni krst i op{tine. @rtve su dobijale brojeve telefona ovih organizacija, adrese, informacije o radnom vremenu i na-inu upu}ivanja.

Tako, na primer, gospo|i koja je imala problema sa bukom u svojoj zgradi dat je telefon op{tinske slu`be pravne pomo}i na op{tini na kojoj `ivi kao i broj OUP-a na op{tini. Osoba koja se javila zbog povreda koje je dobila od svog supruga i `elela je da dobije lekarsko uverenje koje bi kasnije mogla da upotrebi na sudu dobila je informacije o radnom vremenu ambulante Instituta za sudsku medicinu i cene pregleda, kao i broj telefona ako su joj potreb-

ne neke dodatne informacije. Informacije o radnom vremenu i telefon Psiholo{kog savetovali{ta Doma omladine date su `eni ~ija k}erka ima probleme sa narkomanijom. Osobi koja treba da ostvari dodatak za tu|u negu za svoju bolesnu k}erku date su informacije o potrebnim dokumentima koje treba da preda u Odeljenju gradskog centra za socijalni rad na svojoj op{tini. Tako|e su dati adresa i telefon pomenutog centra.

@rtve su upu}ivane i na nevladine organizacije i to: Savetovali{te protiv nasilja u porodici (5), SOS telefon za `rtve diskriminacije na poslu (5), Justiciju (5), Komitet pravnika (3), Helsin{ki odbor za ljudska prava, Fond za humanitarno pravo, Samohrane majke, Centar za prava deteta, IAN.

Osobe koje su se javljale zbog diskriminacije na poslu upu}ivane su na SOS telefon za `rtve diskriminacije na poslu. Povratne informacije koje smo dobili o radu ove slu`be su pozitivne. Naime, zaposleni u ovoj slu`bi su vrlo profesionalno i uspe{no pomagali `rtvama, a njihov advokat zastupa `rtve na sudu.

Osobe kojima je potrebna pravna pomo} upu}ivane su na Savetovali{te protiv nasilja u porodici, Justiciju, Komitet pravnika i Fond za humanitarno pravo. Treba naglasiti da Savetovali{te protiv nasilja u porodici i Justicija pru`aju pravnu pomo} samo `enama, ali, kao {to je ve} navedeno, imaju ograni-ene mogu}nosti kada je u pitanju zastupanje `rtava na sudu. Sli-na je situacija i u Komitetu pravnika i Fondu za humanitarno pravo koji tako|e mogu da zastupaju `rtve samo u malom broju slu-ajeva. Na osnovu toga, mo`e se zaklju-iti da problem (besplatne) pravne pomo}i ne postoji samo u domenu nasilja u porodici, odnosno nasilja prema `enama, ve} i kada su u pitanju drugi oblici kriminaliteta i kr{enja ljudskih prava. Osim toga, u dosada{njem radu Slu`be suo-ili smo se sa jo{ jednim problemom, a to je da ne mo`emo da na|emo odgovaraju}e advokate, koji su senzibilisani za probleme `rtava i voljni da ih zastupaju, pa je to jedna od stvari o kojoj treba razmi{ljeti u periodu koji dolazi.

Zaklju~ak

Du`nost svakog demokratskog dru{tva (kome mi svakako pretendujemo) je da gra|anima pru`i za{titu, ubla`i posledice krivi-nog dela, razume probleme i patnje `rtava i omogu}i realizovanje njihovih prava. Jedan od na-ina da se to ostvari je i osnivanje slu`bi za pomo} i podr{ku `rtvama kriminaliteta.¹⁹ U tom cilju, osnivanje Slu`be VDS info i podr{ka `rtvama predstavlja zna-ajan korak u pro-

cesu zalaganja za promovisanje i za{titu prava `rtava i pobolj{anje njihovog polo`aja u dru{tvu, i to kako na pojedina-nom, tako i na generalnom planu. Osnivanjem ove slu`be popunjavaju se praznine koje su postojale u sistemu dru{tvenog reagovanja na kriminalitet, a u vezi sa polo`ajem `rtava. Naime, kako je uo-eno, u prethodnom periodu postojale su razli-ite dr`avne institucije i nevladine organizacije koje su pomagale `rtvama na razli-ite na-ine, ali su se one mahom koncentrisale na pomo} `enama `rtvama nasilja (posebno kada se radi o nevladinom sektoru), tako da do sada nije bilo slu`be koja bi pomagala i `rtvama drugih oblika kriminaliteta, potom mu{karcima kao `rtvama i koja bi bila centar za dobijanje informacija i upu}ivanje na druge relevantne institucije, odnosno organizacije. O potrebi i zna-aju Slu`be govore i pozivi gra|ana u prethodnom periodu, koji nisu skrivali svoje zadovoljstvo {to je i u na{em gradu osnovana jedna ovakva slu`ba. To su isticali kako u slu-aju kada smo im ponudili konkretne informacije ili ih uputili na druge organizacije, tako i kada nismo bili u mogu}nosti da pru`imo konkretnu pomo}, ali smo ih saslu{ali i uputili po koju lepu, ljudsku re-, {to je u nekim slu-ajevima bilo sasvim dovoljno.

Analiza rezultata dosada{njeg rada pomogla nam je i da uo-imo i istaknemo odre|ene nedostatke, bilo u funkcionisanju same Slu`be, bilo u funkcionisanju sistema uop{te.

Pokazalo se da, na`alost, u ve}ini slu-ajeva koje smo uputili na neke druge institucije ili organizacije, nismo imali povratne informacije o tome da li su `rtve dobile o-ekivanu i potrebnu pomo}, {to bi nam ujedno bio pokazatelj da li i dalje mo`emo i treba da upu}ujemo `rtve na takve slu`be, pa bi stoga u narednom periodu trebalo raditi na iznala`enju na-ina za otklanjanje ovog problema.

Potom, uo-eno je da jo{ uvek nije na valjan na-in uspostavljen, odnosno na pravi na-in shva}en sistem upu}ivanja `rtava na Slu`bu, pre svega od strane policije, pa je i ovaj segment potrebno dalje razvijati i unapre|ivati. Slu-ajeve

19 Zna-aj osnivanja slu`be za pomo} i podr{ku `rtvama kriminaliteta posebno je apostrofirana na javnoj promociji Slu`be koja je odr`ana juna 2003. godine u Skup{tini grada Beograda, na kojoj su o tome govorili gradona-elnica grada Beograda Radmila Hrustanovi}, predsednica Vitkimolo{kog dru{tva Srbije Vesna Nikoli}-Ristanovi}, sudija Okru`nog suda u Beogradu Sne`ana Savi}, na-elnik Uprave pograni-ne policije, za strance i upravne poslove SUP-a Beograd Petko Bo{kovi} i predstavnica Ameri-ke asocijacija pravnika – inicijative za centralnu jugosito-nu Evropu Katie Zoglin. Vi{e o tome u: *VDS info i podr{ka `rtvama – Priprema i po-etak rada* (2003), Beograd: Viktimolo{ko dru{tvo Srbije, str. 9-12.

koji se i upu}uju na Slu`bu ne treba ograni-avati na slu-ajeve nasilja u porodici, jer su pomo} i podr{ka potrebni i drugim `rtvama.

Kao {to je ve} napomenuto, zapa`a se da u na{em sistemu postoji nedostatak slu`bi, organizacija ili pojedinaca koji bi `rtvama kriminaliteta pru`ali (besplatnu) pravnu pomo}. S tim u vezi, jedan od mogu}ih na-ina za prevazila`enje ovog problema mogao bi da bude uspostavljanje saradnje sa Advokatskom komorom Srbije i razmatranje mogu}nosti da pojedini advokati budu anga`ovani u ovom segmentu.

Na kraju, ono {to se planirana u daljem radu Slu`be jeste {irenje mre`e volontera, pro{irivanje ciljne grupe na decu kao `rtve kriminaliteta i svedoke, kao i stvaranje lokalnih slu`bi za pomo} `rtvama u nekoliko gradova Srbije. Na taj na-in, nadamo se da }emo dati jo{ ve}i doprinos u zalaganju za po{tovanje prava `rtava i pobolj{anju njihovog polo`aja u dru{tvu i dr`avi uop{te.

Literatura

-]opi}, S.; Vidakovi}, I. (2002) Slu`be za pomo} `rtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj», *Temida*, br. 2.
-]opi}, S. (2002) «Nasilje u porodici i dru{tvena reakcija», u: Nikoli}-Ristanovi}, V. (ur.) (2002) *Porodi-no nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimolo{ko dru{tvo Srbije i Prometej-Beograd.
- Milivojevi}, S. (2002) *SAFE HORIZON – slu`ba za pomo} `rtvama u Njujorku*», *Temida*, br. 2.
- Milivojevi}, S. (2003) «Organizacije koje pru`aju pomo} `rtvama kriminaliteta u Beogradu (rezultati istra`ivanja)», *Temida*, br. 1.
- Nikoli}, J. (2002) «*Bily kruh bezpeci* (BKB) – organizacija za podr{kuvanje `rtvama kriminaliteta u ^e{koj Republici»», *Temida*, br. 2.
- Nikoli}-Ristanovi}, V. (1999) «Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu; uticaj rata i dru{tvenih promena », *Temida*, br. 1.
- Nikoli}-Ristanovi}, V. (2001) «Me|unarodni dokumenti o za{titivnoj pravnoj pomo}i `rtvama krivi-nog dela», *Temida*, br. 2.

Nikoli}-Ristanovi}, V. (ur.) (2002) *Porodi-no nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimolo{ko dru{tvo Srbije, Prometej-Beograd.

Radisavljevi}, S. (1998) «Slu`be za pomo} `rtvama kriminala: neka svetska iskustva i mogu}nosti njihove primene u na{ojoj zemlji», *Temida*, br. 1.

Van Dijk, J.J.M. (1999) "Kriminalna viktimizacija: globalni osvrt", *Temida*, br. 1.

Victim Support (1999) *Staff Supervision, one day seminar*, London: National Training Department.

VDS info i podr{ka `rtvama – priprema i po-etak rada (2003), Beograd: Viktimolo{ko dru{tvo Srbije.

**Sanja]opi}, M.A.
Jasmina Nikoli}**

Service for victims of crime VDS info and victims' support: analysis of the previous work

The first victim support service in our country *VDS info and victims' support* started with its work in April 2003 within the Victimology Society of Serbia. This service is aimed at victims of crime (women and men), primarily at victims of violent crime, but also of some forms of property crime (such as burglary). The aim of the Service is to offer victims of crime information on their rights and the ways of how to realize them, emotional support, as well as to refer them to other institutions/organizations depending on the certain victim's needs. Coordinators and volunteers, who passed the appropriate training, are responsible for that. Bearing that in mind, this paper will give the brief glance on the Service itself, its organization and the way of work, followed by the analysis of the results of previous work.

DR LJILJANA DOBROSAVLJEVIJ -GRUJIJ *

SOS telefon za `ene `rtve diskriminacije na radnom mestu

SOS telefon za `ene `rtve diskriminacije na radnom mestu pru`a besplatnu pravnu pomo} `enama u slu-ajevima kada su njihova radna prava ugro`ena. Ukoliko se spor ne mo`e re{iti mirnim putem, medijacijom izme|u poslodavca i zaposlenih, advokatica stru-na za radno pravo pokre}e sudski spor. Izneti su neki karakteristi-ni slu-ajevi diskriminacije `ena iz prakse SOS telefona, po-ev od otpu{tanja sa posla, pa sve do fizi-kog nasilja i seksualnog ucenjivanja.

Klju-ne re-i: SOS telefon, `ene, radno pravo, diskriminacija.

Uvod

U dru{tvu kao {to je dana{nje, baziranom na prevlasti mu{karaca u politi-kom i dru{tvenom `ivotu, te{ko je do}i do prave slike o polo`aju `ena. Puno se govori o rodnoj ravnopravnosti, pa ipak, diskriminacija `ena postoji svuda u svetu, variraju}i od zemlje do zemlje, u funkciji dru{tvenog ure|enja i stepena razvijenosti. Istra`ivanja, sprovedena kako na Istoku tako i na Zapadu pokazuju slede}e:

- da `ene posve}uju mnogo vi{e vremena od mu{karaca nepla}enim ku}nim poslovima, pa imaju mnogo manje slobodnog vremena,
- da se stopa aktivnosti `ena, ina-e ni`a nego kod mu{karaca, smanjuje u zavisnosti od broja dece, dok kod mu{karaca to nije slu-aj,
- da `ene zara|uju manje od mu{karaca, -ak i kad se bave istim poslovima,
- da `ene ne mogu da probiju »stakleni plafon« i dopru do najvi{i}ih stru-nih i rukovode}ih mesta.

Sa nestankom tzv. »planske privrede« u zemljama u tranziciji, kao {to je na{a, polo`aj `ena se jo} vi{e pogor{ao. Porast nezaposlenosti, pojava »nove klase« bogatih, ekonomija koja se zasniva na divljoj konkurenciji, sve su to pojave koje svuda

najvi{e poga|aju `ene. Da ne bismo bile smatrane »sporednim polom«, moramo se boriti za ravnopravan status u porodici, dru{tvu, i pre svega u svetu rada. Kako tu stoje stvari u Srbiji i da li postoje `ene `rtve dikriminacije na radnom mestu?

Diskriminacija `ena u svetu rada je -esto prikrivena. Me|utim, ona postoji: po pravilu `ene se te`e zapo{ljavaju nego mu{karci, poslodavci im lak{e daju otkaz, -e{e nego mu{ke kolege rade na neadekvatnim radnim mestima, i to uz ni`u platu, trpe seksualno uznemiravanje i ucenjivanje na radnom mestu U svim ovim i drugim sli-nim slu-ajevima, stru-na pravna pomo} je neophodna: zato je SOS telefon i osnovan.

Praksa SOS telefona

SOS telefon - slu`ba besplatne pravne pomo}i - osnovan je februara 2000. godine kao vid aktivnosti Sekcije @ena Ujedinjenih Granskih Sindikata "Nezavisnost" i ima za cilj da pru`i pravnu pomo} u onim slu-ajevima kr{enja radnih prava gde su `rtve `ene.

SOS telefon za `ene `rtve diskriminacije na radnom mestu je bio prvi program pomo}i ove vrste u Srbiji i jo} uvek je veoma aktivan. Razlog je veoma jednostavan. Radni sporovi svuda u svetu, pa i u na{ojoj zemlji, veoma su dugotrajni i zahtevaju posebno ume}e i specijalizaciju advokata za radno pravo. Posebno u zemljama u tranziciji, kao sto je ovde slu-aj, polo`aj radnika je veoma nesiguran i te`ak. To predstavlja plodno tlo za diskriminaciju zaposlenih `ena, koje su uvek prve na udaru. Po{to je pravna procedura obi-no komplikovana i skupa, `ene se ustru-avaju da joj pribegnu. Pored toga, `ene koje trpe diskriminaciju na radnom mestu obi-no imaju i mnogo drugih problema. Te{ko}e vezane za radno mesto -esto idu zajedno sa stambenim, bra-nim i porodi-nim problemima, koji neumitno uti-u na `enino fizi-ko i mentalno zdravlje. Stoga je najva`niji zadatak slu`be SOS telefona da ohrabri `ene da se bore za svoja prava, da im pomogne da realno sagledaju svoje probleme i da im uka`e koje su mogu}nosti za njihovo re{avanje. Tu je besplatna pravna pomo} stru-ne advokaticice od neprocenjive vrednosti.

* Dr Ljiljana Dobrosavljevi} -Gruji}, nau-ni savetnik Insituta za fiziku i profesor Fizi-kog Fakulteta u Beogradu je koordinator ovog projekta. E-mail: dobrosav@phy.bg.ac.yu

Rad SOS telefona je timski. Tim anga`ovan na ovom projektu `ine `etiri `ene: pored advokaticice i koordinatorke projekta, tu je menad`erka i jedna asistentkinja. Advokaticica je anga`ovana sa punim radnim vremenom, dok druge `lanice Projektu posve}uju jedan deo svog radnog vremena. Dok konkretnu pravnu pomo} pru`a advokaticica, sve u-estvujemo u raznim aktivnostima vezanim za projekat, po-ev od promocije projekta preko medijske kampanje, preko pripreme propagandnog materijala i publikacija vezanih za ovu tematiku, do analize slu-ajeva koji se javljaju i sumiranja rezultata. Kako se rad SOS telefona u praksi odvija? Brojeve na{ih telefona ogla{avamo preko dnevnih glasila, biltena `enskih grupa, i letaka koje delimo `lanicama sindikata i `enskih grupa sa kojima sara}ujemo, svakom prigodnom prilikom. Pre svega, treba registrovati pozive i odvojiti one koji se odnose na radno pravo od svih drugih. Ukoliko se poka`e da slu-aj nije iz ove oblasti, klijentkinja se upu}uje na neki od drugih SOS telefona - za za{titu od nasilja u porodici, za pomo} `enama i devojkama, za psiholo{ku podr{kku i sli-no. Ukoliko se radi o kr{enju radnih prava, klijentkinji se zakazuje sastanak sa advokaticom, i posle vi{e razgovora one zajedno odlu-uju {ta je najbolje preduzeti. Pravna pomo} se sastoji od davanja pravnih saveta, pomo}i u prikupljanju dokumentacije, pregovora sa poslodavcima, intervencija kod nadle`nih organa, sve do zastupanja u sudskom sporu. Ovde je va`no naglasiti da se na sud izlazi samo ako su sve druge mogu}nosti iscrpljene. Najbr`i i najprijatljiviji na-in re{avanja problema je putem medijacije izme}u poslodavaca i zaposlenih, mirnim putem. Na ovaj na-in je re{eno vi{e slu-ajeva, {to je od posebnog zna-aja, ako se uzme u obzir da je na taj na-in dugotrajno, nekad i vi{egodi{nje su}enje izbegnuto. Smatramo tako}e da je svaki ovako re{en slu-aj od posebnog zna-aja, jer tako zaposlena `ena mo`e da nastavi sa radom bez pogor{anja konflikta sa poslodavcem i u relativno o-uvanim me}uljudskim odnosima u preduze}u, {to smanjuje rizik od eventualnog progla{enja tehnolo{kim vi{kom i tome sli-nog.

Ako do}e do pokretanja sudskog postupka, `uvamo kompletnu dokumentaciju i sara}ujemo sa klijentkinjama tokom celog procesa. Zahtevamo da one obavezno prisustvuju ro-i{tima, tako da je saradnja {to te{nja. Zakon o radu u `lanu 122, paragraf 3, odre}uje da se sudski procesi zapo-eti povodom kr{enja radnih prava moraju zavr{iti u roku od 6 meseci. Na`lost, u praksi to nije slu-aj, i to iz vi{e razloga. Pre svega, te{kko je ustanoviti `injenu stanje, jer poslodavci odbacuju optu`be i trude se da produ`e postupak {to je mogu}e vi{e. Zatim, od momenta podno{enja tu`be obi-no pro}e dva do tri

meseca do zakazivanja prvog ro-i{ta; isti period se javlja i izme}u slede}ih ro-i{ta. Sudovi su prenatrpani predmetima, pa je `esto ote`ano uru-ivanje sudskih poziva, {to izaziva dalje odugovla-enje. Tako}e, nedostaje uskla}ena sudska praksa, jer je Zakon o radu na snazi tek od 2001. godine. I u ovakvim okolnostima praksa pravne pomo}i SOS telefona je imala puno uspeha - naravno kad su to zakonske mogu}nosti dozvoljavale. Problemi na koje se nailazi se svrstavaju u vi{e kategorija.

Prvi i najte`i problem je otpu{tanje sa posla. U uslovima promene vlasnika preduze}a, privatizacije ili ste-aja, tehnolo{ki vi{ak predstavlja ozbiljan problem za poslodavce i veliku opasnost za zaposlene, a posebno za `ene, `ak i za samohrane majke. Kod otpu{tanja iz ovog razloga `esto dolazi do neispla}ivanja du`nih zarada, kao i doprinosa za penziju i zdravstveno osiguranje. Po otpu{tanju, radnici su ostavljeni na milost i nemilost tr`itu rada, nema svuda odgovaraju}ih socijalnih programa, mogu}nosti za prekvalifikaciju, dobijanja odgovaraju}e otpremnine, ili naknade za nezaposlene.

Ovo je poseban problem za starije `ene. Prema novom Zakonu o penzionom osiguranju `ene idu u penziju sa 58. godina, dok je ranije to bilo sa 55. `ene u starosnoj dobi blizu penzije su posebno podlo`ne diskriminaciji u svojoj radnoj sredini, pre svega od strane mla}ih radnika koji `ele da zauzmu njihovo mesto. U ovoj kategoriji se sre}u `ene svih nivoa obrazovanja, ali u naro-ito te{kkom polo`aju su one koje nisu u stanju da savladaju nove tehnologije i da se suo-e sa izazovima koje donosi tranzicija.

Nave}emo nekoliko primera za ilustraciju:

D. M., magistar tehni-kih nauka, zaposlena u velikoj trgovinskoj kompaniji, progla{ena je tehnolo{kim vi{kom posle 31.godine rada. To je za nju bio pravi {ok, po{to je navikla i volela da radi, a ostalo joj je samo dve godine do penzije. Ona nije znala svoja prava: po{to je SOS slu`ba kontaktirala pravni sektor u njenoj firmi, tra`eno je da budu po{tovane sve zakonske odredbe koje slede iz Zakona o radu. Tu spada otpremnina, pla}eni doprinosi za socijalno osiguranje i registracija na tr`istu rada. Posle vi{e razgovora, D. M. je po-ela da sagledava stvari sa svetlije strane: dobila je otpremninu u visini 5 prose-nih zarada, pla}ene doprinose i mese-nu nadoknadu za nezaposlene, kao dobru pripremu za penziju.

R. C., diplomirana ekonomistkinja, neudata, radila je u Beobanci do njene likvidacije. Ovo je primer zamr{enog klupka problema sa kojima se `ene

suo-avaju. Otkako je izgubila slu`bu u banci, R. C. nikako nije mogla da se zaposli. Javljala se na sve konkurse za upra`njena mesta, ali nije -ak nijednom bila pozvana na razgovor, ma da ispunjava sve uslove: te-no govori engleski i osposobljena je za rad na kompjuteru. Stvar je bila u tome {to ona ima 57. godina, dok poslodavci tra`e radnike. Pored toga, tu je bio i stambeni problem - nikad nije dobila od banke stan ili kredit za stan, tako da se na{la u situaciji da pred penziju jos uvek `ivi u stanu svoje sestre. Tako je, iz neobja`njenih razloga (izgleda da se nije prijavila na vreme Birou rada) propustila je mogu}nost da ostvari svoja prava kao nezaposlena. Savetovano joj je da od banke zatra`i potvrdu o nere{enom stambenom problemu, tako da bi po penzionisanju mogla da tra`i stan od penzionog fonda.

Kako to izgleda biti tehnolo{ki vi{ak osetile su na svojoj ko`i tri `ene iz kompanije JUGOMONTANA, R. N., J. K. i Z. J. Direktor ove kompanije, koji je kupio firmu u procesu privatizacije, otpustio ih je sve tri kao vi{ak radne snage i uputio ih na tr`u{te rada. Jedna od njih, J. K. je bila 13 godina direktorova sekretarica . Ona je prvo preme{tena u komercijalni odsek, a zatim progla{ena vi{kom. Ove radnice smatraju da su nepravedno otpu{tene - da direktor zadr`ava ljude "iz svog klana", favorizuje ih, dok druge spre-ava da rade i da ostvaruju profit za kompaniju. Sve tri imaju srednju stru-nu spremu, ne ispunjavaju uslove za penziju, a otpu{tene su zbog navodno smanjenog obima posla. Tokom razgovora sa slu`bom SOS telefona, ispostavilo se da je doti-na kompanija pro{le godine dobro poslovala, i da zaposleni o-ekuju da se isplati razlika u zaradi. Savetovano im je da zahtevaju od direktora isplatu razlike u zaradama za prethodnu godinu, otpremninu u skladu sa zakonom, da budu prijavljene tr`i{tu rada i da se odmah uklju-e u obuku za rad na kompjuteru.

Za pomo} u ovakvim slu-ajevima je neophodna stru-na analiza kolektivnog i pojedina-nog ugovora kompanije, kao i ugovora o zaposlenju. Pa ipak, tamo gde nema odgovaraju}eg socijalnog programa, te{ko je pomo}i. Minimum koji se mo`e postii je po{tovanje odredbi Zakona o radu. Naravno, do gubitka radnog mesta mo`e do}i i iz niza drugih razloga: -esto se radi o nepotizmu, gde radnica biva otpu{tena da bi se zaposlio sin, brat ili ro{ak direktora; ima slu-ajeva korupcije, pa i politi-kih razloga za otpu{tanje "nepodobnih" i zapo{ljavanje "svojih" saradnika. Evo nekoliko takvih primera:

M. M., mlada i ambiciozna akademska slikarka je po diplomiranju na Akademiji Umetnosti na{la zaposlenje u jednoj umetni-koj {koli u Ni{u. Bila je

puna entuzijazma da svoje znanje prenese talentovanim {acima, u -emu je imala puno uspeha. Me{utim, ma da su njeni {aci osvojili tri nagrade na takmi-enjima, dobila je otkaz. Po njenom mi{ljenju, to se desilo da bi director {kole na njeno mesto postavio svog sina. Su|enja su trajala od 1993. do 1999. godine, {to se zavr{ilo sa po nju nepovoljnom presudom. Za SOS telefon je -ula tek pocetkom 2004, kad je ve} bilo kasno da se bilo {ta preduzme, po{to je sudski postupak zakonski okon-an. M. M. je u me{uvremenu animirala {tampu - o njenom slu-aju je poslednji put pisao Danas u aprilu 2004. Kao jedina nada je ostao Me|unarodni sud u Strasburu; me{utim, tek treba ispitati da li postoji pravna osnova za izno{enje predmeta pred ovaj sud.

B. J. je radila u sudu u Sremskoj Mitrovici. Njena pri-a je zaista neobi-na: ona je 20 godina bila zamennik okru`nog javnog tu`ioca, {to je visok polo`aj u na{em pravosudnom sistemu. Kad je do{lo vreme reizbora, ona nije pro{la, dok je umesto nje izabran jedan mladi pravnik (mu{karac) sa samo nekoliko godina slu`be. Posle du`eg ragovora sa njom, postalo je jasno da je ovaj izbor bio uslovljen velikim uticajem partije na vlasti. B. J. je svoj slu-aj iznela u javnost preko {tampe; me{utim, sa pravne strane se nije moglo ni{ta u-initi, jer je rok za `albu ve} bio istekao. B. J. sad ima drugo radno mesto, u jednoj nevladinoj organizaciji, a to {to nije izabrana prihvatila je kao "posledicu tranzicije".

T. J. je novinarka iz Po`arevca i radi u marketin{koj slu`bi jednih lokalnih novina. Ona je osetila kako izgleda "demokratija na balkanski na-in". Naime, kako su se menjale partije na vlasti, menjali su se i urednici, pri -emu je svaki imao svoj koncept i svoje favorite koje bi trebalo promovisati preko marketinga. Po{to je veoma te{ko raditi u takvim uslovima, T. J. je po-ela da razmi{lja o promeni zaposlenja. Savetovano joj je strpljenje, po{to se takva diskriminacija na poslu, favoriziranje nekih ljudi u odnosu na druge i sli-no veoma te{ko mogu dokazati -ak i u razvijenim demokratijama, a kamoli kod nas. U ovakvim slu-ajevima, gde ni medijacija ne poma`e, jedino ostaje da se dosledno ostane pri svom stavu i da se polako, ali uporno bori za njega.

Radno mesto se mo`e izgubiti i ako, bilo iz kojih razloga, zaposlena `ena "nije po ukusu poslodavca". U takvim slu-ajevima se obi-no kao razlog navodi neispunjavanje radnih obaveza. Ovakve slu-ajeve vredi izneti pred sud, jer se -injeni-no stanje mo`e utvrditi. Pravna pomo} SOS telefona je u tome imala dosta uspeha, kao {to svedo-e slede}i primeri:

M. V. je tu`ila KOMPAS AD. Ona je otpu{tena jer nije, prema tvrdnji direktora, ispunila usvojeni plan prometa. Posle dobro argumentovane `albe, sud je poni{tio re{enje direktora i nalo`io da se M. V. vrati na svoje radno mesto. Sli-an je i slu-aj njene koleginice B. D, tako|e iz KOMPAS-a. Na novim ro-i{tima treba da se doka`e, shodno izjavama svedoka, da plan prometa nikad nije ni bio usvojen, ve} da je to bio samo izgovor za sprovo|enje volje direktora.

S. T. je tu`ila privatnog poslodavca GLOB METROPOLITEN TOURS zbog otkaza ugovora o radu. Poslodavac je tvrdio da S. T. nije obavljala svoje poslove stru-no. Posle vi{e od dve godine su|enja, Okru`ni sud je prihvatio argumente SOS slu`be, tako da na novom ro-i{tu ima dobrih izgleda da se doka`e diskriminacija S. T. na radnom mestu.

Slede}a kategorija problema koji se `esto javlja ju je neispla}ivanje zarada i doprinosa za socijalno i penziono osiguranje. Jedno vreme (po-etkom 2003.) izgledalo je da se ova bitna karakteristika lo{e ekonomije Milo{evi}evog re`ima po-ela da gubi . Me|utim, u 2004. je broj ovih slu-ajeva ponovo porastao. Ovakvi slu-ajevi se u principu dobijaju na sudu, ako nema drugog re{enja. Uspeh na sudu u ovoj kategoriji lepo ilustruje slede}i slu-aj:

R. M. je vodila dva spora povodom neispla}enih zarada posle bankrotiranja preduze}a gde je radila. SOS slu`ba je dobila oba spora, uz nalog da se R. M. isplate sve zaostale zarade uz kamatu.

Tako|e, dolazi do neispla}ivanja, ili ispla}ivanja sa zaostatkom, materinskih i drugih porodi-nih dodataka. Me|utim, u ovim slu-ajevima se obi-no savetuje da se sa-eka, jer se ova primanja, i ako kasne, u principu ispla}uju.

Kategorija problema koji na prvi pogled ne spadaju u kr{enje prava zaposlenih `ena su stambeni problemi. Do skora u na{ojoj zemlji se do stana moglo do}i uglavnom preko preduze}a ili institucija zaposlenih. Pravo na stan je bilo jedno od prava vezanih za zaposlenje. Naravno, kod dru{tva u tranziciji kao {to je na{e, to vi{e nije slu-aj. Me|utim, za zaposlene `ene koje nemaju drugih prihoda sem plate to je bio i ostao jedini na-in re{avanja stambenog problema. Transformacija preduze}a i eventualna promena vlasnika dovela je u pitanje mnoge prethodno re{ene stambene slu-ajeve. SOS slu`ba posve}uje posebnu pa`nju ovim problemima, jer se po pravilu radi o `enama u te{koj finasijskoj situaciji, bez mogu}nosti da plate

advokata, a poslodavci `ine sve {to mogu da ih spre-e da ostvare svoja prava. Ovakvih slu-ajeva ima puno, ali }emo navesti samo jedan, koji smatramo velikim uspehom SOS slu`be.

S. K., doktor nauka, ima blistavu profesionalnu karijeru. Ipak, ova `ena, profesorka i {efica katedre na jednom beogradskom fakultetu, od 1957. `ivi kao podstanar. Razvedena majka sa dvoje dece, nije uspela da preko fakulteta dobije stan. Na konkursu za stanove je drugi u-esnik favoriziran bez realne osnove, tako da je S. K. kao jedino re{enje ostalo da se sa svoja dva sina useli u jednu pomo}nu prostoriju u memljivom suterenu visoko{kolske ustanove u kojoj je radila. Advokatica SOS telefona je li-no obi{la prostoriju u kojoj je S.K. `ivela sa sinovima, i ustanoviv{i da je situacija jo{ gora nego {to je bilo prikazano, svesrdno se zauzela za ovaj slu-aj. Napisana su pisma dekanu, sekretaru fakulteta, kao i sindikatu. Po-ela je borba, prezentiranje dokaza, tuma-enja pravilnika i zakona. Upu}ena je obimna `alba na rang listu za stanove, a `lanovi Stambene komisije su zamoljeni da se li-no uvere u `injeni-no stanje. Nadle`ni na fakultetu su se oglu{ili na sve ovo, tako da je kao jedino re{enje ostalo obratiti se sudu. Tek kad je dobila na uvid pripremljenu tu`bu, Stambena komisija je promenila stav i dodelila S. K. stan na kori{enje. Hrabrost, upornost, i stru-na pravna pomoc su doveli do re{enja ovog va`nog `ivotnog problema.

Maltretiranje na poslu dosti`e svoju kulminaciju kao nasilje na radnom mestu. U ovoj kategoriji se nailazi na razne vrste maltretiranja od strane nadre|jenih i mu{kih kolega, po-ev od preme{tanja na neodgovaraju}e radno mesto, dodeljivanja radnih zadataka koji se ne mogu izvr{iti u toku redovnog radnog vremena, pa sve do verbalnih uvreda i poni`avanja. Kad su svi drugi argumenti iscrpljeni, tu je i fizi-ko nasilje - kori{enje prava ja-eg. Za maltretiranje na poslu nave}emo dva primera, a iz tre}eg se vidi kako to izgleda kad je `ena pretu-ena na poslu.

J. M. je kustos jednog muzeja u Boru. Tokom cele 2003. ona je bila izlo`ena diskriminaciji na poslu. Njen mu{ki kolega joj nije dozvoljavao da u-estvuje u projektima, pa je -ak i{ao dotle da joj zaklju-ava kancelariju spre-avaju}i je da radi. Ovaj slu-aj, ma kako izgledao drasti-an, uspe{no je re{en medijacijom. Savetovano je strpljenje, dokazivanje kroz rad, {to je na kraju dovelo do uspostavljanja poverenja i prestanka maltretiranja.

V. B. radi u jednoj fabrici ko`e u Vojvodini. Njen {ef je stalno maltretira na poslu, po-ev od ismevanja i dvosmislenih poruka, pa sve do nare|enja da podigne d`ak te`ak peko 50 kg. Ovde je savetovano da se V. B. obrati pravnoj slu`bi fabrike, zatra`i da se po{turu propisi o za{titi na radu, kao i da joj se obezbede normalni uslovi za rad. Po{to je detaljno opisala sve {to joj se doga|a, situacija se smirila, ali SOS slu`ba i dalje prati ovaj slu-aj.

M. R. je u{la u kancelariju SOS telefona modrog lica, izobli-enog od batina. Suprug joj je pomagao u hodu. Te{ke povrede su bile vidljive na prvi pogled. Evo kako je do toga do{lo. M. R. je po zanimanju medicinska sestra, ali jedino zaposlenje koje je uspela da na|e bilo je mesto kondukerke u autobusu gradskog prevoza, kod privatnog poslodavca. Na ovom radnom mestu je radila nekoliko meseci, sve do jedne ve-eri kad je poslodavac optu`io da je ukrala deo pazara. Njeno negiranje optu`be je razjarilo poslodavca, a onda su po-eli da plju{te udarci, rukama i nogama. Prisutni radnici, i sami prestra{eni, poku{ali su da joj pomognu, bez uspeha. Na kraju, bila je izba-ena na ulicu, gde joj je slu-ajni prolaznik pomogao, pozvav{i hitnu pomo} i policiju. Protiv poslodavca, ve} poznatog po sli-nim optu`bama, podneta je krivi-na prijava, a SOS slu`ba je u od{tetnom zahtevu zatra`ila maksimalnu sumu, za nauk njemu i sli-nima.

Najzad, posebno delikatna vrsta problema su oni vezani za seksualno uznemiravanje i seksualno ucenjivanje na poslu. Ovaj vid diskriminacije na radnom mestu -esto ostaje skriven - `ene o tome nerado govore, s obzirom da u na{em dru{tvu jo{ postoji tendencija da se uvek kod incidenata ove vrste okri`ena. S pravne ta-ke gledi{ta, stvar ne stoji ni{ta bolje - teret dokazivanja mora da podnese `rtva, a ne napasnik Sve ovo obeshrabruje `ene da tra`e sudsku za{titu. Stoga se SOS slu`ba pridru`ila, u okviru aktivnosti Sekcije @ena sindikata "Nezavisnost", kampanji za izmenu Zakona o radu i drugih relvantnih zakona u smislu dono{enja zakonskih propisa, koji bi regulisali za{titu od seksualnog uznemiravanja na poslu. U ovoj kampanji, pored JUKOM-a i sindikalki iz "Nezavisnosti", u-estvovala su i `enske grupe - "Glas razlike", A@IN i druge - lobiraju}i preko peticija i pisama nadle`nim organima za izmenu odgovaraju}ih zakonskih propisa. Cilj je bio za{tita `ena od seksualnog uznemiravanja na radnom mestu ukidanjem odredbe da `rtva treba da doka`e krivicu nasilnika. Rezultat ovih napora se vidi u tome {to su odgovaraju}e izmene unete u nacrt novog Zakona o

radu, koji treba da bude na dnevnom redu Skup{tine Srbije ove jeseni.

Tokom rada SOS telefona bilo je vi{e poziva ove vrste, po-ev od bla`ih oblika uznemiravanja kao {to su nepristojni vicevi, komentari, predlozi ili fizi-ki dodiri od strane mu{kih kolega. Vi{i oblik seksualnog uznemiravanja je kad ono prerasta u seksualno ucenjivanje, pretnjom da }e `ena ako ne prihvati seksualne ponude biti preme{tena na lo{ije radno mesto, da }e biti spre-ena da napreduje, ili }e -ak izgubiti posao. Pa -ak i u takvim slu-ajevima `ene se te{ko re{avaju da progovore, i to -ine samo one najhrabrije. Lak{e je poslati anonimno pismo, kao {to je bilo ono koje su SOS slu`bi uputile radnice - njih desetak - jedne tekstilne fabrike na jugu Srbije. One su se `alile na direktora koji ih je seksualno maltretirao na o-igled ostalih radnika. Na inicijativu SOS slu`be, predstavnici sindikata su pozvali direktora, ali on je sve porekao, tvrde}i da su optu`be deo plana da se on smeni - sve se pretvorilo u politiku. Sli-na se situacija ponovila u Zrenjaninu, gde je tako|e slu-aj seksualnog uznemiravanja ispolitizovan i na taj na-in zata{kan. Da ipak ima hrabrih `ena, lepo ilustruje slede}i slu-aj:

Tu`ila{tvo u Surdulici je nedavno optu`ilo komandira policijske stanice na jednom grani-nom prelazu za zlostavljanje i bludne radnje nad koleginicama A. N. i I. M. One su jedine `ene na ovom prelazu, a komandir ih je mesecima maltretirao predla`u}i seksualne odnose, u zamenu za eventualno napredovanje na poslu. Uprava carina i policija su ignorisale prijave ove dve `ene, koje su nam se obratile i odlu-ile da podnesu krivi-nu prijavu. Pored toga, one su se odlu-ile da o ovom slu-aju javno progovore, {to su i u-inile tokom jedne emisije radija B 92 posve}ene SOS telefonu.

Ovo su bili neki najkarakteristi-niji problemi vezani za diskriminaciju `ena na radnom mestu. Pored toga {to nudi konkretnu pravnu pomo}, SOS slu`ba radi na osna`ivanju `ena i kroz niz drugih aktivnosti. To je, pre svega, pru`anje informacija i edukacija `ena o njihovim pravima na radnom mestu i u dru{tvu. U tom cilju je za protekle -etiri godine organizovano 26 okruglih stolova u nizu gradova {irom Srbije, po-ev od Subotice, Novog Sada, pa sve do Leskovca i Vranja. Organizacija ovih okupljanja, gde je u proseku bilo prisutno po dvadesetak `ena iz raznih radnih organizacija, bila je uvek poverena nekoj od -lanica SOS tima, ili nekoj drugoj aktivistkinji Sekcije @ena sindikata "Nezavisnost", uz obavezno uce{e}e jedne pravnice iliil neke druge ekspertkinje sa strane. Okrugli

stolovi su imali puno uspeha, jer su uvek obra|ivane zanimljive aktuelne teme, kao {to su izmene u Zakonu o radu, Zakon o penzionom i socijalnom osiguranju, Zakon o privatizaciji i drugo, naravno sve sa aspekta koji tangira `ene.

Tako|e, edukacija `ena se vr{i i preko {tampanih materijala. To su bro{ure u kojima su na zanimljiv na-in, uz ilustracije, prezentirani najkarakteristi-niji slu-ajevi iz prakse SOS telefona, posebno oni gde je pravna pomo} krunisana uspehom. Bro{ure i knjige su posve}ene pitanjima od op{teg interesa za `ene, kao sto je slu-aj sa bro{urom "Emancipacija po-inje u `enskoj du{i", knjigom Dubravke Staji} "Tranzicija u Srbiji i `ene", i drugim.

Zatim, tu je promocija `enskih prava kroz medijski obra|ene slu-ajeve iz rada SOS slu`be. To istovremeno ohrabruje `ene da ustanu u odbranu svojih prava, i upu}uje ih kako to da u-ine - preko na{e besplatne pravne pomo}i. O radu SOS telefona pisano je, kako od strane -lanica na{eg tima, tako i od strane zainteresovanih novinarki, u vi{e listova kao {to su "Danas", "Blic", "Ve-ernje Novosti", "Evropa" i drugi. Broj SOS telefona svakodnevno izlazi u odgovaraju}oj rubrici u "Danas"-u. Bilo je vi{e kontakt emisija na radiju i nekoliko televizijskih prezentacija ove slu`be. Posle svakog takvog medijskog doga|aja broj poziva SOS telefonu bi naglo sko-io - za rad ove slu`be je od presudnog zna-aja da informacije prodru u javnost.

Zaklju~ak

Za nepunih pet godina rada SOS telefonu za `ene `rtve diskriminacije na radnom mestu se obratio veliki broj `ena, ne{to manje od 700, a od toga je bilo oko 10% sudskih slu-ajeva. Na prvi pogled to izgleda malo. Me|utim, mora se uzeti u obzir da proces socijalnih i ekonomskih promena u na{oj zemlji nikom, pa ni `enama, ne garantuje o-uvanje prethodno ste-enih prava. `ene su svesne toga, tako da se samo najhrabrije i naju-pornije obra}aju na{oj slu`bi, kao i one koje bi bez na{e pomo}i ostale bukvalno na ulici. Zato je od presudnog zna-aja ne samo pru`anje pravne pomo}i u svakom konkretnom slu-aju, ve} i {irenje informacija o tome koje su legalne mogu}nosti za{tite radnih prava `ena.

S obzirom na mali broj -lanica tima i ograni-ene finansijske mogu}nosti, pred sudom je dosad bilo mogu}e zastupati uglavnom `ene iz Beograda ili bliskih mesta. Me|utim, od samog po-etka na{e aktivnosti, a pogotovu posle uspe{no re{enih slu-ajeva o kojima je obave{tena javnost, `ene iz unutra{nosti su nam se obra}ale, tra`e}i da se

besplatna pravna pomo} organizuje u njihovim gradovima. Stoga kao budu}e pro{irenje na{e delatnosti vidimo, naravno ako uspemo da obezbedimo odgovaraju}u finansijsku podr{ku, pored nas-tavka rada u Beogradu, otvaranje SOS telefona jo{ u nekim gradovima u Srbiji. Za po-etak, to bi bila Po`ega, gde su ve} zapo-ete neke preliminarne aktivnosti.

Za na{ rad je od velikog zna-aja podr{ka drugih `enskih grupa, kao sto su *A@IN*, *@ene na delu*, *Glas razlike*, *@ene u crnom i druge*. Sa njima zajedno organizujemo javne nastupe, tribine, seminare i sli-no. Preko njih, kao i preko Sekcije @ena sindikata "Nezavisnost", SOS slu`ba {iri informacije o svom radu. Za rad SOS telefona je od samog po-etka bila dragocena pomo} sindikata "Nezavisnost", u okviru -ije Sekcije @ena je ovaj projekat i nastao. Na kraju, treba re}i ono {to je ustvari prvo i najva`nije: SOS telefon funkcionije blagodare}i svesrdnoj, i to ne samo materijalnoj, vec i toploj ljudskoj podr{ci {vedske `enske organizacije *Kvinna till Kvinna* ("@ena `eni"). Da nije bilo toga, ne bi bilo na-ina da se pomogne `enama koje su uvek prve na redu za otpu{tanje i koje pristaju da rade -esto pod veoma nepovoljnim uslovima i uz manje zarade. SOS slu`ba se trudi da im razbije strah da }e u slu-aju spora ostati bez posla i nepoverenje u postoje}i pravni sistem, koje je dostiglo dramati-ne razmere. Svaki dobijeni slu-aj predstavlja vredan primer i ohrabrenje za druge `ene da bar poku}aju da odbrane svoja radna prava i na taj na-in povrate poljuljano poverenje u institucije u ovoj zemlji. Cilj SOS telefona je da, makar indirektno, doprinese stvaranju novog sistema vrednosti u dru{tvu, uz humane odnose izme|u poslodavaca i zaposlenih, posebno kad su `ene u pitanju.

Ljiljana Dobrosavljevi]-Gruji}, PhD

SOS hotline for women victims of discrimination at the workplace

SOS hotline for women victims of discrimination at the workplace offers free legal assistance to women, whenever their labor rights are endangered. If the dispute cannot be resolved peacefully by mediation between employer and employees, female lawyer skilled for the labor law starts up judicial proceedings. Some characteristic cases of discrimination of women from the practice of SOS telephone, such as dismissal from the work, physical violence and sexual blackmail, are presented in the paper.

DR NADE@DA LJUBOJEV*

Pojam i posledice emocionalnog zlostavljanja deteta u porodici

Uradu se razmatra pojam emocionalnog zlostavljanja deteta u porodici, kao jednog od najtežih oblika porodične patologije. Emocionalno zlostavljanje se definiše kao -injenje i ne-injenje roditelja ili staratelja, kao što je odbacivanje, vređanje, izolacija, terorisanje, verbalno napadanje i slično što može da izazove ozbiljne i trajne poremećaje u detetovom emocionalnom razvoju. Zbog toga se posebno analiziraju veoma složene posledice ovog teškog pojavnog oblika zlostavljanja. Takođe, u radu se brani stanovište da je seksualno i fizičko zlostavljanje uvek povezano sa emocionalnim, dok se emocionalno zlostavljanje može ispoljavati kao zasebni oblik nasilja.

Ključne reči: emocionalno zlostavljanje, dete, roditelj, oblici i posledice.

Uvod

Nasilje postoji u skoro svakom području -ovekovog života. Skoro da ne postoji ni jedan njegov segment koji nije prošet nekim oblikom nasilja: fizičke, psihičke, moralne, verbalne ili bilo koje druge prirode. Nažalost, nasilje postoji i svakodnevni deo života.

Zastrašujuća je činjenica da su deca često zlostavljana unutar porodice. Ovaj oblik porodične patologije preovlađuju mnogi dečaci i devojice na svim kontinentima, u svim državama sveta, na svim ekonomskim nivoima i u svim etničkim grupama. I danas su životi mnogobrojne dece ispunjeni jednim od tri pojavnih oblika zlostavljanja: fizičkim, emocionalnim ili seksualnim. Nažalost, deca zlostavljana doživljavaju u sopstvenom domu, često od roditelja. Mnogi ljudi pate zbog pretrpljenog zlostavljanja u detinjstvu i ako se to traumatizirano iskustvo ne identifikuje i ne leži, emocionalne i bihevioralne posledice mogu biti trajne. Traumatizirano je i za odrasle kada su izloženi zlostavljanju i maltretiranju; može se samo zamisliti kako je detetu koje živi u takvoj situaciji i koje pre nego što se emocionalno

no razvilo, trpi svakodnevno zlostavljanje. Prema tome, predmet nasilja i žrtve daleko je vulnerabilniji i bespomoćniji od odrasle žrtve u bilo kom obliku zlostavljanja, pa su sledstveno tome, i posledice tih postupaka dalekosežnije i teže ispravljive, ako to uopšte i mogu biti. Pojava zlostavljanja dece u porodici zato predstavlja izrazit primer kršenja i ugrožavanja njihovih prava.

Pored fizičkog i seksualnog zlostavljanja deteta, unutar porodice postoji i emocionalno zlostavljanje. Emocionalno zlostavljanje može da se javi zajedno sa fizičkim i seksualnim, ali i kao poseban oblik zlostavljanja. To znači da emocionalno zlostavljano dete unutar porodice nije uvek i fizički i seksualno zlostavljano, ali fizički i seksualno zlostavljano dete je uvek i emocionalno zlostavljano. S pravom, većina autora ističe da su psihički indikatori najbolji znak postojanja i ostalih vidova zlostavljanja dece.¹

Emocionalno zlostavljanje je najteže utvrditi, a često zahteva ekspertizu stručnjaka iz oblasti mentalnog zdravlja o intenzitetu, hronicitetu i posledicama roditeljskog ponašanja.² Neophodno je naglasiti da se uglavnom radi o ponovljenim oblicima ponašanja, pa je važno uočiti kumulativne posledice roditeljskog -injenja i ne-injenja po dete. Posledice najčešće nisu odmah vidljive, nego se ispoljavaju posle sistematskog zlostavljanja deteta, u dužem periodu.

Pojam emocionalnog zlostavljanja deteta

Kao što ne postoji opšte prihvaćena definicija ili shvatanje pojmova fizičkog i seksualnog zlostavljanja deteta, tako ne postoji ni jedinstveno

1 Milosavljević, M. (1998) "Definisanje osnovnih pojmova istraživanja", u: Milosavljević, M. (ur.) *Nasilje nad decom*, Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu. str. 42.

2 U novosadskom Centru za socijalni rad u periodu od 1998. do 2003. godine, evidentiran je samo jedan slučaj emocionalnog zlostavljanja, što je podatak koji nam pre ukazuje na neshvatanje ove pojave, koja nije definisana striktno razrađenim stručnim standardima, nego na njeno nepostojanje i adekvatnost svakog porodičnog okruženja za emocionalni razvoj i život deteta.

* Pravna iz Novog Sada, E-mail: vata@neobee.net

sagla{avanje i odre|ivanje pojma emocionalnog zlostavljanja deteta. U literaturi se posebno ukazuje na te{ko}e u vezi sa definisanjem emocionalnog zlostavljanja, pa }emo ovom problemu posvetiti posebnu pa`nju.

Me|u prve definicije kojima je poku{ano da se preciznije defini}e pojam emocionalnog zlostavljanja dece, sigurno spada definicija autora Harta (1987) Garbarina, Gutmana i Sika (1986). Ovi autori su emocionalno zlostavljanje dece definisali u okviru osam tipova roditeljskog pona{anja: odbacivanje, degradacija (obezvre|ivanje), terorisanje, izolacija, "kvarenje" (navo|enje na socijalno neprihvatljivo i destruktivno pona{anje), eksploatacija, uskra}ivanje esencijalne stimulacije, emocionalne razmene ili raspolo`ivosti, kao i nepouzdanost i nekonzistentno roditeljstvo.³

Neki autori upozoravaju da je psihi-ko nasilje nad decom deo svih vrsta nasilja i uvek je njihov pouzdan indikator, ali ono postoji i u posebnim vidovima.⁴

Autor D`ejms Garbarino, predsednik Eriksonovog instituta za prou-avanje de-ijeg razvoja, u svojoj knjizi *Psiholo{ki zlostavljano dete* defini}e psiholo{ko zlostavljanje kao "usmereni napad od strane odraslog na de-iji razvoj "selfa" i socijalne kompetencije, sklop psiholo{ki destruktivnog pona{anja".⁵

Moderna zakonodavstva, me|utim, odre|ivanju pojma i definicije ove pojave ne pristupaju. A u na{ojoj dru{tvenoj teoriji definicije emocionalnog zlostavljanja deteta su retke.

U pravnoj teoriji se psihi-ko zlostavljanje defini}e kao "grubo odbacivanje deteta ili poni`avanje u cilju izazivanja straha ili preterane krivice". Pri tom se iznosi da roditelji koji psihi-ki zlostavljaju decu "ispoljavaju stavove odbacivanja, maltretiranja ili izolovanja deteta". Kao te`i oblici psihi-kog zlostavljanja nabrajaju se: preterano zastra{ivanje, zatvaranje manjeg deteta u podrum, konstantno vre|anje i sl.⁶

U porodi-nopravnoj literaturi autor N. @egarac pod emocionalnim zlostavljanjem podrazumeva "ponavljana -injenja ili ne-injenja roditelja ili staratel-

ja, koja mogu izazvati ozbiljne i trajne pona{ajne, kognitivne, afektivne i druge mentalne smetnje u detetovom emocionalnom razvoju". Pod emocionalnim zlostavljanjem podrazumevaju se "pona{anja koja razvijaju do`ivljaje bezvrednosti, odba-enosti i neadekvatnosti kod deteta". Ono podrazumeva i "razvojno i uzrasno neodgovaraju}a o-ekivanja od deteta ili u-estalo zastra{ivanje i izazivanje nesigurnosti, kao i eksploataciju i korupciju".⁷

I starija krivi-no pravna teorija poznaje ovaj vid zlostavljanja deteta. Tako jedan od najistaknutijih krivi-nopravnih pisaca, op{ti i pravni filozof, profesor @ivanovi}, isti-e: "zlostava se ne mora sastojati u neposrednom, telesnom poreme}aju telesnog blagostanja (traumatska zlostava, kao {to je guranje, {amaranje), ve} mo`e i u posrednom, tj. bez telesnog dodira, kao {to je nedavanje hrane (zlostava gla|u) – tzv. zlostava fiziolo{ke li-nosti". Zlostava mo`e biti izvr{ena, nagla{ava profesor @ivanovi}, "kako fizi-kim (mehani-kim), tako i *psihi-kim sredstvima*, kao {to je prestravljanje ili izazivanje ga|enja". Postupke koji -ine zlostavljanje profesor @ivanovi} je pro{irio na "bludni dodir tela, prire|ivanje ma-je muzike, onesve}ivanje (hloroformisanje), hipnotisanje, opijanje alkoholom"... jer se ovim radnjama "poreme}ivalo telesno blagostanje".⁸

Autori Hirjan i Singer, pi}u da psihi-ko zlostavljanje -e{e} predstavlja oblik zlostavljanja nego {to se obi-no misli, a posledice u razvoju deteta su uglavnom te`e i dalekose`nije nego kod fizi-kog zlostavljanja. Oni isti-u da deca koja svakodnevno prisustvuju fizi-kom zlostavljanju majke od pijanog oca, do`ivljavaju te{ke psihi-ke traume koje o{te}uju njihovo fizi-ko i psihi-ko zdravlje (te{ke neuroze, mucanje, mokrenje u krevetu, a imaju, po pravilu, i {tetan uticaj na vaspitanje deteta, koje be`i od ku}e, manifestuje siled`ijske ispade, itd.). U-estalo vre|anje i poni`avanje maloletnika ovi autori tako|e svrstavaju me|u psihi-ko zlostavljanje. Tako }e se, po Hirjanu i Singeru, na primer, raditi o psihi-kom zlostavljanju kada otac svakodnevno detetu dobacuje da je "kopile", te mu brani da sa ostalim -lanovima porodice seda za sto, pljuje po njemu ili devoj-ici, dobacuje da je "bludnica kao njena majka", "da se vucara", i sl., pri -emu se to ne -ini iz afekta, ve} kao izraz netrpeljivosti i bezdu{nog, ne-ove-nog odnosa prema detetu.⁹

Po mi{ljenju Stojakovi}a, emocionalno zlostavl-

3 Laki}, A. (1998) Emocionalno zanemarivanje i zlostavljanje dece, u: Milosavljevi}, M. (ur.) *Za{tita dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Beograd, Slu`beni glasnik, str. 37.

4 Hart, N. S., Brassard R. M., Karlson, C. H. (1996), "Psychological Matreatment", in *The APSAC Handbook on Children Maltreatment*. Prema Milosavljevi}, M. (1998), op. cit, str. 41.

5 Sekunda, V. (2000) *@ene i njihove majke* (u prevodu Tatjane Markovi}), prema James, G., *Psiholo{ki zlostavljano dete*, Beograd.

6 Janji}-Komar, M., Panov, S. (2000) *Veza generacija*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 182.

7 @egarac, N. (2001) "Operacionalne definicije zlostavljanja", u: Obretkovi}, M. Pejakovi}, Lj. (ur.) *Za{tita deteta od zlostavljanja – Priru-nik za centre za socijalni rad i druge slu`be u lokalnoj zajednici*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 34.

8 @ivanovi}, T. (1939) *Krivi-no pravo Kraljevine Jugoslavije*, op{ti deo, Beograd, str. 39-40.

janje manifestuje se u "ignorisanju, pretnjama, zastraivanju i potpunom odbacivanju deteta, odnosno u odsustvu atmosfere ljubavi potrebne za njegovo napredovanje i razvoj". Posledice ovog oblika, isti-e Stojakovi}, "manifestuju se u zaostajanju u razvoju i problemima u u-enju". Nagli napredak deteta se posle izdvajanja iz porodice uzima kao "siguran dokaz da je u porodici bilo zlostavljanja".¹⁰

Po na{em mi{ljenju, emocionalno zlostavljanje deteta predstavlja -injenja i ne-injenja roditelja ili staratelja, kao {to su odbacivanja, vre|anja, izolacija, terorisanje, verbalno napadanje i sli-na, koja mogu izazvati ozbiljne i trajne poreme}aje u detetovom emocionalnom razvoju.

Naj-e{i vidovi emocionalnog zlostavljanja deteta su: uskra}ivanje ljubavi i pa`nje; odbacivanje deteta; zatvaranje (u mra-nu prostoriju, podrum, orman); emocionalna hladno}a; odsustvo komunikacije sa detetom; stalno vre|anje (pogrdnim imenima ili atributima); stalno podsmevanje (izgledu ili nekim osobinama li-nosti deteta); prisustvo zlostavljanju u porodici (majke, bra}e, sestara); navo|enje na socijalno neprihvatljivo i destruktivno pona{anje; terorisanje; izolacija itd.¹¹

Prema rezultatima anketiranja 196 dece (93 de-aka i 103 devoj-ice) uzrasta izme|u devet i petnaest godina, modaliteti ka`njavanja dece od strane roditelja kre}u se od fizi-kog ka`njavanja, zabrana, do psihi-kog zlostavljanja i uskra}ivanja ljubavi. Kao kazne koje roditelji primenjuju prema njima, pored fizi-kog ka`njavanja, deca su navela da ne`ele da se sa njima igraju, razgovaraju, da se "prave `alosni" zbog onog {to su deca u-inila, da stalno govore kako "dobijaju lupanje srca" ili da }e ih takvo pona{anje dece "oterati u grob".¹²

9 Hirjan, F., Singer, M. (1978) *Maloljetnici u krivi-nom pravu*, Zagreb: Informator, str. 272. U literaturi autori Hirjan F. i Singer M. kao oblike psihi-kog zlostavljanja navode i "izazivanje ga|enja, prekomjerno stra{enje, pretjeranu buku, pljuvanje u usta, zaklju-avanje manjeg deteta u mra-ni podrum, itd." (Hirjan, F. Singer, M. (1971) "Krivi-no pravni aspekti za{tite, prava na odgoj i uzdr`avanje", Savetovanje o odnosu roditelja i djece u teoriji i praksi slu`bi socijalne za{tite i pravosudnih organa, Mo{eni-ka Draga, od 14-16. maja, 1970, Zagreb, str. 144.).

10 Stojakovi}, V. (1984) *Zlostavljanje dece*, Beograd: Institut za socijalnu politiku, str. 45.

11 U stranoj literaturi se iznosi da postoje izvesni na-ini psihi-kog zlostavljanja koji na prvi pogled ne mogu da se prepoznaju kao zlostavljanje: stanovanje u neodgovaraju}em, malom stambenom prostoru gde odrasli neprestano pu{e, upu}ivanje deteta da gleda televizijski program ili ide u bioskop da ne bi smetalo roditeljima, izbegavanje roditelja da razgovaraju sa detetom i sl. (Konstatinovi}-Vili}, S. Nikoli}-Ristanovi}, V. (1997) *Kriminologija*, Ni{: Studentski kulturni centar, str. 132. Prema: Trube-Becker, E. (1981), "Seelische Misshandlung von Kindern", *Kriminalistik*, Heidelberg-Hamburg, vol. 9, str. 374-349).

Posledice emocionalnog zlostavljanja deteta

Teorijska razmatranja i istra`ivanja ukazuju da psihi-ko zdravlje odrasle osobe zavisi od nasle|a i uslova u kojima se odre|ena osoba razvijala kao dete. U tom smislu Kuburi} isti-e: "Zato ako ne mo`emo direktno da uti-emo na genetsku strukturu dece, mo`emo da obezbedimo sredinu koja }e pozitivno uticati na o-uvanje zdravlja dece."¹³

Zdrava porodi-na sredina je jedina pogodna za normalni razvoj li-nosti deteta. To je sredina u kojoj postoji me|usobno poverenje, razumevanje, ljubav, kako izme|u roditelja, tako i izme|u roditelja i dece. Deca koja se razvijaju u takvoj porodici, najverovatnije }e izrasti u li-nosti sa pozitivnim osobinama, biti uravnote`ena, sigurna u sebe, samostalna, sa dobrim socijalnim kontaktima, visokim stepenom tolerancije na frustracije i bez ose}anja inferiornosti. U ovakvoj porodi-noj atmosferi dete }e se ose}ati prihva}enim i voljenim. Najve}e bogatstvo koje mlada osoba mo`e poneti sa sobom jeste pozitivna slika o sebi gra|ena ljubavlju roditelja.¹⁴

Roditelji koji emocionalno zlostavljaju decu, u stvari, ne pru}aju deci zdravu porodi-nu sredinu u kojoj postoji ljubav, poverenje i razumevanje. Oni im pru}aju neprihvatljiva pona{anja koja se manifestuju kao ignorisanje, pretnje, zastra}ivanje, odbacivanje, terorisanje i sli-no. Ovakva sredina }e sigurno negativno uticati na psihi-ko zdravlje dece. Zato se u teoriji iznosi da postoji -itav niz du{evnih poreme}aja koji su za-eti u nepovoljnim porodi-nim uslovima i poreme}enim odnosima sa roditeljima.¹⁵

U psihologiji su preovladala mi{ljenja koja ukazuju na ogroman zna-aj porodice u razvoju li-nosti deteta. Smatramo da je porodica bitan faktor razvoja li-nosti deteta.¹⁶ Pri tome je va`no nagl-

12 Pej-inovi}, R. Penava, A. (1988) "Ka`njavanje djece u obitelji i {koli - rezultat anketiranja" u *Nasilje u obitelji*, Zagreb, str. 113.

13 Kuburi}, Z. (1999) *Porodica i psihi-ko zdravlje dece. Odnos izme|u prihva}enosti dece u porodici i psihi-kih smetnji u adolescenciji*, Beograd: Teolo{ki institut za obrazovanje, informacije i statistiku, str. 11.

14 Kuburi}, Z. (1999) op. cit., str. 13.

15 Vukov-Goldner, M. (1988) *Porodica u krizi*, Beograd - Zagreb: Medicinska knjiga, str. 100.

16 Prema mi{ljenju mnogih na{ih psihologa, neadekvatni oblici pona{anja roditelja prema deci dovode do razvoja nekih negativnih osobina li-nosti kod deteta. Tako, na primer, profesor N. Rot isti-e da "prenagla}ena strogost i nepokazivanje ljubavi izazivaju povu-enost u sebe ili agresivnost, nedoslednost u postupcima roditelja prema deci izaziva ose}anje nesigurnosti, pa i sklonosti ka neuroti-nosti, dok prevelika briga i ma`enje izazivaju nesamostalnost i podsti-u razvoj sebi-nosti i sl." Rot, N., (1966) *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za ud`benike i nastavna sredstva; *Psihologija li-nosti*, Beograd: Zavod za izdavanje ud`benika SRS, str. 168, 267.

asiti da ne postoji "ekvivalent" za ono {to ona mo`e pru`iti detetu. Me|utim, iako porodica mo`e da bude "izvor najve}e dobrobiti" za dete, ona isto tako mo`e da dovede do toga da se dete razvija u veoma nepovoljnim i ote`avaju}im okolnostima koje su u suprotnosti sa detetovim interesom.¹⁷ Takav proces dovodi do naru{avanja psiholo{kog zdravlja deteta, koje emocionalno zlostavljaju roditelji. Mogu}e je da poreme}aji u odnosima dovode do du{evnih poreme}aja (kao {to su neuroze) ili telesnih bolesti poznatih u psihijatriji kao psihosomatska oboljenja.¹⁸

Prema tome porodica je zna-ajna za svakog pojedinca i to kroz ceo njegov `ivot, a u nekim periodima je osnovni i najzna-ajnji -inilac u razvoju li-nosti. Za razliku od ostalih dru{tvenih grupa, porodica je jedina koju dete ro|enjem zati-e kao neminovnost, kao takvu. Vremenom, u porodici dete uspostavlja vrlo slo`ene emocionalne odnose. Od velikog je zna-aja, tako |e, i atmosfera u porodici. U porodicama u kojima su poreme}eni odnosi izme|u roditelja postoje lo{i uslovi za `ivot i razvoj deteta. Zato Ekerman, psihodinami-ki orijentisan porodi-ni teoreti-ar, isti-e: "Emocionalne smetnje ve}ine ljudi proisti-u iz iskustva u svakodnevnom porodi-nom `ivotu. Emocionalno davanje i uzimanje u ovim odnosima centar je svih snaga koje stvaraju ili ru}e mentalno zdravlje."¹⁹

Uticao koji porodica ima u razvoju deteta ve} du`e vremena je predmet istra`ivanja, kako psihijatar, tako i psihologa. Oni ispituju i psihopatolo{ki uticaj nepovoljne porodi-ne sredine u kojoj jedan ili oba roditelja emocionalno zlostavljaju dete. Na osnovu tih istra`ivanja utvr`eno je da deca koja su odrasla u nepovoljnoj porodi-noj atmosferi u kojoj su bila emocionalno zlostavljana, reaguju neprilagod|enim pona{anjem, emocionalno su nestabilna, te{kko se koncentri{u, obi-no zauzimaju neprijateljski stav ili odbrambeni stav prema svakome, kako bi se odbranila od novih emocionalnih povreda. Ali, u psiholo{kij literaturi se upozorava da: "kada razmatramo uticaj porodice na poreme}aje u razvoju dece i mladih treba uzeti u obzir funkcije i sastav porodice, porodi-ne odnose, li-nosti roditelja, bra}e i sestara, kvalitet objektivnih odnosa, dinamiku dece, porodi-nih odnosa, na-in podizanja i vaspita-

vanja dece, na-in komunikacije me|u -lanovima porodice, sistem moralnih vrednosti i normi pona{anja i druge zna-ajne varijable."²⁰

Iako porodica, spolja gledano, mo`e odavati utisak da dobro funkcioni{e, u njoj se mo`e odvijati emocionalno zlostavljanje deteta od strane jednog ili oba roditelja. U `ivotu su -esti slu-ajevi prikrivenog emocionalnog zlostavljanja koje mo`e uticati na isti, pa -ak i te`i na-in, nego drugi spolja uo-ljiviji oblici zlostavljanja. U tom smislu Sekunda pi{e: "Psiholo{kko zlostavljanje je izuzetno {tetno, jer po mi{ljenju stru-njaka u ovoj oblasti, to je su{tina svih drugih zloupotreba." Fizi-ka i seksualna okrutnost sama po sebi, nastavlja autorka, "ne uni{tava u toj meri de-ije poverenje; ono {to boli je -injenica da osoba koja bi trebalo da vas {titi po svaku cenu, mo`e da vidi kao prihvatljivo takvo pona{anje koje terori{e bespomo}no, osetljivo dete".²¹ Emocionalno zlostavljanje, me|utim, javlja se uz fizi-ko zlostavljanje, jer je nemogu}e zamisliti zlostavljanje koje ne bi imalo za posledicu i psihi-ku traumu.

Emocionalno zlostavljanje deteta mo`e dugo da traje, jer -esto ni dete ni okolina nisu svesni prisustva pojedinih vidova ove vrste zlostavljanja, niti mogu lako da identifikuju problem. Dugotrajno emocionalno zlostavljanje ostavlja te{kke posledice u emocionalnom razvoju deteta, jer zna-ajno uti-e na njegovo mentalno zdravlje. Posebno su te{kke posledice emocionalnog zlostavljanja u toku ranog razvoja deteta. U porodicama gde su deca izlo`ena dugotrajnom emocionalnom zlostavljanju -esto se javlja nasilje u porodici, alkoholizam roditelja ili neko drugo devijantno pona{anje. Istra`ivanja ukazuju na veze izme|u alkoholizma i drugih socijalno patolo{kih pojava kod roditelja i smetnji u pona{anju dece iz takvih porodica.

Na osnovu dosada{njeg izu-avanja mo`emo da konstatujemo da se emocionalno zlostavljanje mo`e razviti i u porodicama koje na prvi pogled izgledaju vrlo skladne i u kojima vladaju topli i prijateljski odnosi, {to ote`ava uvid u situaciju {tetnu za dete. S druge strane, dete mo`e da do`ivi pozitivna iskustva i u sredini za koju su karakteristi-na kriminogena, destruktivna pona{anja roditelja, koja je optere}ena alkoholizmom jednog od roditelja. U takvoj porodi-noj sredini prihva}enost i toplinu mogu detetu pru`iti baka ili druge za dete emocionalno va`ne osobe. Oni mogu detetu pru`iti toplinu, koju }e i kasnije nositi, kad ode iz svog doma. U svojoj ispovesti osamnaestogodi{nja

17 Vukov-Goldner, M., (1988) str. 3.

18 Psiholozi upozoravaju da "temperament i tip li-nosti kao konstitucionalne mogu}nosti mogu u interakciji sa porodi-nom sredinom da stvore neuroti-no jezgro li-nosti." (Vukov-Goldner, M. (1988) op. cit., str. 104.)

19 Ackerman, N, W. (1987) *Psihodinamika porodi-nog `ivota - Dijagnoza i le-enje porodi-nih odnosa*, Titograd: Pobjeda, str. 48.

20 Tadi}, N. (1989) *Psihijatrija detinjstva i mladosti*, Beograd: Nau-na knjiga.

21 Sekunda, V. (2000) op. cit., str. 15.

devoj-ica pi{e: "Za{to mi se sada posle toliko godina misli stalno vra}aju na pra{njavu banatsko selo i na moju baku. Kao da sam jedino tamo, u njenom naru-ju, bila sre}na i sigurna. Da li je mogu}e da me je samo ona volela tako istinski i bez potrebe da joj to ikada vratim?"²² Deca "borci" prona|u neko emotivno uto-i{te, vr{njaka, druga, ro|aka, bilo koga ko ume da voli i razmena ose}anja je krenula u pozitivnom pravcu, vra}a se samopouzdanje.²³

Emocionalno zlostavljanje mo`e izazvati ozbiljne i trajne mentalne poreme}aje u detetovom emocionalnom razvoju. Danas se smatra da kriti-na granica surovosti nije na telesnom planu, jer su psihi-ke povrede dublje i trajnije. Nailaze}i na stalno odbacivanje, zanemarivanje i agresivnost od roditelja, dete je stalno osuje}ivano u potrebi za ljubavlju.²⁴ Autori (Mandi}, Bergant) ukazuju na zna-aj ljubavi i roditeljske brige za emocionalni razvoj dece. Tako Mandi} ukazuje na istra`ivanja koja su utvrdila "...da -ak i dobro situirana deca, ako su prepu{tena sama sebi i nekim drugim vaspita-ima, postaju nezadovoljna, mrzovoljna, agresivna i nezainteresovana za svoju budućnost"²⁵. Takvo pona{anje deteta obja{njava se njegovom sna`nom potrebom za ljubavlju i ne`no}u roditelja. U stvari, od zadovoljavanja ove potrebe zavisi razvoj de-ije li-nosti. Zato je u pravu Stevanovi} kada ka`e: "Zadovoljavanjem te prve potrebe razvija se kasnije ose}anje sigurnosti, bezbednosti, prihva}enosti i pripadnosti dru{tvu."²⁶ S druge strane, ve}ina na{ih i stranih autora ukazuje da *preterano pokazivanje ljubavi* prema detetu, bez postavljanja odre|enih zahteva, pa i bez *uskra}ivanja*, razvija kod deteta *sebi-nost*, i obratno – *nedovoljno pokazivanje ljubavi* doprinosi razvoju negativnih osobina li-nosti kao {to su: *agresivnost*, *nezainteresovanost* za u`u i {iru sredinu i sl.

U literaturi se ukazuje da su specifi-ni pokazatelji emocionalnog zlostavljanja: a) *fizi-ki* pokazatelji (zaostajanje u fizi-kom razvoju, enureza ili enkopreza i sl.) i b) *bihevioralni* pokazatelji (regresivno pona{anje, poreme}aji pona{anja, psihoneurotske reakcije, ekstremi u pona{anju, razvojno zaostajanje, mentalno-emocionalno, poku{aji suicida.)²⁷ Me|utim, kao {to je re-eno, emocional-

no zlostavljanje je te{ko uo-iti, jer njegove posledice nisu tako uo-ljive kao kod fizi-kog zlostavljanja (povrede, rane, opekotine), ve} uklju-uju neuspehe u emocionalnom razvoju (problemi u u-enju i koncentraciji, problemi u razvoju psihi-kih karakteristika li-nosti i sl.). Uglavnom, sredina dugo ne prepoznaje ove poreme}aje u porodicama i tek kod izbijanja porodi-ne krize po-inje da uvi|a nedostatke. A ta krizna porodi-na stanja ispoljavaju se naj-e{e kroz destruktivno ili devijantno pona{anje deteta, kao {to su narkomanija, alkoholizam, delinkventno pona{anje, suicid itd. Ovo simptomatsko pona{anje deteta neophodno je na vreme uo-iti i pru`iti mu ljubav i terapiju.

Sudovi retko priznaju emocionalno zlostavljanje. Oni ga prihvataju tek ukoliko se u postupku doka`u izrazita emocionalna i bihevioralna o{te}enja koja su rezultat o-iglednih i dugotrajnih emocionalnih povre|ivanja.

Zaklju~ak

Emocionalno zlostavljanje se defini{e kao -injenje i ne-injenje roditelja ili staratelja, kao {to je odbacivanje, vre|anje, izolacija, terorisanje, verbalno napadanje i sli-no {to mo`e da izazove ozbiljne i trajne poreme}aje u detetovom emocionalnom razvoju. Ovaj oblik zlostavljanja je najte`e utvrditi, a -esto zahteva ekspertizu stru-njaka iz oblasti mentalnog zdravlja.

Emocionalno zlostavljanje mo`e da se javi zajedno sa fizi-kim i seksualnim, ali i kao poseban oblik nasilja. S obzirom da su odnosi izme|u uzroka i posledica fizi-kog i seksualnog zlostavljanja neposredniji i direktniji, -e{a je i lak{a njihova uo-ljivost nego {to je to slu-aj kod emocionalnog zlostavljanja. Tako|e, ovaj oblik zlostavljanja, -e{e se skriva pod okriljem privatnosti i ostaje nedostupan i za stru-njake.

Vidljive posledice emocionalnog zlostavljanja nastupaju posle du`eg izlaganja deteta takvom odnosu. Dugotrajno emocionalno zlostavljanje ostavlja te{ke posledice u emocionalnom razvoju, jer zna-ajno uti-e na detetovo mentalno zdravlje. Danas se smatra da kriti-na granica surovosti nije na telesnom planu, jer su psihi-ke povrede dublje i trajnije.

Sigurno je, da zlostavljanje dece u porodici vi{e ne predstavlja tabu temu, da se o njemu vi{e govori, istra`uje i zna, ali jo{ uvek ne u dovoljnoj meri. Pre bi se moglo re}i da su bogatija saznanja o iskustvima i istra`ivanjima drugih zemalja, nego {to je to slu-aj sa na{im iskustvima. Povremeni ekstremni slu-ajevi uzbu|uju dru{tvenu javnost,

22 Vukov-Goldner, M. (1988) isto, str. 1.

23 Kuburi}, Z. (1999) isto, str. 16.

24 Kuburi}, Z. (1999) op. cit., str. 130.

25 Mandi}, P. (1973) *Funkcija porodice u vaspitanju*, Sarajevo: Porodica i dijete.

26 Stevanovi}, B. (1965) *Pedago{ka psihologija*, Beograd: Zavod za ud`benike i nastavna sredstva, str. 129.

27 Laki}, A. (1998) op. cit., str. 37.

proizvede}i kratkotrajne kampanje i izazivaju}i osudu, ali, ipak, nedovoljno uti-u na pokretanje kompleksnih programa i novih vidova i metoda odnosa prema ovoj pojavi. Moglo bi da se zaklju-i da su potrebna temeljna i stalna istra`ivanja i pra`enja ovog fenomena, kako bi se vi{e saznalo o ra`irenosti, sadr`ajima i oblicima, uzrocima i posledicama i drugim karakteristikama zlostavljanja dece u na{em dru{tvu.

Iz svega iznetog proizilazi i imperativ za obezbe|enje za{tite prava deteta, koja podrazumeva raznovrsne dru{tvene aktivnosti usmerene na spre-avanje ovih pojava, kao i organizovanje i neposredno sprovo|enje za{titnih intervencija u konkretnim slu-ajevima zlostavljanja dece. Prema tome, za{tita deteta ima cilj da obezbedi sigurnost deteta, ali i da stvori uslove za pozitivan razvoj i dostojanstven `ivot deteta koji podrazumeva odre|eni kvalitet sredine. Centri za socijalni rad imaju klju-nu ulogu u za{titi dece od zlostavljanja. Ali tek sveobuhvatan multidisciplinarni pristup, koji podrazumeva saradnju svih subjekata koji se bave ovim problemom (centri za socijalni rad, policija, sudstvo, zdravstvo, prosveta itd) mo`e obezbediti efikasnu za{titu. Neizostavna je i saradnja sa nevladinim organizacijama, -lji prakti-an rad sa zlostavljanom decom predstavlja nezamenljivu pomo} u za{titi ove najbesspomo}nije i najranjivije populacije.

Literatura

- Ackerman, N. W. (1987) *Psihodinamika porodi-nog `ivota – Dijagnoza i le-enje porodi-nih odnosa*, Titograd: Pobjeda.
- Hirjan, F. Singer, M. (1971) "Krivi-no pravni aspekti za{tite, prava na odgoj i uzdr`avanje", Savetovanje o odnosu roditelja i djece u teoriji i praksi slu`bi socijalne za{tite i pravosudnih organa, Mo{eni-ka Draga, od 14. do 16. maja 1970. Zagreb.
- Hirjan, F. Singer, M. (1978): *Maloljetnici u krivi-nom pravu*, Zagreb: Informator.
- Janji}-Komar, M. Panov, S. (2000) *Veza generacija*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Konstantinovi}-Vili}, S. Nikoli}-Ristanovi}, V. (1997) *Kriminologija*, Ni{: Studentski kulturni centar.
- Kuburi}, Z. (1999) *Porodica i psihi-ko zdravlje dece. Odnos izme|u prihva}enosti dece u porodici i psihi-kih smetnji u adolescenciji*, Beograd: Teolo{ki institut za obrazovanje, informacije i statistiku.
- Laki}, A. (1998) *Emocionalno zanemarivanje i zlostavljanje dece*, u Milosavljavi}, M. (ur.)

Za{tita dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Beograd: Slu`beni glasnik.

Mandi}, P. (1973) *Funkcija porodice u vaspitanju*, Sarajevo: Porodica i dijete.

Milosavljevi}, M. (1998) "Definisanje osnovnih pojmova istra`ivanja", u Milosavljevi}, M. (ur.)

Nasilje nad decom, Beograd: Fakultet politiki-h nauka Univerziteta u Beogradu.

Pej-inovi}, R. Penava, A. (1988) "Ka`njavanje djece u obitelji i {koli – rezultati anketiranja" u *Nasilje u obitelji*. Zagreb.

Rot, N. (1966) *Osnovi socijalne psihologije*, Socijalizacija, Beograd: Zavod za ud`benike i nastavna sredstva i Psihologija li-nosti, Beograd: Zavod za izdavanje ud`benika SRS.

Stevanovi}, B. (1965) *Pedago{ka psihologija*, Beograd: Zavod za ud`benike i nastavna sredstva.

Stojakovi}, V. (1984) *Zlostavljanje dece*, Beograd: Institut za socijalnu politiku.

Tadi}, N. (1985): *Psihijatrija detinjstva i mladosti*, Beograd: Nau-na knjiga.

Vukov-Goldner, M. (1998) *Porodica u krizi*, Beograd – Zagreb: Medicinska knjiga.

@egarac, N. (2001) "Operacionalne definicije zlostavljanja", u: Obretkovi}, M. Pejakovi}, Lj. (ur.) *Za{tita deteta od zlostavljanja – Priru-nik za centre za socijalni rad i druge slu`be u lokalnoj zajednici*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.

@ivanovi}, T. (1935) *Krivi-no pravo Kraljevine Jugoslavije* – op{ti deo, Beograd.

Nade`da Ljubojev, Phd

The notion and consequences of emotional abuse of a child in the family

The paper considers the notion of emotional abuse of a child in the family, as one of the most serious forms of family pathology. Emotional abuse is defined as parent's or guardian's acting or non acting, such as rejection, insult, isolation, terror, verbal attack etc. that might cause serious and permanent disorders in child's emotional development. Due to that, very complicated consequences of this serious form of abuse are particularly analyzed. In this paper, the author is standing up for the opinion that sexual and physical abuse are always in connection with the emotional, while emotional abuse could appear as a separate phenomenon.

SUZANA IVANOVIJ *

Društveni identitet mladih žena na selu Primer sela Dudovica-studija slučaja¹

Jedno od obeležja socioloških istraživanja jeste da se relativno malo pажnje poklanja seoskom životu, dok je u središtu sociološke teorije, a posebno empirije, urbano-industrijsko područje, njegova struktura i razvojni procesi.

Osnovi predmet i fokus ovog rada jesu mlade seoske žene, njihov identitet, položaj i uloga u seoskoj porodici i društvenoj organizaciji seoskog života. Namera je da se istraži i postojeća društvena i životna situacija mladih žena na selu iz specifičnog ugla njihovog životnog iskustva. Nastojanje da se dublje pronikne u životne situacije i perspektive ovih žena nužno je vodilo analizi konkretnog društveno-kulturnog konteksta jedne seoske zajednice -ije su osobenosti doprinele boljem razumevanju sveukupnog položaja mladih žena.

Кljučne reči: mlade žene, društveni identitet, selo, porodica, samopercepcija

Teorijske pretpostavke istraživanja

Društveni identitet je proces društvenog i ličnog me|udejstva koji odre|uje svakog konkretnog pojedinca u nekom istorijskom i društvenom vremenu i stoga analiza procesa njegovog formiranja podrazumeva posmatranje različitih strana ljudske egzistencije u njihovom proimanju i jedinstvu. S tim u vezi mogu se izdvojiti sledeći elementi koji predstavljaju mehanizme generisanja društvenog identiteta mladih seoskih žena: društvena marginalnost grupe kojoj pripadaju, seoski način života, seoska porodica i svakodnevni život koji u ovom kontekstu ima ulogu posrednika između društva i pojedinca i njegovih potreba.

U istraživanje sam krenula sa hipotezom da naselje kao okvir za analizu svakodnevnog života omogu|ava prelamanje globalnih uslova na pojed-

inca. Glavne tendencije globalnih društvenih promena koje bitno menjaju društvenu strukturu savremenog sela su: brzo smanjivanje seljaštva kao statističko-demografske kategorije i njegovo društveno - kulturno preoblikovanje prema urbanim obrascima života i sve ve|e međusobno razdvajanje savremenog sela koje se urbanizuje i moderne poljoprivrede koja se industrijalizuje.

Dudovica je seoska varošica na jugu lazarevačke opštine, odnosno na južnoj granici teritorije grada Beograda i valjevskog regiona. Povoljan geografski položaj sela utiče na dobru prostorno-saobraćajnu komunikaciju seoskog stanovništva sa gradskim centrima ova dva regiona². Pored navedenog Dudovica se nalazi i u blizini JPRB »Kolubara«³ tako da je većina stanovnika zaposlena u ovom magnatu a poljoprivreda im, ukoliko se njom bave, služi kao dodatni prihod uz stalno zaposlenje. Prema podacima poslednjeg popisa stanovništva selo ima 242 domaćinstva. Preovlađujuća su mešovita domaćinstva dok i isto poljoprivrednih domaćinstava gotovo da nema.

Navedeni momenti su najneposrednije povezani sa društveno-kulturnim determinantama seoskog načina života i osnovnim društveno-ekonomskim i kulturnim obeležjima seoskog stanovništva u Dudovici.

Pod uticajem modernizacije sveukupnog načina života (industrijalizacije poljoprivrede, urbanizacije seoskog prostora, potrošačke orijentacije) i seoska porodica gubi mnoga tradicionalna obeležja. Funkcionalna veza između seoske sredine i (regionalnog) društva omogu|uje protok znanja, informacija i vrednosti iz jedne socijalne zajednice u drugu, prvenstveno iz gradske u seosku. Time se porodica u selu približava porodici u gradu po mnogim svojim obeležjima (broju dece, generacijskoj strukturi, koloivanju,...). Pretpostavka je da je razgra|ivanje autoriteta oca i mu|a jedan od temeljnih pokazatelja

* Diplomirani sociolog, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Sektor za zaštitu osoba sa posebnim potrebama, E-mail: Suzanai@absolutok.net

¹ Ovaj članak je nastao preradom dela diplomskog rada koji je autorka odbranila 2003. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

² Kroz selo prolazi magistralni put tako da je ono veoma dobro povezano sa gradskim centrima ova dva regiona (Beograd je udaljen 60 km, Valjevo 30 km, ^ak 60 km, Lazarevac 17 km).

³ JPRB "Kolubara" proizvodi 70% od ukupne proizvodnje uglja u Srbiji. Dnevno se termoelektranama isporu-i 100 000 tona uglja. U Kolubari je zaposleno oko 17 000 radnika.

promena u životu seoske porodice. U novom tipu porodice položaj mladih seoskih žena bitno je drugačiji od onoga u nasleđenom ustrojstvu me|ugeneracijske porodi-ne strukture. Danas se odnosi izme|u roditelja i dece temelje na razumevanju i poverenju a ne na podre|enosti mla|ih starijima. Sumiraju}i promene u procesu transformacije jugoslovenske porodice, An|elka Mili} konstatuje da je podsistem roditelji-deca do`iveo dublje i zna-ajnije promene, za razliku od konjugalnog podsistema uloga. Te`i{te porodi-nog `ivota se ne postavlja na konjugalnoj dijadi nego na odnosu roditelji-deca, dok za pojedinca roditeljstvo postaje `ivotni smisao jer se njime kompenzuju ograni-enja i osuje}enja u drugim sferama svakodnevnog `ivota⁴.

Razli-ita istra`ivanja koja su sprovedena u zemljama u tranziciji pokazuju da su linije razdvajanja razli-utih generacija veoma izra`ena. Anna Kende i Maria Nemeny u istra`ivanju u Ma|arskoj pokazuju kako je osnovni cilj majki bio sadr`an u harmonizovanju razli-utih uloga, dok se }erke diferenciraju u dva dominantna modela: tradicionalni koji podrazumeva »povratak porodici« ili »karijeristi-ki« koji u izvesnom smislu predstavlja relativiziranje zna-aja porodice. Sli-no je pokazalo i istra`ivanje u Poljskoj Mire Marody i Anne Giza-Poleszezuk, koje su razliku u identitetima izme|u mla|ih i starijih `ena ozna-ile kao prelaz od »samo`rtvuju}e `ene ka samo-investiraju}oj `eni«⁵. Dakle, mla|e generacije `ena suo-ene su sa situacijom kreiranja novog identiteta koji je bitno razli-it od identiteta njihovih majki. Sa ovog stanovi{ta se, izme|u ostalog, pristupa analizi polo`aja mladih seoskih `ena u savremenoj porodici, ali i izvan nje.

Metodolo{ke pretpostavke istra`ivanja

Cilj istra`ivanja je da se sagleda objektivno i subjektivno stanje mladih `ena na selu i na osnovu toga do|e do potpunijeg saznanja o njihovom polo`aju u nas. Namera je i da se uo-e promene koje su se desile u na-inu `ivota i polo`aju mladih seoskih `ena razli-utih `ivotnih i dru{tvenih statusa koje vezuje odrastanje i zajedni-ki `ivot u kontekstu seoske zajednice.

U ostvarenju ovog cilja u analizi je kori{tena komparacija sa rezultatima sociolo{ko-etnografskog istra`ivanja autorke Maje Kora} »Zato-enece pola-

dru{tveni identitet mladih `ena na selu izme|u tradicionalne kulture i savremenih vrednosti«. U tom radu autorka analizira probleme dru{tvenog polo`aja mladih `ena u selu Jalovik, op{tina Vladimirci u posavotamnavskoj regiji, kroz njihove specifi-ne `ivotne situacije koje njihovu dru{tvenu i li-nu emancipaciju -ine izrazito protivure-nom. Rezultati istra`ivanja su pokazali sveukupnu marginalizaciju mladih jalovik-kih `ena. Osnovne karakteristike njihovog polo`aja su trpeljivost, pasivno prihvatanje egzistencije, odsustvo pobune, izolovanost, usamljenost.

Budu}i da je od ovog istra`ivanja pro{lo petnaest godina bilo je interesantno istra`iti promene koje su se desile u me|uvremenu.

Predmet i cilj istra`ivanja su su{tinski odredili pristup i metode. Pristup koji je u istra`ivanju kori{ten je metod slušanja uz kvalitativnu analizu empirijskih podataka do kojih se do{lo metodom intervjua, posmatranjem sa povremenim u-estvovanjem i analizom dokumenata.

Intervju je obuhvatio nekoliko razli-utih segmenata kojima sam se rukovodila kao osnovama za razgovor (`ivotna pri-a, porodi-ni status, radni status, slobodno vreme, javna sfera, odnos prema budu}nosti).

Nakon zavr{enih intervjua sa ispitanicama, a u cilju {to potpunijeg sagledavanja njihovog sveukupnog polo`aja, vo|eni su i neformalni razgovori sa ostalim uku}anima (naj-e}e sa majkama ili svekrvama). Na taj na-in je sakupljena vredna iskustvena gra|a koja je bila od neprocenjivog zna-aja prilikom analize rezultata.

Terenski deo istra`ivanja je obavljen u martu i aprilu 2003 godine a uzorkom je obuhva}eno trideset mladih `ena. Prvobitna namera je bila da uzorak obuhvati `ene od 18 do 30 godina starosti, koje su ro|ene i `ive u selu Dudovica. Me|utim u toku prikupljanja podataka do{lo je do osipanja uzorkom obuhva}enih mladih `ena, usled -ega sam bila prinu|ena da pro{irim godine starosti za udate ispitanice 32 godine. Razgovori sa ispitanicama su trajali od 1,5 do 3 sata. Sadr`aji razgovora su snimani diktafonom, a vo|eni su samo sa ispitanicama bez prisustva ostalih uku}ana.

Analiza rezultata

Da bi se postigla sveobuhvatna interpretacija objektivnog i subjektivnog stanja mladih seoskih `ena i na osnovu toga do{lo do potpunijeg saznanja o njihovom polo`aju i identitetu, {to je i bio osnovni cilj istra`ivanja, analizirani su slede}i aspekti: `ivot u porodici kroz strukturu autoriteta u roditeljskim porodicama ispitanica, polo`aj mladih `ena u porodi-noj podeli rada i strukturi porodi-ne mo}i,

4 Mili}, A. (1994) »@ene, politika, porodica«, Beograd:Institut za politi-ke studije, str. 105.

5 Blagojevi}, M. (2002) »@ene i mu{karci u Srbiji 1990-2000:urodnjavanje cene haosa«, u: Bol-i}, S., Mili}, A. (2002) *Srbija krajem milenijuma: Razaranje dru{tva, promene i svakodnevni `ivot*, Beograd: ISI FF, str. 296.

me|ugeneracijski odnosi, roditeljstvo; obrazovanje i vanporodi-na angažovanost; slobodno vreme i oblici društvenosti; odnos prema budućnosti.

Osnovna pravilnost različitih pojedinačnih egzistencija mladih žena u Dudovici je odrastanje u roditeljskim porodicama u kojima je patrijarhalni autoritet u znatnoj meri modifikovan. No, kako patrijarhalni autoritet u porodici podjednako podrazumeva vlast muškarca nad ženom kao i oca nad decom treba istaći da je ovaj drugi autoritarni odnos došao dublje i značajnije promene i da je u priličnoj meri oslabljen i demokratizovan. Glavni razlozi demokratizacije unutarporodice odnosa su deagrarizacija koja je u Dudovici snažno izražena još od druge polovine dvadesetog veka, nuklearizacija porodice i modernizacija sveukupnog načina života. Slabljenje patrijarhalnog autoriteta je vidljivije u nepoljoprivrednim nuklearnim roditeljskim porodicama ispitanica:

»Ne može se reći da je otac glava porodice. Hoću da kažem da sve odluke moji roditelji zajedno donose i dogovaraju se o svemu; znači vezano za kuću, vezano za finansije, za neka bitna pitanja. E sad, neke stvari vezane za mene, naravno da se ja tu pitam... tipa moje {kolovanje, moj krug prijatelja, da li }u da izlazim, da li ne}u... Znači to je isključivo moje. Bar do sada je tako bilo, moje mišljenje je bilo presudno.«

Za istraživanje je od ključnog značaja promena koja se odigrala na relaciji roditelji-deca u smislu ravnopravnijeg tretmana dece od strane roditelja. Naime, roditelji su nastojali da se detetu bez obzira na pol omogući adekvatno {kolovanje, moralna i materijalna podrška kao i veća sloboda u raspolaganju vlastitim vremenom. Viši stepen ukorenjenosti tradicionalizma u mešovitim višegeneracijskim domaćinstvima nije bitnije uticao na ovu pravilnost:

»[to se ti-e nekih fizičkih poslova, ne{to oko poljoprivrede, to nikad nisam radila. Uglavnom... ne umem da spremam ručak i ostalo... da sređujem svoju sobu to je bio sav moj posao u kući]«

»Mi smo išli u {kolu i to nam je bila jedina obaveza«

»Nikada nisam osetila da su je pravili (razliku u vaspitanju između nje i brata S.I.) Gledali su da nam pružaju podjednako. Isto je bilo i za mene i za njega, oboje smo završili {kolu koju smo `eleli...«

Stanovnici sela su postali svesni ekonomske cene deteta jer je potrebno uložiti dosta sredstava za njegovo {kolovanje. Roditeljima je bitno da detetu olakšaju život. Uspešnost roditelja ogleda se i kroz mogućnost da se deca promoviraju i da im se omogući pokretljivost kako ka višim društvenim slojevima tako i ka drugoj sredini. Istraživanje je pokazalo da su ispitivane mlade `ene imale

podršku svojih roditelja da se {koluju kao i mogućnost da o izboru {kole same odluče:

»To je bila samo moja odluka. Oni (roditelji - S.I.) se nisu mešali. Rekli su: Upiši {ta `eli}.«

Zahvaljujući velikoj moralnoj, a pre svega materijalnoj podršci roditelja većina njih je {kolujuć se `ivela u gradu⁶. Steeno životno iskustvo u urbanoj sredini, zajedno sa obrazovanjem, bilo je veoma bitno za formiranje identiteta ovih mladih žena. Istovremeno, one su usvojene modele ponašanja prenostile u seosku sredinu i na taj način doprinosile modernizaciji seoskog načina života.

Na ovom mestu dolazimo do prvog zaključka istraživanja. Budući da su procesi formiranja društvenog identiteta smešteni u »sr`i individue ali isto tako i u sr`i njene društvene kulture«⁷ može se zaključiti da su mlade `ene u datoj seoskoj sredini imale povoljne porodične, lične i društvene mogućnosti za eksperimentisanje uloga u toku svog »psihodruštvenog moratorijuma«⁸ i u tom pogledu ne postoji bitnija razlika između njih i mladih žena u gradu. Drugim rečima, njihov društveni identitet je formiran pod dejstvom istih društveno kulturnih -inilaca tako da se društveno-kulturni kontekst konkretne seoske zajednice ne može tretirati kao ograničavajući faktor u formiranju identiteta mladih žena u Dudovici.

Drugi zaključak se nameće kao odgovor na pitanje u kojoj meri naznačeni momenti procesa transformacije seoske porodice i seoskog načina života ostavljaju prostora emancipaciji polova i me|ugeneracijskih odnosa od prinudnih uloga i tradicijom predodređenog mesta u porodici i društvenoj strukturi moći. Kada je reč o porodičnom životu istraživanje je pokazalo da ponašanje mladih žena u Dudovici nije u ve}oj meri sputano ustaljenim normama koje nameću tradicionalna kultura i stariji muškarci -lanovi koji imaju moć, ve} da je većina njih gotovo ravnopravno uključena u procese porodičnog odlučivanja. Razlika koja se po ovom pitanju pojavljuje između finansijski samostalnih mladih žena i onih koje to nisu, a kojih je malo, potvrđuje vezu između zaposlenosti i finansijske nezavisnosti ovih mladih žena i njihovog povoljnijeg položaja u strukturi porodične moći i odlučivanja. Koliko je momenat ekonomske samostalnosti važan vidi se iz izjave jedne udate ispitanice koja nije zaposlena:

»Nikada nisam radila u firmi ili tako nešto. Ali, {ta ja radim?-Ja jednostavno {verćujem. Tako idem po

6 Od trideset ispitanica njih devetnaest je tokom svog {kolovanja `ivelo u nekom od obli` njih gradova.

7 Erikson, E. (1976) *Omladina, kriza, identifikacija* Titograd:Pobjeda, str. 17.

8 Erikson, E. (1976) *Omladina, kriza, identifikacija*, op.cit. str. 131.

tu robu i prodajem da bi imala i ja svoj dinar. Svekar ima svoj dinar, M. (muž-S.I.) ima svoj dinar, svekrva ima...svima vidiš novčanik kad je prazan, a kada je pun nigde ga nema, nigde, možeš kući u prevrnutik.

Istraživanje odnosa moći u seoskoj porodici nije, međutim, moguće ako se ne uzme u obzir još jedan važan faktor – podela rada prema polu. Tradicionalizam je u ovom domenu porodičnog života najprisutniji. Analizirajući podelu rada može se utvrditi osnovna podela na muške i ženske poslove, ali može moći govoriti i o poslovima u domaćinstvu koje mladi braćni parovi obavljaju zajedno. Primećuje se da partneri manje dele obaveze među sobom ukoliko žive u zajednici sa roditeljima. Zanimljivo je, međutim, da većina mladih žena postojeću podelu poslova doživljava kao ravnopravnu. Povoljan položaj u porodičnom odlučivanju, evidentan progres koji je ostvaren u našem životu u generaciji žerki u odnosu na generaciju majki i ekonomska samostalnost izazivaju kod ovih mladih žena »predimenzionirano zadovoljstvo«⁹ i doprinose precenjivanju udela koji njihovi partneri uzimaju u zajedničkom obavljanju posla. Ipak, ispitanice kućne poslove u najvećoj meri obavljaju same: čišćenje kuće, pranje, pripremanje obroka, peglanje... Po tom pitanju ih bitnije ne diferenciraju ni stepen obrazovanja, ni životna dob kao ni eventualna zaposlenost izvan domaćinstva. Pomoć muševa je evidentna, ali ne i adekvatna. Malo je slušačeva kada suprug bez nekog jakog razloga (bolesti ili prevelikog umora supruge) samostalno obavlja neke od kućnih poslova. Partnerske odnose, dakle, ne karakteriše simetričnost uloga u smislu ravnomerne raspodele kućnih poslova:

»Ja sve radim. Normalno muševa pomaže ono što može, ali i on mora da radi van kuće. Treba spremati drva, šta znam, ima raznih stvari. Ne može mnogo da mi pomogne u kući. Ima kada spremi doručak, usisa kuću... Znaš nije sad on neki da ne. Pomaže mi, kad ja ne stignem on je tu.«

Roditeljstvo, takođe, u većoj meri određuje život žene nego mužkarca. Mlade seoske žene više od svojih partnera vode računa o obrocima, nezi, oblačenju i vaspitanju dece. Većina udatih mladih žena u svojoj deci vidi smisao, cilj i svrhu života, ali i razlog zbog koga se treba odricati pa i žrtvovati. Na osnovu empirijske građe i izjava ispitanica utvrđeno je da je model žrtvovanja najzastupljeniji kod domaćica koje su odrastale a i danas žive u mešovitim višegeneracijskim domaćinstvima.

Njihova uloga je neprestano usmeravana ka brizi o porodici i deci. Njihova jedina potvrda je kroz materinstvo i brak. Prema njihovom mišljenju ulogu majke teško može da zameni otac:

»Majka je majka i nju ne može niko da zameni. Ja sam tu za svoju decu...Kako da ti objasnim, sve što radim radim za njih.«

»Deca su mi sve na svetu i jedino što imam. Za njih živim i muševa se...Ona su moj život.«

Ove mlade žene u osnovi imaju izraženiji tradicionalni sistem mišljenja i ponašanja. To može biti posledica njihovog slabijeg obrazovanja i nezaposlenosti, ali i socijalizacije i celokupnog života u mešovitim višegeneracijskim domaćinstvima koja su se pokazala pogodnijim za održavanje tradicionalno-patrijarhalnog vrednosnog sistema. S druge strane, kod udatih zaposlenih žena roditeljstvo i kućni rad nužno se pojavljuju u kompeticiji sa radom izvan domaćinstva. I pored toga većina njih daje prednost porodičnim poslom, ovaj masovni iskorak izvan porodičnih okvira je važan momenat njihove samopercepcije i samorealizacije tj. bitna odrednica njihovog identiteta. One su svesne da posao nije samo doprinos kućnom budžetu već, pre svega, osnov nezavisnosti. Mlade žene su svojim obrazovanjem i zapošljavanjem uspele da smanje razlike između polova i osećaju potrebu za prevazilaženjem tih razlika. Važno je da postoji veoma mali broj žena koje smatraju da je neravnopravnost među polovima prirodna i da se po tom pitanju ne može ništa uraditi. Većina njih se trudi da postigne potpunu ravnopravnost, bar u okviru svoje porodice, a ima i onih koje su u tome uspele.

Razloge za neravnopravno učestvovanje u javnom/političkom životu sela (u Dudovici praktično nema žena koje učestvuju u seoskoj strukturi moći) ne treba tražiti isključivo u njihovoj nezainteresovanosti za ovu sferu društvenog života, već i u opštoj društveno-kulturnoj stigmatizaciji grupe kojoj pripadaju. Poznato je da idealna kultura ne daje ženama moć i uticaj i da javno ponašanje nalaže veće ili manje potcenjivanje žena. U takvoj situaciji žene se služe indirektnim putem da ostvare svoju moć. Porodica je bila centar oko koga su gradile svoj društveni identitet i tražile »vlastitu socijalnu identifikaciju«¹⁰. Pod uticajem obrazovanja, savremenih vrednosti i urbanog načina života današnje mlade žene imaju potrebu da se ostvare na višim poljima. Da bi u tome u potpunosti uspele potrebna je i organizovanja mobilizacija odgovarajućih društvenih mehanizama koji bi na adekvatan način podržali i podstakli njihovu dalju socijalnu promociju.

9 Blagojević, M. (1995) "Svakodnevnica iz ženske perspektive: samozhrtvovanje i beg u privatnost" u: Bolji, S. (1995) *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija po etkom devedesetih* Beograd: ISI FF.

10 Milić, A. (1994) *Žene, politika, porodica*, Beograd: Institut za političke studije, str. 114.

Zaključna razmatranja

Ukoliko rezultate ovog istraživanja uporedimo sa rezultatima ranijeg sociološko-etnografskog istraživanja Maje Kora *Zato-ence pola: Društveni identitet mladih žena na selu između tradicionalne kulture i savremenih vrednosti*, dolazimo do trećeg zaključka istraživanja koji se odnosi na redefiniciju identiteta mladih seoskih žena. U pomenutom radu autorka analizira probleme društvenog položaja mladih žena u selu Jalovik, opština Vladimirci u posavotamnaskoj regiji, kroz njihove specifične životne situacije koje njihovu ličnu i društvenu emancipaciju čine izrazito protivrednom. Seoske žene imaju, kako tvrdi autorka, »negativni identitet« koji proizilazi iz činjenice da u procesu socijalizacije seoske mlade žene nemaju gotovo nikakve mogućnosti da eksperimentiraju u toku svog »psihodruštvenog moratorijuma«. ¹¹ Njihov »negativni identitet« predstavlja negativno određenje vlastite prirode, mogućnosti i otkivanja u odnosu na muškarce i priprema ih za marginalni društveni položaj. Poseban problem predstavlja seoska sredina, njen otpor dubinskoj transformaciji i nespremnost da se prihvate savremene vrednosti. Život mladih žena u Jaloviku omeđen je dvorištem i neposrednim susedstvom. Autorka ističe da one nisu samo na periferiji svih društvenih, javnih i kulturnih zbivanja, već su najčešće i na margini svog ličnog, porodičnog života bez mogućnosti da ga usmeravaju i menjaju. Porodica u kojoj su odrastale poivala je na tradicionalnoj strukturi dvostrukog autoriteta (muškarac-žena i stariji-mlađi). Nakon udaje njihov položaj ostaje i dalje determinisan ovim linijama hijerarhije. Svoj osnovni smisao one pronalaze u brizi prema deci. U porodičnom odlučivanju gotovo da ne učestvuju. Osnovne karakteristike njihovog položaja su trpeljivost, odsustvo pobune, izolovanost i usamljenost-drugačije rečeno njihova sveukupna marginalnost.

Danas, petnaestak godina kasnije mlade seoske žene suočene su sa situacijom kreiranja novog identiteta koji je bitno drugačiji od identiteta starije generacije seoskih žena. Istraživanje je pokazalo da mlade žene u Dudovici nisu na margini svog ličnog i društvenog života i da su više nego pre u situaciji da usmeravaju i menjaju vlastiti život u skladu sa ličnim potrebama i otkivanjima. U odnosu na mladu jaloviku ženu, mlada žena u

Dudovici ima veće mogućnosti za ostvarenje svojih potencijala u sferi rada, porodice i ličnog života. Njen položaj je i dalje ograničen ostacima tradicionalnih vrednosno-kulturnih obrazaca, ali sigurno je da se ne može izjednačiti sa tako radikalnim pojmom marginalizacije.

Literatura

Blagojević, M. (1995) »Svakodnevnica iz ženske perspektive: samoštvo i beg u privatnost«, u: Boljić, S. (red.), *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija pedesetih*, Beograd: ISI FF.

Blagojević, M. (2002) »Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000: uvođenje cene haosa«, u: Boljić, S., Milić, A., *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: ISI FF.

Erikson, E. (1976) *Omladina, kriza, identifikacija*, Titograd: Pobjeda.

Milić Blagojević, M. (1995) »Svakodnevnica iz ženske perspektive: samoštvo i beg u, A. (1994) *Žene, politika, porodica*, Beograd: Institut za političke studije.

Rajković, Lj. (2002) *Odlučivanje o rađanju u savremenoj porodici*, Beograd: ISI FF.

Suzana Ivanović

Social identity of young women from countryside: The example of the village Dudovica – case study

The paper analyses the status, role and identity of young countryside women and their impact on the family and organization of a social life in a village Dudovica. Findings of the survey carried out during 2003 are presented. Understanding the specific social and private life from an angle of young countryside women was the basic aim of this case study. The results are compared with the findings of the survey conducted earlier by Maja Korac. The survey findings show that traditional identity pattern is not predominant, although it still exists together with traditional values and preferences and is in the process of transformation. Young women are not marginalized in their personal and social life, but have public, private and family life, which is partly a result of their higher educational and economic level and certain independence, which was not the case fifteen years ago.

11 Erikson E. (1976) *Omladina, kriza, identifikacija*, Titograd:Pobjeda, str. 131.

Osamnaesta konferencija i Godi{nja skup{tina Evropskog foruma slu`bi za podr{ku `rtvama kriminaliteta

(Tuusula, Finska, 26-29. maj 2004. godine)

Osamnaesta konferencija i Godi{nja skup{tina Evropskog foruma slu`bi za podr{ku `rtvama kriminaliteta odr`ana je od 26 do 29. maja 2004. godine u Tuusuli, Finska, u organizaciji Rikosuhri Päivystys, finske organizacije za pomo} i podr{ku `rtvama kriminaliteta iz Helsinkija. Konferenciju su otvorili i po`eleli dobrodo{licu gostima Lisa Saaristo, u ime doma}ina finske slu`be za pomo} `rtvama, Johannes Koskinen, Ministar pravde Finske, Kari Rantama, predstavnik Ministarstva unutra{njih poslova, Johanna Suurpää, direktorka odeljenja za ljudska prava pri Ministarstvu inostranih poslova i direktorka Evropskog foruma slu`bi za pomo} `rtvama Dame Helen Reeves.

Na 18. Konferenciji Evropskog foruma za podr{ku `rtvama diskutovano je, na plenarnim sednicama i radionicama, o tri veoma va`ne teme: Za{tita zaposlenih u Slu`bama za pomo} `rtvama, Zlo-ini iz mr`nje i `rtve prekograni-nog kriminaliteta.

U okviru prve sesije Pirkko Lahti, direktor finske asocijacije za mentalno zdravlje govorio je o za{titi zaposlenih u slu`bama za pomo} `rtvama. On je ukazao na 6 faktora koji uti-u na sposobnost zaposlenih da se suo-e sa neda}ama drugih i to su:

1. *Li-na sigurnost i mentalni balans.* U praksi je te{ko na}i osobu koja potpuno odgovara po svom mentalnom sklopu za rad u ovakvim slu`bama. To je zbog toga {to se ovim slu`bama javljaju osobe sa veoma razli-itim mentalnim karakteristikama, kao i sa razli-itim problemima koji se ne mogu predvideti. Me|utim, najva`nije je da osobe koje rade u slu`bama budu uverene u svoje sposobnosti i u ispravnost svog sistema vrednosti.

2. *Sposobnost sagledavanja problema i psihosocijalne sposobnosti.* Najva`nije je da osobe koje rade u ovim slu`bama daju smernice `rtvama kako treba delovati. Tako|e, ove osobe, treba da imaju u sebi sposobnost da kontroli{u svoje sopstvene emocije, iskustvo kako reagovati u kriznim situacijama, kao i sposobnost spoznaje trenutka kada je `rtva sposobna da prihvati informacije i podr{ku.

3. *Kako pri}i drugima.* U kriznim situacijama, `rtve mnogo vi{e nego u drugim situacijama, tra`e koncentraciju na svoja ose}anja i nisu spremne da prime informacije u tom stanju.

4. *Misliti na sebe.* U toku posla ne treba zaboravljati na sebe, na sopstvene potrebe i ose}anja. Treba se uvek podse}ati smernica za rad u Slu`bama za pomo} `rtvama i treninga i, ako je potrebno, uzeti odmor ili napraviti pauzu u radu.

5. *O-ekivanje `rtava i njihova pro{lost.* Nekada je vrlo te{ko saznati o pro{losti `rtve. Saznaje se o onome {to se neposredno desilo, ali `rtve vrlo retko pri-aju o prethodnom iskustvu i doga|ajima koji su neposredno prethodili ili doprineli traumati-nom doga|aju. Treba imati u vidu da je radnik Slu`be osoba koja slu{a i daje smernice za dalje aktivnosti ali nije tu da istra`uje. To je posao policije.

6. *Polazna ta-ka.* Treba imati u vidu da treba raditi maksimalno profesionalno. Da se ne sme dopustiti da iskustvo iz jednog slu-aja ima uticaj na drugo i da uvek treba polaziti sa generalnog stanovi{ta.

U drugom delu prve sesije Astrid Rubbens, predstavnicu belgijske slu`be za pomo} `rtvama predstavila je rad pod nazivom «O brizi za sebe kao odgovoru na umor izazvan sa`aljenjem i sekundarni traumatski stres».

U prvom delu svoje prezentacije Astrid Rubbens je definisala umor izazvan sa`aljenjem kao situaciju kada se osoba ose}a prazno i umorno zbog `estog slu{anja traumati-nih iskustava drugih.

Sekundarni traumatski stres se odnosi na pona{anje i emocije koje se javljaju kod radnika Slu`bi za pomo} `rtvama kao posledica rada sa osobama koje su traumatizirane.

Ovaj stres se mo`e ispoljiti u `etiri kategorije:

- Emocionalni indikatori kao {to su: bes, ljutnja, strah, depresija.
- Fizi-ki indikatori kao {to su glavobolja, bolovi u stomaku i letargija
- Promene u pona{anju: izolacija, cinizam, promena raspolo`enja

- Promene koje se odnose na radne obaveze: izbegavanje klijenata, ka{njenje ili propu{tanje sastanaka.

Va`no je da sve Slu`be za za{titu `rtava imaju neophodne uslove za brigu o zaposlenima, kao i da dele odgovornost. Tako|e je potrebno da u svojim prostorijama imaju sobu u kojoj zaposleni mogu da se opuste, me|usobno razgovaraju ili podele dileme koje imaju u vezi slu-ajeva.

Posle prve sesije rad je nastavljen u grupama gde su u-esnici diskutovali o predhodno iznetim temama. Radi upoznavanja, svi -lanovi grupe su se predstavili i rekli iz koje zemlje dolaze, a tako|e i da li neposredno rade sa `rtvama ili ne. Pitanja koja su obra|ivana tokom radionice bila su: Da li prisutni kod sebe ose}aju umor izazvan sa`aljenjem i sekundarni traumatski stres? Kako se organizacija bori sa tim? Da li se dovoljno vodi ra-una o pojedincima u Slu`bama? Kako se sprovodi briga o zaposlenima? Koji su problemi? Da li pojedina-ne organizacije imaju strategije za borbu protiv ovih pojava? Na kraju, prisutni su pozvani da daju konkretne inicijative za pobolj{anje brige o zaposlenima.

Drugog dana Konferencije, na sesiji pod nazivom «Zlo-ini iz mr`nje» izlaganja su imali Peter Dunn, predstavnik Slu`be za pomo} `rtvama, Engleske, Velsa i Severne Irske, sa temom «Zlo-ini na rasnoj osnovi i zlo-ini iz homofobije» i Marianne Gammer iz austrijske slu`be koja je govorila o «Uznemiravanju»¹

Peter Dunn je u svom izlaganju po{ao od definicije zlo-ina iz mr`nje, dao pregled dosada{njeg rada u Slu`bi sa ovakvim zlo-inima i razmotrio mogu}nost otvaranja posebnog dela slu`be koji bi se bavio ovim zlo-inima, odnosno `rtvama ovih zlo-ina. Pod zlo-inom iz mr`nje smatraju se oni zlo-ini gde `rtvu odre|uje pripadnost nekoj manjinskoj grupi (rasna pripadnost, seksualna opredeljenost, hendikepirane i ometene osobe, mada se u to mo`e uvrstiti i religijska mr`nja i nasilje u porodici). Zlo-ini iz mr`nje -esto imaju formu uznemiravanja i de{avaju se uglavnom u okolini `rtvinog mesta boravka, posla i mesta gde se uobi-ajeno kre}u. Obi-no je uklju-eno vi{e osoba i uznemiravanje po-inje sporadi-no i postaje sve ozbiljnije. @rtve postaju upla{ene, izbegavaju da izlaze iz ku}e, ali se isto tako i boje da ostaju dugo u ku}i (-esti su napadi na ku}u, ga|anje prozora, ispisi-vanje parola i sl). Uznemiravanje koje dugo traje mo`e izazvati ozbiljne bolesti pa -ak i smrt. Va`no je da se ovi zlo-ini prijave policiji, da se daju infor-

macije `rtvama i svedocima, kao i da se upute na Slu`bu za pomo} `rtvama. Uloga slu`bi u ovim slu-ajevima je da pru`i nezavisnu i poverljivu uslugu koju treba da daju specijalno obu-ene osobe. Usluga se sastoji od emocionalne podr{ke, prakti-ne pomo}i, saradnje sa drugim organizacijama koje mogu pomo}i, kao i u podr{ci na sudu. Tako|e je potrebno raditi u lokalnoj zajednici na upoznavanju ljudi i njihovih razli-itosti i upu}ivati ljude da se javljaju slu`bama za pomo} `rtvama bez obzira na svoju razli-itost, {to se posebno odnosi na lezbejsku i gej populaciju. Posebnu pa`nju treba obratiti na osobe koje su izlo`ene vi{estrukoj diskriminaciji, kao {to su, na primer, crnci koji su gej, ometene koje su lezbejke ili sli-no. Treba voditi ra-una da su `rtve zlo-ina iz mr`nje tako|e `rtve i drugih vrsta kriminaliteta. Vrlo -esto ove osobe `ele pomo} izvan svojih zajednica, a, tako|e, neke ne `ele da se podvedu pod `rtve zlo-ina iz mr`nje.

Na radionici posle ove sesije razmatrana su slede}a pitanja: Da li je rad sa `rtvama zlo-ina iz mr`nje zna-ajno druga-iji od rada sa ostalim `rtvama? Da li su slu`be pristupa-ne ovim `rtvama? Da li slu`be treba druga-ije da se organizuju? Da li je ovo specijalisti-ka slu`ba i {ta mo`e da se pru`i `rtvama?²

U drugom delu ove sesije Marianne Gammer je govorila o uznemiravanju. Ova pojava je veoma slo`ena s obzirom na {irok dijapazon pojavljivanja, razli-itost motiva, du`inu trajanja i razli-ite efekte na `rtvu. Uznemiravanje se mo`e definisati kao namerno, maliciozno, pra}enje koje se ponavlja i uznemirava druge osobe. @rtve uznemiravanja trpe mnoge psihi-ke i fizi-ke uticaje, kao i promenu stila `ivota. Ove osobe pate od depresije, anksioznosti, napada panike, ose}anja bespomo}nosti, no}nih mora i ideja samoubistva. ^esto su prinu|ene da menjaju svoju dnevnu rutinu, broj telefona, mesto stanovanja, posao,nekad i ime.

Osobe koje uznemiravaju mogu se podeliti u slede}e tipove: 1.Odba-eni, koji su prekinuli neku va`nu vezu, 2. Oni koji tra`e vezu sa osobom koju uznemiravaju, 3.Oni koji `ele seksualne odnose sa osobom koju uznemiravaju 4. Uvre|ene osobe koje se se}aju nekog ranijeg doga|aja ili napada.

Naj-e{i oblici pona{anja koje koriste osobe koje uznemiravaju su: zvanje telefonom, stalno se nalaze u blizini `rtve, dola`enje u kontakt preko tre}e osobe, raspitivanje za detalje iz `ivota `rtve, stajanje ispred `rtvine ku}e, slanje pisama i slanje SMS poruka.

1 U anglosaksonskom pravu za ovaj oblik kriminalnog pona{anja koristi se izraz "stalking".

2 Vi{e o tome: Peter Dunn "Uspostavljanje slu`bi za podr{ku `rtvama zlo-ina iz mr`nje», Temida, ovaj broj, str. 3.

U tre}oj sesiji, koja je bila posve}ena preko-grani-nom kriminalu, predstavnici slova-ke slu`be za pomo} `rtvama, Jana Siposova i Imrich Angyal, predstavili su izve{taj Me|unarodne organizacije za migracije o trgovini ljudima u Slova-koj.

Od 1989.godine problem trgovine ljudima je prisutan u Slova-koj. Po policijskim izve{tajima ova pojava je u porastu. 2001.g. je bilo zabele`eno 6 slu-ajeva, 2002.g. broj je porastao na 17, dok je 2003.g. dostigao 28 slu-ajeva. @rtve trgovine ljudima su u ve}ini slu-ajeva `ene izme|u 18 i 25 godina. Ve}ina njih dolazi iz podru-ja gde je velika nezaposlenost i uglavnom se javljaju na oglase za zaposlenje. Druga rizi-na kategorija su `ene koje se bave takozvanom seks industrijom. Naj-e{i}i na-in primamnjivanja su la`na obe}anja za posao u inostranstvu.

Ve}ina `rtava trgovine iz Slova-ke izlazi legalnim putem na utvr|enim grani-nim prelazima, dok im se dokumenta oduzimaju na teritorijama drugih zemalja. Slova-ka je uglavnom zemlja porekla `rtava trgovine, mada je u poslednje vreme i tranzitna zemlja, jer `rtve iz Ukrajine, Rusije i Bugarske prolaze kroz Slova-ku na putu ka zapadnoj Evropi.

Da bi do{li do profila `rtve i rizicima koji doprinose da bi neko postao `rtva trgovine u Slova-koj je ura|eno istra`ivanje. Podeljeno je 1000 upitnika devojkama prose-nog uzrasta od 17,7 godina po svim {kolama u svim delovima Slova-ke.

Zanimljivo je da je na pitanje o planovima za budu}nost 86,9% devojaka odgovorilo da bi `elelo da radi u inostranstvu. Istra`ivanje je tako|e imalo za cilj da otkrije motive za enormnu `elju za odlazak u inostranstvo. Motivi do kojih se do{lo su uglavnom bili: 1. @elja za u-enjem, stranih jezika ili {kolovanje 2. Motivi vezani za posao, sticanje radnog iskustva ili nemogu}nost nala`enja posla u zemlji. 3. Pesimisti-ki motivi tipa svuda je bolje nego u Slova-koj i 4. Idealizovana slika o inostranstvu.

Veliki broj devojaka je imao `elju da -uva decu u inostranstvu, da radi u hotelu ili kao model. Na pitanje: »Da li bi prihvatili da radite ilegalno?« 43,7% je odgovorilo potvrdno. Na pitanje: «Da li ste

-uli za trgovinu ljudima?» 92% ispitanica je odgovorilo potvrdno, a na pitanje «Da li ste -uli za prisilnu prostituciji?» 70% ispitanica je odgovorilo tako|e potvrdno. Svaka druga devojka je odgovorila da se to njoj ne}e desiti. Na osnovu ovog istra`ivanja do{lo se do slede}ih zaklju-aka:

Trgovina ljudima je problem koji je u porastu u Slova-koj

Potrebno je vr{iti edukaciju u-enika po {kolama. Zapo{lavanje putem Interneta mo`e u budu}nosti postati jo{ ve}i problem

Potrebno je u-vrstiti NVO organizacije koje su specijalizovane za `rtve trgovine i stvoriti Nacionalni sistem upu}ivanja.

Me|unarodna organizacija za migracije u Bratislavi je upravo zavr{ila projekat «Prevenција trgovine `enama u Slova-koj». U okviru ovog projekta {tampane su informativne bro{ure, napravljen je TV spot i organizovano vi{e okruglih stolova sa predstavnicima policije, organizacija za zapo{lavanje, novinara, pravosudnih organa i NVO. Tako|e, ova organizacija je organizovala tri odvojena treninga za predstavnike NVO, policije i za socijalne radnike.

Na Godi{njoj skup{tini Evropskog foruma Slu`bi za pomo} `rtvama Viktimolo{ko dru{tvo Srbije je postalo -lan ove organizacije. Nakon upoznavanja sa radom slu`be *VDS info i podr{ka `rtvama* izvr{ni odbor utvrdio je da ova slu`ba radi po standardima ovog foruma i predlo`ilo da Viktimolo{ko dru{tvo Srbije postane -lan Evropskog foruma. Na skup{tini Evropskog foruma Viktimolo{ko dru{tvo Srbije je jednoglasno primljeno u -lanstvo ove organizacije.

Ovaj skup je bila prilika za upoznavanje sa radom organizacije doma}ina kao i sa drugim organizacijama, -lanicama Evropskog foruma iz Zapadne i Isto-ne Evrope. Teme koje su obra|ivane tokom skupa su bile interesantne, a radom na radionicama obra|ene su na na-in koji je omogu}io da se maksimalno razmene mi{ljenja i do|e do novih saznanja koja mogu biti korisna u radu slu`bi iz svake pojedina-ne zemlje.

Nikoli} Jasmina

Me|unarodna konferencija: »Pro{lost i sada{njest: posledice po demokratizaciju«

(Beograd, od 3. do 4. jula 2004. godine)

Po-etkom jula odr`ana je u Beogradu dvodnevnna me|unarodna konferencija pod nazivom »Pro{lost i sada{njest: posledice po demokratizaciju«. Konferencija je deo projekta »Otkrivanje skrivene istorije: Lustracija na zapadnom Balkanu«, Centra za demokratiju i pomirenje u Jugoisto-noj Evropi (*CDRSEE*). Konferencija je okupila vi{e od etrdeset stru-njaka iz oblasti prava, sociologije, politikologije; novinare i -lanove *NVO* iz oblasti za{tite ljudskih prava i demokratizacije dru{tva. U radu su u-estvovali stru-njaci iz Srbije i Crne Gore, me|u njima predstavnici lokalnog partnera *CDRSEE* i organizatora konferencije – Centra za antiratnu akciju; gosti iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Albanije, Bugarske, Rumunije i ^e{ke; kao i predstavnici *CDRSEE*: *Magarditsch Hatschikjan*, direktor projekta i Nenad Sebek, izvr{ni direktor Centra.

Cilj konferencije bio je sagledavanje uticaja koji proces lustracije ima na ja-anje demokratskih struktura u balkanskim dr`avama sa istorijom autoritarnog re`ima i me|usobnih ratova. Rad je bio organizovan oko tri panela. U prvom panelu izlo`en je koncept lustracije, razlozi za lustraciju, mogu}i pozitivni efekti, ali i opasnosti koje nosi ovaj proces. Uvodni-ari su, nadalje, bili gosti iz zemalja koje su na-inile vi{e ili manje uspe{ne poku{aje lustracije: ^e{ke, Bugarske i Rumunije. Prikazana su re{enja i efekti lustracije u ovim zemljama. Slede}a dva panela bila su usmerena specifi-no na iskustva i potrebe zemalja zapadnog Balkana.

Uvodno izlaganje Nathalie Letki, sa Univerziteta u Oxfordu, izazvalo je brojne reakcije u-esnika po{to je dalo materijala za raspravljanje nekoliko klju-nih pitanja: *[TA je lustracija i {ta je njen cilj, KO treba da bude lustriran, KO treba da sprovodi lustraciju i na KOJI period treba da se odnosi lustracija?*

Naime, koncept lustracije koji je predstavila Letki proiza{ao je iz iskustava zemalja koje nisu u-estvovala u ratovima 90-tih godina i koje su bile pod »tvrdim« autoritarnim komunisti-kim re`imima. Ve}ina u-esnika se slo`ila da je shvatanje lustracije kao procesa »ispitivanja pojedinaca, koji pretenduju da se kandiduju za odre|ene visoke javne funkcije, u vezi uklju-enosti u komunisti-ki re`im, pri -emu se pod uklju-enosti misli, pre svega, na saradnju sa tajnim slu`bama« suvi{e usko, pa -ak i neadekvatno za biv{e republike SFRJ.

Kako su istakli @arko Puhovski, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Zagorka Golubovi}, profesor Fakulteta politi-kih nauka u Beogradu, uskost definicije ogleđa se u njenoj zasnovanosti na odnosu prema komunizmu i na preispitivanju pro{losti -lanova tajne policije. Iskustvo lustracije posle nacisti-kog re`ima u Nema-koj ili lustracije koja se pokre}e posle 90tih godina u zemljama biv{e Jugoslavije u kojima je do{lo do obnavljanja militantnog nacionalizma, jasno govore o tome da nam je potreban {iri koncept lustracije koji nije ideolo{ki zasnovan. Lustracija bi trebala da omogu}i stvaranje uslova za radikalni prekid sa nedemokratskom pro{lo{tu i da spre-i uticaj militantnih nacionalisti-kih partija koje ometaju demokratski proces. Dino Abazovi} iz sarajevskog Centra za ljudska prava smatra da zlo-ini koji podle`u lustraciji moraju da se tretiraju jo{ {ire, kao anticivilizacijski -in, a ne samo kao -in protiv demokratije.

U prilog {irem shvatanju lustracije, u-esnici iz Makedonije su istakli slu-aj svoje zemlje: upravo su ljudi iz komunisti-ke partije reformisali zemlju i sada je vode. U Makedoniji postoji pozitivan kontinuitet sa komunisti-kim re`imom. Zato nije ispravno videti cilj lustracije kao smanjenje uticaja komunisti-ke partije, ve} treba imati u vidu specifi-na iskustva razli-itih zemalja.

Pozitivni efekti dobro obavljene lustracije ose}aju se u domenima dr`avne strukture, ekonomije, vladavine zakona i dr. Kako je to sumirala Letki, efekti se ogledaju kroz smanjenje uticaja komunista i konformista, pove}anu upotrebljivost dr`avne birokratije od strane demokratskog re`ima, unapre|enje nezavisnosti klju-nih pozicija u industriji, bankarstvu, finansijama; unapre|enje transparentnosti; kanalisanje politi-kih konflikata u legalne procedure, pove}ano poverenje u vladu i nov politi-ki sistem, olak{ano stvaranje demokratskog pravnog okvira, pove}an kvalitet i nezavisnost nepoliti-kih struktura (npr. univerzitet). Najzad, dobro izvedena lustracija ima kvalitet simboli-kog pro-i{enja i kod gra|ana ja-a ose}aj novog po-etka i do`ivljaj stvarne promene.

Postoje razli-ita mi{ljenja o tome koliki je stepen razvoja demokratije potreban u dru{tvu da bi se pokrenula lustracija. Prema Nathalie Letki, za

otvaranje pitanja lustracije neophodan je izvestan stepen konsolidacije demokratije u dru{tvu, kako sistem ne bi bio ozbiljno izazvan otvaranjem diskusija koje se ti-u pro{losti i li-ne odgovornosti za kr{enje ljudskih prava. S druge strane, potreban je oprez jer se demokratija isuvi{e -esto pogre{no izjedna-ava sa slobodnim izborima. Prema prof. @arku Puhovskom potrebno je da pro|e i nekoliko godina da bi se razvila dovoljna demokratska svest gra|ana. Upravo zato lustraciju mo`emo smatrati intervencijom kojoj se pribegava u slu-aju nedovoljne demokratske zrelosti stanovni{tva.

Me|u mogu}im *preprekama i dilemama* prilikom pokretanja lustracije u-esnici su istakli slede}e:

- Da li se demokratija mo`e zasnovati na isklju-ivanju? Naime, svaka lustracija, makar i najkorektnije sprovedena, naru{ava ljudska prava onih koji su naru{ili ljudska prava. Druga-ije re-eno, da li je uop{te mogu}e izvr{iti lustraciju demokratskim procedurama i mehanizme autoritarne dr`ave otkloniti mehanizmima pravne dr`ave;
- Lustraciju je lako zloupotrebiti u politi-ke svrhe, za diskvalifikaciju politi-kih neistomi{ljenika. Ve}ina dr`ava centralne i isto-ne Evrope, pa i Balkana ima iskustvo sa -istkama koje su prethodile lustraciji ili su se progla{avale lustracijom. Zbog toga je od presudne va`nosti uspostavljanje jasnih pravila, preciznih i formalizovanih procedura kako ne bi do{lo do neselektivne diskvalifikacije svih pripadnika jednog re`ima bilo da jesu ili nisu -inili zlo-in i kr{ili ljudska prava;
- Dosijeji obave{tajnih slu`bi po pravilu nisu kompletni; u svim dr`avama postoji iskustvo delimi-nog uni{tavanja dosijea prilikom pada komunisti-kog re`ima. Imena onih koji su bili u vrhu, kojima su obave{tajne slu`be slu`ile, obi-no se nikada ne objave. Na spiskovima se, tako|e, ne nalaze imena sudija, knji`evnika, sve{tenika ili istori-ara koji su kroz svoju delatnost zagovarali ratne ciljeve i projekte. Otud akte lustracije -esto prati ose}aj da su po-inioci izmakli i da pravda nije zadovoljena;
- Po{to se lustracija sprovodi, pre svega, me|u kadrovima u sudstvu, policiji, i vojsci -esto se javlja problem nedostatka odgovaraju}ih kompetentnih stru-njaka koji bi zamenili ljude problemati-ne pro{losti;
- Lustracija uvodi polarizaciju u dru{tvo. Mo`da, u nekim slu-ajevima, lustracija uop{te nije po`eljna? Prof. Jovica Trkulja sa Pravnog fakulteta u Beogradu, ukazao je da

lustracija nije jedino re{enje; postoje razli-iti modeli odnosa prema autoritarnoj pro{losti: 1) suo-avanje, se}anje i prevladavanje i 2) zaborav. [panija i Portugal su primer zemalja koje su se odlu-ile da ne otvaraju Pandorinu kutiju preispitivanja autoritarne pro{losti. Ovim putem krenula je i Poljska, ali se ubrzo prestrojila na prvi model. Primer uspe{ne lustracije pri izboru prvog modela jeste Nema-ko suo-avanje s pro{lo{tu nakon 1945. i 1989. godine.

Iskustva zemalja koje su pokrenule lustraciju po-etkom ili tokom 90tih godina veoma su razli-ita. Bugarska i ^e{ka imaju uspe{nije modele i pozitivnije efekte od Rumunije i Albanije. Izne}emo detaljnije primer Bugarske. Tamo je lustracija bila usmerena prevashodno na -lanove i agente obave{tajne slu`be kako bi se prekinuo uticaj komunisti-ke partije, spre-ilo integrisanje -lanova slu`be bezbednosti i njihovo neformalno povezi-vanje. Tako|e, nastojalo se izbe}i da samo jedna institucija ima kontrolu nad obave{tajnom slu`bom. Izme|u 1989. i 1991. godine polovina slu`benika obave{tajne slu`be progla{ena je nepotrebnom, a dalja redukcija slu`be usledila je 1992 godine. Emil Tsenkov, iz Centra za demokratske studije u Sofiji, isti-e da je re{avanje pitanja tajnih dosijea bilo znatno manje uspe{no od lustracije slu`be bezbednosti: dosijeji nisu niti sistematski uni{teni, niti izneti u javnost, ve} su razme{teni po razli-itim slu`bama i institucijama, a -ak 130 000 dosijea uni{tili su stari kadrovi. Pitanje lustracije u Bugarskoj je regulisano zakonom. Prvi zakon donesen je 1997. godine i njime se zabranjuje slu`benicima slu`be dr`avne bezbednosti da rade u dr`avnoj slu`bi, izuzev onih koji su ve} integrisani u nove strukture. Ovaj zakon je revidiran i njegov obim je su`en amandmanima 2001. godine. 2002. godine donesen je Zakon o klasifikaciji za{ti}enih informacija, kojim su definisana tri nivoa tajnosti dosijea, -ime je regulisana za{tita klasifikovanih dokumenata. Po{to je Bugarska -lan NATO-a, uvedene su NATO procedure i postoje slu-ajevi da kandidati za polo`aje u vojsci nisu dobili potrebne sertifikate.

S druge strane, nova vlast u susednoj Rumuniji, posle pada ^au{eskua, kolebala se da raskrsti sa pro{lo{tu. Ve}ina od 50 000 slu`benika koji su bili zaposleni u tajnoj slu`bi 1989. godine, integrisana je u ministarstvo odbrane, nove obave{tajne slu`be, ministarstvo spoljnjih poslova; mnogi su dobili name{tenja u slu`bama u inostranstvu, kao ata{ei ili trgovinski predstavnici.

Razmatranje *iskustava biv{ih Jugoslovenskih republika* zapo-elo je sa na{om zemljom. Prof.

Jovica Trkulja je izlo`io dosada{nja iskustva u savladavanju pro{losti kod nas i probleme sa kojima se proces lustracije suo-ava. Krajem 2000. godine uredbom je ukinuta zabrana poverljivosti dosijea, ali je pro{le godine ta uredba stavljena van snage. To zna-i da sa dosijeima postoji nere{eno pitanje. Iako je Centar za antiratnu akciju dao predlog zakona kojim bi se to pitanje regulisalo, nova vlast nije bila spremna da u-ini taj korak. Poku{aj lustracije u u`em smislu u Srbiji je bio neuspe{an. U prole`e 2002. godine pokrenuta je inicijativa za dono{enje zakona o lustraciji, a Centar za unapre|enje ljudskih prava predlo`io je model ovog zakona prema kojem se lustracija shvata kao privremeno onemogu{avanje pristupa javnim funkcijama onim osobama koje su se ogre{ile o ljudska prava. Tim za dono{enje zakona o lustraciji je odlu-io da »po-etna« godina perioda koji podle`e preispitivanju bude 1974. Zakon je sa tesnom ve}inom, tek nakon ubistva premijera, 30.05.2003. pro{ao u skup{tini. Me|utim, ostao je samo mrtvo slovo na papiru.

Zbog -ega, dakle, nema lustracije u Srbiji iako zakon postoji? Osnovni razlog jeste {to se, nakon preuzimanja vlasti 2000. godine, nije ra{-istilo sa zaostav{tinom pro{losti, nego je odabrana varijanta da se strukture biv{eg re`ima stave pod kontrolu. Posledica te odluke je kontinuitet sa autoritarnim re`imom. Stubovi autoritarne vladavine su ostali nepromenjeni i opstaju kroz monopol nad finansijskim tokovima, vojskom, policijom, medijima. Postoji -ak i personalni kontinuitet. Politi-ka elita, koja bi trebala da pokrene i sprovodi lustraciju, ne`eli, naravno, da odse-e sebi granu na kojoj sedi.

Umesto suo-avanja, u Srbiji je na delu proces prerade autoritarne pro{losti i restauracije autoritarnog sistema. Pored toga, treba imati u vidu i da je na{e iskustvo demokratije vrlo kratko; da je postojala jaka dobrovoljna podr{ka autoritarnom re`imu Slobodana Milo{evi}a, tako da nedostaje jasno razgrani-enje izme|u `rtava i po-inioca. Najzad, u Srbiji je potrebno suo-avanje na dva paralelna koloseka: sa zaostav{tinom autoritarnih re`ima i sa ratovima. Ovu dvostruku prirodu suo-avanja i pomirenja – unutar Srbije, me|u njenim gra|anima i pomirenje sa narodima drugih dr`ava, istakao je i Prof. Vojin Dimitrijevi}.

Prof. Zagorka Golubovi} iznela je rezultate istra`ivanja koji govore o na-inima se}anja na pro{lost, zatim je objasnila na koji na-in oblici se}anja uti-u na sada{nost, ukljuju-u{i proces demokratizacije. Postoje dva sloja se}anja: se}anje na period Titove Jugoslavije i se}anje na period Milo{evi}a. Ovi slojevi su razli-iti po tipu se}anja i druga-ije uti-u na proces demokratizacije.

Za prvi sloj karakteristi-no je prenegla{avanje pozitivnog (kredibilitet Jugoslavije u svetu, liberalnost socijalizma, bolji standard, socijalna i fizi-ka sigurnost...). Posledica takvog se}anja je nostalgija prema periodu socijalizma. Ova pojava se uo-ava i u zemljama centralne i isto-ne Evrope. Nostalgija je jedan od razloga {to se gra|ani protive lustraciji za period komunisti-kog re`ima. Drugi sloj karakteri{e potreba za zaboravom i potiskivanjem ratne pro{losti koja je daleko neprijatnija od Brozovog perioda. Kada se napravi pore|enje ova dva perioda, jo{ je ja-a `elja za bekstvom od se}anja zbog `rtava, zlo-ina, izolacije i satanizacije zemlje i rapidnog siroma{enja ve}ine stanovni{tva. Se}anje na ovaj drugi period je tu`no, postoji sklonost gra|ana da se okrivi re`im Slobodana Milo{evi}a, ali i da se pod tepih gurne pitanje zlo-ina koje su po-inili Srbi. Gra|ani se pla{e da }e otkrivanje tog pitanja poja-ati satanizaciju Srbije i omesti uklju-ivanje u evropsku zajednicu. Posledica ovog drugog vida se}anja jeste mnogo stro`ija procena nove demokratske vlasti, mnogo stro`ija nego za re`im Slobodana Milo{evi}a ili Josipa Broza. Nezadovoljstvo demokratskom vladom koja nije ispunila o-ekivanja gra|ana se ispoljava kroz apatiju – odustajanje od svog glasa-kog prava, ili okretanje ultraradikalnoj desnici. Ovi na-ini se}anja su velika prepreka za proces suo-avanja sa istinom, pa i pitanje lustracije, zaklju-ila je prof. Zagorka Golubovi}.

Hrvatska iskustva izlo`io je prof. Ivo Gold{tajn sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Lustracija u Hrvatskoj se ogleda u procesu »deusta{izacije« koji je zapo-eo posle Tu|manove smrti. Naime, po-ev od 1989. godine, u prvi plan izbija opsesija dr`avom i dr`avotvorno{u. U kontekstu »vekovne `elje« za osnivanjem nacionalne dr`ave NDH je postala prihvatljiva tvorevina, a -injenice o zlo-inima su se negirale ili iskrivljavale. Progla{enjem pomirenja sinova i unuka partizana i usta{a, Tu|man je relativizovao usta{ke zlo-ine. Me|utim, poslednjih godina uo-avaju se bitne promene: hrvatski revizionizam ili »usta{onostalgija« sve vi{e slabi. Tome je doprinelo i su|enje Dinku [aki}u, odr`ano 1999. godine, kao i su|enje gospi}koj skupini za zlo-ine u poslednjem ratu.

Drugi aspekti lustracije u Hrvatskoj ti-u se odnosa prema komunisti-kom re`imu i prema zlo-inima u-injenim u ratovima tokom devedesetih. Prema prof. @arku Puhovskom, u Hrvatskoj je, u periodu od 1990-1995.godine vr{ena diskvalifikacija po tri osnove. Ideolo{ka diskvalifikacija, na osnovu pripadnosti komunisti-kim strukturama ubrzo je bila zamenjena etni-kom osnovom

diskvalifikacije. Umesto lustracije sprovedeno je etničko čišćenje koje je rezultiralo otpuštanjem s posla za oko 25% službenika u policiji i oko 300-400 sudaca. Najzad, diskvalifikaciji su podlegali i Hrvati koji su proglašeni izdajcima jer nisu podržavali nacionalističku i nedemokratsku politiku tadašnje vlade. Posle 2000. godine nije bilo pokušaja da se sistematski istraži ono što se dogodilo tokom devedesetih. Nije bilo ni govora o osnivanju nekog tela, neke komisije za istinu i pomirenje, ali je došlo do obrta u javnom mnenju: u medijima se može višestruko pročitati o zločinima u Hrvatskoj učinjenim od strane Hrvata.

Bosni i Hercegovini učinjeno je nekoliko koraka u pravcu lustracije, ali nepostojanje pravne države otežava njihovo sprovođenje. Jakob Finci iz Udruženja za istinu i pomirenje iz Sarajeva, naveo je sledeća postignuća: 1) Donesen je zakon o slobodi pristupa informacijama, sem uskog kruga državnih tajni. Nije bilo velikog interesovanja za te, sada pristupačne informacije. Ostalo je nerešeno šta činiti sa saradnicima tajne policije koji su još uvek živi, pa i politički aktivni. Pojavile su se informacije o njima, ali je uglavnom jedna strana izvlačila podatke o »druge dve strane«; 2) Izvršena je provera svih policajaca pre dobijanja sertifikata; 3) Formirana je nezavisna sudijska komisija za procenu toga šta su i kako sudije i tužiocima radili pre, tokom i posle rata; 4) Donesen je zakon o državnoj službi kojim se reguliše provera kvalifikacija državnih službenika i način dolaska na službu.

Dino Abazović je govorio o raznovrsnim problemima u sprovođenju lustracije u BiH. Postoji nedostatak transparentnosti: npr. javnost je upoznata samo sa sudijama koji su ponovo izabrani, ali ne postoje informacije o osobama koje nisu prošle reizbor, nema saopštenja o razlozima za takve odluke. Nedostatak informacija se zatim koristi kao argument protiv lustracije, jer se smatra da su ljudi sklonjeni zbog svoje nacionalne pripadnosti. Javno mnenje svaku meru lustracije tumači sa pozicije etnocentrizma i smatra je nepotrebnom i nepravednom. Lustracija u državnoj upravi je zanemarena u odnosu na sudstvo. Najzad, ništa nije učinjeno u pogledu lustracije onih osoba koje imaju veliku moć u finansijskoj sferi.

U Bosni postoji inicijativa za osnivanjem komisije za istinu i pomirenje, između ostalog i radi utvrđivanja činjenica i stvaranja baze podataka na osnovu kojih bi se napisala jedna nova, integralna istorija, jer sada postoje tri istine: deca se učede da su drugi, susedni narodi, neprijatelji.

Zaključci konferencije mogu se sažeti na sledeće:

- Koncept lustracije se odnosi na utvrđivanje pojedinačne odgovornosti ljudi koji su sačinjavali povredama ljudskih prava i njihovu diskvalifikaciju od javnih funkcija. Lustracija se ne bavi onima koji su izvršavali kriminalne akte, ona se odnosi na ljude koji su odgovorni iako nisu krivi, ljude koji su u svojoj javnoj, profesionalnoj aktivnosti podržavali kriminalne i anticivilizacijske postupke izvršio;
- Period na koji se odnosi lustracija treba da bude definisan tako da se može baviti pojedinačnom odgovornošću ljudi koji su živi i profesionalno aktivni, i znači, u proseku, period od oko 40 godina;
- Ne postoji optimalni model lustracije. Lustracija mora biti prilagođena istoriji zemlje. Možda je u nekim slučajevima čak i bolje za demokratski sistem ako nema lustracije;
- Procedura takođe treba da bude individualna. Ona može da bude u vidu skrininga, kašnjanja, komisije za istinu i pomirenje...konkretna rešenja koje se razlikovati od zemlje do zemlje;
- Ako postoji kontinuitet sa autoritarnim režimom, onda je pitanje lustracije besmisleno. Oni koji bi trebali da sprovedu lustraciju su ujedno i objekti lustracije, pa je prirodno da je ko-je i onemogućavaju.

Pitanje lustracije je jedan od kriterijuma koji se uzima u obzir za procenu podobnosti za integraciju u Evropsku Uniju. Zato su ovi zaključci jako bitni. Ukoliko su iskustva zemalja sa istorijom autoritarnih, komunističkih režima toliko različita, EU će morati da razvije potrebnu osetljivost i toleranciju na raznovrsnost specifičnih rešenja koja su prilagođena istoriji zemlje i stepenu konsolidovanosti demokratije u njoj.

Nataša Hanak

Me|unarodna konferencija: "Policing in Central and Eastern Europe – Dilemmas of Contemporary Criminal Justice"

(*Policija u Centralnoj i Isto-noj Evropi – Dileme savremenog krivi-nopravnog sistema* - od 23. do 25. septembra 2004. godine)

A GERN INTERLAB on criminological and criminal justice research in South-Eastern Europe

(*Seminar Evropske grupe za istra`ivanje normativnosti o kriminolo{kim, kriminalisti-kim i krivi-nopravnim istra`ivanjima u Jugoisti-noj Evropi*),

(Fakultet krivi-nih nauka, Univerzitet u Mariboru, Ljubljana.
24. septembar 2004. godine)

U Ljubljani su u periodu 23 - 25. septembra 2004. godine odr`ana dva zna-ajna me|unarodna skupa posve}ena temama iz oblasti kriminologije, kriminalistike, krivi-nog prava i srodnih nau-nih disciplina. Organizator oba skupa je bio Fakultet krivi-nih nauka (nekada{nja Vi{a {kola unutra{njih poslova) iz Ljubljane, koji je deo Univerziteta u Mariboru.

Me|unarodna konferencija *Dileme savremenog krivi-nopravnog sistema* je peta po redu konferencija o *Policiji u Centralnoj i Isto-noj Evropi* koja je i ovog puta, kao i ranijih godina, rezultirala u impozantnoj publikaciji u kojoj je objavljeno preko 70 radova. U-esnici Konferencije bili su kako iz Slovenije, tako i iz raznih delova sveta, uklju-uju}i i zemlje biv{e Jugoslavije – Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Srbiju i Crnu Goru. U-esnici iz Srbije i Crne Gore bili su dr @eljko Ke{etovi}, Zoran Kekovi} i dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}.

Na Konferenciji se radilo na plenarnim i panel sesijama. Plenarne sesije bile su posve}ene op{tim pitanjima i problemima vezanim za funkcionisanje savremenih krivi-nopravnih sistema, posebno policije, kao i za razvoj koncepta policije u zajednici i partnerstva u prevenciji kriminaliteta u zemljama u tranziciji. Brojna pitanja vezana za organizaciju policije, za rad policije na prikupljanju dokaza, ulogu policije u mirovnim operacijama, reforme policije, zloupotrebe od strane policije i sl. bila su teme panel sesija. Pored toga, na panel sesijama predstavljen je i -itav niz zanimljivih radova koji se bave najrazli-itim kriminolo{kim i penolo{kim pitanjima poput: istra`ivanja razlika izme|u izvr{ilaca nasilnih krivi-nih dela u porodici i van nje, istra`ivanja seksu-

alnog nasilja, straha od kriminaliteta, organizovanog kriminaliteta, metoda istra`ivanja kriminaliteta i sigurnosti, prevencije kriminaliteta, savetovanja u vezi narkomanije i alkoholizma u slu-ajevima nasilja u porodici, evaluacije novih programa u zatvorima, korupcije itd.

Ove godine, organizatori Konferencije o *Policiji u Centralnoj i Isto-noj Evropi* u-inili su dodatni napor, i tokom drugog dana Konferencije, paralelno odr`ali jo{ jedan zna-ajni me|unarodni skup: Seminar *Evropske grupe za istra`ivanje normativnosti o kriminolo{kim, kriminalisti-kim i krivi-nopravnim istra`ivanjima u Jugoisti-noj Evropi*. Time je obele`en zna-ajan doga|aj za Fakultet krivi-nih nauka – njegov zaslu`eni prijem u -lanstvo *Evropske grupe za istra`ivanje normativnosti*.

Seminar *Evropske grupe za istra`ivanje normativnosti o kriminolo{kim, kriminalisti-kim i krivi-nopravnim istra`ivanjima u Jugoisti-noj Evropi* predstavljao je jedinstvenu priliku za istra`iva-e iz zemalja sa prostora biv{e Jugoslavije da predstavje svoja istra`ivanja, publikacije, kurseve i druge oblike akademskih aktivnosti iz oblasti kriminologije, kriminalistike i drugih krivi-nih nauka. Na seminaru se predstavilo osam u-esnika iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije i Crne Gore. Pored predstavnika zemalja biv{e Jugoslavije koji su predstavili svoj rad, seminaru su prisustvovali i o prezentacijama diskutovali ugledni evropski istra`iva-i, -lanovi *GERN* (Evropska grupa za istra`ivanje normativnosti).

Na seminaru su predstavljeni slede}i radovi: Korupcija u Sloveniji – rezultati empirijskog

istra`ivanja (Bojan Dobovšek), Povezanost korporativnog prava, ra-unovodstvenih propisa i krivi-nog prava - teorija i praksa u Hrvatskoj (Ivo Paparela), Viktimološka istra`ivanja trgovine ljudima u Srbiji (Vesna Nikolić-Ristanović), Kriminološka i krivi-nopravna istra`ivanja u Sloveniji (Gorazd Meško), Prošlost, sadašnjost i budućnost istra`ivanja policije u Hrvatskoj (Zvonimir Dujmović), Razvoj i perspektive policijsko-bezbednosnih studija u Bosni i Hercegovini (Borislav

Petrović i Elmedin Muratbegović), Pregled penoloških istra`ivanja i njihov uticaj na praksu slovena-kih zatvora (Dragan Petrovec) i Istra`ivati za me|unarodne institucije – propuštena prilika (Goran Klemenčič).

Oba skupa predstavljala su dobru priliku za razmenu ideja i iskustava, kao i za me|usobno upoznavanje i uspostavljanje, odnosno dalje razvijanje saradnje, nau-nih radnika iz najrazli-čitijih delova sveta.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

VESNA NIKOLIĆ -RISTANOVIĆ ,
SANJA ČOPIĆ , SANJA MILIVOJEVIĆ ,
BILJANA ŠIMEUNOVIĆ -PATIĆ ,
BILJANA MIHIĆ

Trgovina ljudima u Srbiji

Viktimološko društvo Srbije i Organizacija
za evropsku bezbednost i saradnju,
Beograd, 2004, str. 243

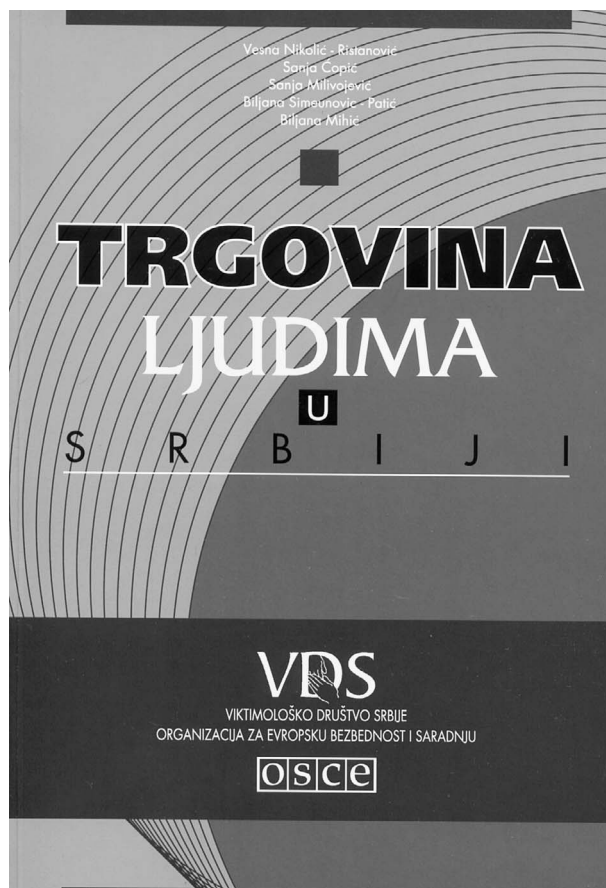
Knjiga *Trgovina ljudima u Srbiji* nastala je kao rezultat istraživanja, koje je u periodu od 1. maja do 30. avgusta 2003. godine, sproveo Viktimološko društvo Srbije, u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori. Istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se dobije potpunija slika o trgovini ljudima kao veoma ozbiljnom i kompleksnom društvenom problemu koji je, iako u poslednje vreme prilično medijski aktuelan, nedovoljno empirijski istraživan u našoj zemlji. Ono što je autorke navelo da se upuste u ovo istraživanje jeste postojanje nepotpunih i sporadičnih saznanja o ovoj pojavi i odsustvo sistematskog pristupa kako u njenom proučavanju, tako i u otkrivanju i gonjenju izvršilaca, a tako i u prevenciji, zaštiti i reintegraciji žrtava trgovine ljudima u našoj zemlji.

Treba imati u vidu da je istraživanje fenomena poput trgovine ljudima veoma zahtevan istraživački poduhvat jer se radi o kompleksnoj i dinamičnoj, a pri tom prikrivenoj društvenoj pojavi, koja je višestruko i usko povezana i sa drugim društvenim fenomenima, poput prostitucije, rada na crno, prosjačenja, beskućništva, krijumčarenja ljudi i ilegalnih migracija. Pored toga, neophodno je da se ovaj problem sagleda u kontekstu problema trgovine ljudima u celovitavom regionu, s obzirom da se radi o organizovanom i transnacionalnom obliku kriminaliteta. Konkretni otkrivajući faktori za utvrđivanje obima i karakteristika trgovine ljudima su još i veoma mali broj žrtava koji se obrađuju za pomoć policiji ili nekoj od organizacija za pružanje pomoći žrtvama, a tako i nepostojanja objedinjenog sistema praćenja i analize ove pojave od strane većine vladinih i nevladinih međunarodnih organizacija.

Istraživanje je obavilo 13 istraživača radeći intervjue sa 123 stručnjaka različitog profila (predstavnicima državnih organa, nevladine i vladine organizacije, naučnicima i radnicima) i pet žrtava, a obavljen je i

jedan broj neformalnih razgovora i neposrednih posmatranja. Pored toga, kao dodatni izvori podataka korišćeni su i podaci državnih organa, rezultati dosadašnjih istraživanja, podaci domaćih nevladinih organizacija, podaci međunarodnih organizacija i drugi pisani materijal. Istraživanjem je obuhvaćeno 17 mesta u Srbiji (bez Kosova).

Kako same autorke ističu, istraživanje je bilo eksplorativnog karaktera i nije imalo pretenzije ka dolasku do reprezentativnih i preciznih podataka o trgovini ljudima u Srbiji, već je za cilj imalo dobijanje jedne celovite i globalne slike koja će poslužiti da se markiraju i prepoznaju nova istraživačka problema vezani za ovu pojavu i steknu saznanja o njenim pojavnim oblicima i prisutnosti u Srbiji danas. Dakle, dobijeni podaci bi trebalo da posluže kao dobra osnova za procenu rasprostranjenosti i strukture ove pojave, za dobijanje predstave o njenim najvažnijim karakteristikama, načinima reagovanja vladinih i nevladinih organizacija, kao i za koncipiranje preporuka u pogledu efikasnije strategije njenog suzbijanja i prevencije. Ono što je još važno reći, jeste da je istraživanje imalo akcioni karakter jer je pored prikupljanja podataka imalo za cilj i objašnjavanje ove pojave i osnovnih pojmova vezanih za nju

sagovornicima u intervjuima, kao i podizanje njihovog nivoa svesti/obaveštenosti i senzibilisanosti u vezi sa problemom trgovine ljudima.

Knjiga «Trgovina ljudima u Srbiji» nastala na osnovu ovog istraživanja, organizovana je u 11 poglavlja. Knjiga pored neposrednih rezultata istraživanja obuhvata i pregled postojećeg stanja u ovoj oblasti i to: u drugom poglavlju, pregled važećeg zakonodavstva u Srbiji vezano za trgovinu ljudima i u trećem poglavlju, prikaz pregleda dosadašnjih istraživanja i drugih podataka o trgovini ljudima u cilju seksualne eksploatacije i eksploatacije rada u Srbiji, koji potiču kako od zvaničnih instanci (MUP Republike Srbije), tako i od međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija. Pregled ovih podataka i činjenica omogućava čitaocu da dobije sliku o rasprostranjenosti i zastupljenosti ove pojave na našem području, ali ga i priprema da smesti informacije koje proističu iz prikaza istraživanja koje sledi, u određeni kontekst.

U četvrto poglavlje knjige posvećeno je određenu i razgraničenu osnovnih pojmova vezano za trgovinu ljudima i ono na najbolji mogući način zatvara uvodni deo knjige i priprema čitaoca za sam prikaz istraživanja. Naime, i u stručnoj javnosti postoji dosta konfuzije u pogledu definisanja i razgraničenja trgovine ljudima od pojava koje jesu najčešće usko povezane, ali se ne mogu i ne smeju svesti na nju jer povlače za sobom pogrešno i neadekvatno sagledavanje prirode samog fenomena trgovine ljudima, a mogu dovesti i do neadekvatnog reagovanja države i neadekvatne pravne regulative. Trgovina ljudima se često ne razlikuje od prostitucije ili ilegalne migracije, tako i od krijumčarenja ljudi. Često je slučaj da se trgovina ljudima svodi samo na trgovinu ženama, a i tada samo na trgovinu u cilju seksualne eksploatacije. Dakle, ovim poglavljem dobijamo jasno definisane i razgraničene osnovne pojmove kojima se se baratati u nastavku knjige i ono omogućava čitaocu, pogotovo laiku, da lakše prati problematiku obrađenu istraživanjem, ali i da razume probleme i nesnalaženje ljudi koji se u praksi bave ovim fenomenom, a da nemaju uvek jasnu predstavu šta on sve podrazumeva i kako ga razlučiti od bliskih pojava u praksi.

Ono što odlikuje prikaz ovog istraživanja u knjizi jeste od početka jasno postavljanje i definisanje njegovog predmeta i ciljeva koje dobijamo u petom poglavlju. Globalno posmatrano, istraživanje je bilo usmereno na prikupljanje podataka o trgovini ljudima u cilju seksualne i radne eksploatacije, bilo da se radi o trgovini ženama, muškarcima ili deci i bilo da ima transnacionalni karakter ili se odvija u okvirima granica naše zemlje.

Konkretno postavljeni ciljevi bili su dolaženje do saznanja o:

- Rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama trgovine ženama, decom i muškarcima u Srbiji;
- Faktorima koji utiču na javljanje trgovine ljudima iz Srbije, u Srbiju i kroz Srbiju;
- Nivou svesti stručnjaka (sudija, tužilaca, advokata, policije, socijalnih radnika, lekara, psihologa, nastavnika, vaspitača u domovima za nezbrinutu decu i sl.);
- Načinima reagovanja i bavljenja trgovinom ljudima od strane državnih organa (policija, tužilaštvo, sudovi, centri za socijalni rad) i domaćih i nevladinih organizacija.

Svskom od oblika trgovine ljudima, trgovini ženama, decom i muškarcima, posvećeno je po jedno poglavlje koje analizira i interpretira podatke dobijene iz istraživanja koji se odnose na obim i rasprostranjenost tog oblika trgovine, njegovu strukturu i najvažnije karakteristike (putevi trgovine, namamljivanje žrtava, transport/transfers žrtava, oblici viktimizacije kojima su žrtve trgovine izložene).

Pored podataka koji su neposredno odnose na trgovinu ženama, muškarcima i decom, intervjuima su, radi dobijanja kompletnije slike o rizicima trgovine ljudima u Srbiji, prikupljeni i podaci o markerima, tj. posrednim pokazateljima postojanja trgovine ljudima, poput seks industrije, prostitucije, prosjačenja, beskućništva, rada na «crno».

Podaci i informacije dobijene na osnovu intervju sa ispitanicima potkrepljeni su autentичnim iskazima nekih od njih i predstavljaju zanimljive i živopisne ilustracije slučajeva sa kojima se ovi profesionalci susreću u svom radu. Ova svedočenja čine knjigu interesantnom za praćenje i čine ovu problematiku bliskijom i životnijom i običnom čitaocu.

Jedno od poglavlja knjige posvećeno je analizi načina funkcionisanja i ocena mehanizama delovanja vladinih organa (policija, pravosudni organi, centri za socijalni rad) vezano za otkrivanje, dokazivanje, zaštitu i reintegraciju žrtava. Analizirani su podaci dobijeni na osnovu intervju o tome kako državni organi reaguju na problem trgovine ljudima i koji se problemi mogu identifikovati u vezi sa tim. U ovom poglavlju su tako i prikazani i mehanizmi delovanja nevladinih i međunarodnih organizacija u vezi sa trgovinom ljudima i dat prikaz kako ispitanici ocenjuju i vide rad ovih organizacija. Interesantno je i što je dat prikaz na koji način ispitanici vide postojanje i efikasnost međusobne saradnje državnih organa, nevladinih i međunarod-

nih organizacija, a tako|e i primeri dobre i lo{e prakse o kojima ispitanici imaju bilo neposredna, bilo posredna saznanja. Ove ocene od strane profesionalaca u ovoj oblasti i njihovo vi|enje postojanja saradnje i koordinacije razli-utih institucija na polju borbe protiv trgovine ljudima, predstavljaju na neki na-in evaluaciju i daju realnu sliku da li zaista postoji sistemski pristup u borbi protiv ove vrste organizovanog kriminala.

Istra`ivanjem su dobijeni i podaci o tome u kojoj meri su stru-njaci i predstavnici institucija i organizacija koji se susre}u sa problemom trgovine ljudima uklju-eni u edukacije o ovom problemu (treninzi, seminari, okrugli stolovi i sl.) i u kojoj meri su upoznati sa njim u smislu vladanja osnovnim pojmovima i njihovom razgrani-avanju. Tako|e su dobijeni podaci o zadovoljstvu u-esnika takvih oblika edukacije njenim kvalitetom i kori{}u koju dobijaju od nje. Va`an podatak koji je donelo ovo istra`ivanje odnosi se na upoznatost ispitanika sa novim zakonskim re{enjem iz -l. 111b Krivi-nog zakona Republike Srbije, kojim je u na{ pravni sistem po prvi put uvedeno krivi-no delo trgovine ljudima, tj. dobijamo podatak da li je i u kojoj meri ovo pravno re{enje za`ivelo i u praksi.

Veoma korisne informacije dobijene su na osnovu odgovora ispitanika na pitanje koje mere treba preduzeti za unapre|enje prakse i efikasno sprovo|enje zakonske regulative u vezi sa trgovinom ljudima. To je bio na-in da istra`iva-i saznaju kako stru-njaci, i uop{te ljudi koji se u praksi susre}u sa problemom trgovine ljudima, sagledavaju ovaj problem iz razli-utih perspektiva i koji su to problemi na koje nailaze, da li ih i kako prevazilaze i u kojoj meri o-ekuju promene u sistemskom pristupu re{enja ovog ozbiljnog dru{tvenog problema.

Na osnovu pregleda i rezultata -itavog istra`ivanja, autorke u zaklju-ku daju pregled najzna-ajnijih faktora koji doprinose javljanju trgovine`enama, decom i mu{karcima u Srbiji, i preporuke u pogledu konkretnih aktivnosti i istra`ivanja koje treba sprovesti u vezi sa trgovinom ljudima u Srbiji. Na ovaj na-in dobijamo jednu zaokru`enu istra`iva-ku studiju, koju pratimo od sistematskog uvoda u problematiku i kompleksnost pojave trgovine ljudima, preko konkretnih rezultata istra`ivanja koja registruju stanje stvari na terenu i probleme i te{ko}e sa kojima se susre}u stru-njaci razli-itog profila vezano za ovaj problem, do konkretnih zaklju-aka i preporuka koje ome|avaju problem na takav na-in da su postavljene jasne smernice u kom pravcu dalja istra`ivanja treba da idu i koja bi sistemski re{enja trebalo preduzeti.

Ova knjiga, pored toga {to -ini problem trgovine ljudima vidljivijim i prisutnijim u na{em dru{tvu, ima zna-aj jer je poku{ala da ga prilagodi i smesti u nau-ne standarde. Ciljevi i struktura istra`ivanja su potpuno jasni i iz njih proishode konkretni i dragoceni rezultati koji mogu poslu`iti za neka naredna, mo`da u`e orijentisana istra`ivanja ili ve} konkretne akcije u skladu sa dobijenim rezultatima. Knjiga *Trgovina ljudima u Srbiji* je bez sumnje zna-ajna za stru-nu javnost, zainteresovanu za problem trgovine ljudima, jer predstavlja po-etak sistematskog pra}enja i prou-avanja ovog problema u Srbiji. Kao takva, ona predstavlja nezaobilaznu literaturu kako za studente i stru-njake, tako i za istra`iva-e koji se budu bavili daljim istra`ivanjima vezanim za trgovinu ljudima. Knjiga je od{tampana na srpskom i engleskom jeziku, a dostupna je i u elektronskom izdanju na internet stranici Viktimolo{kog dru{tva Srbije: www.vds.org.yu.

Mr Maja Savi}

LJILJANA TOMA [I]

Trgovina ljudskim organima

Samostalno autorsko izdanje Ljiljana Toma{i}, Beograd, 2003, str. 160.

Trgovina ljudskim organima predstavlja specifi-an i kompleksan oblik organizovnog kriminala, koji je intenziviran tokom poslednje dve decenije dvadesetog i po-etkom 21. veka, kao propratna pojava napretka transplantacione medicine.

@elja autorke, doktora medicinskih nauka, bila je da skrene pa`nju nau-ne i stru-ne javnosti na ovaj veoma opasan fenomen, koji predstavlja grubo kr{enje ljudskih prava i podrazumeva u-e{}e tamne strane lekarske profesije.

Podaci koji su prezentovani u knjizi "Trgovina ljudskim organima", ve}inom su objavljeni preko elektronskih medija, a rezultat su izu-avanja razli-utih oblika zloupotreba interneta, te su kao takvi sistematizovani u nekoliko tematskih celina, koje -ini:

- Uvodni deo
- Istorijski podaci
- Na-ini kori{}enja delova ljudskog tela

- Organizacija transplantacije
- Potreba za delovima ljudskog tela
- Sistemi za prikupljanje delova ljudskog tela - Pravna regulativa
- Trgovina delovima ljudskog tela dobijenih legalnim putem
- Mogućnost prenošenja zaraznih bolesti putem presaivanja inficiranih delova ljudskog tela
- Trgovina ljudskim organima i tkivima dobijenih nelegalnim putem - crno tržište ljudskih organa i tkiva
- Mere zaštite
- Budućnost i perspektive.

Operativna je poznata i tokom istorije uvek prisutna potreba za nadoknadjivanjem oštećenih ili obolelih delova ljudskog tela u cilju spašavanja i/ili poboljšanja kvaliteta života. Razvojem medicine i otkrićem ciklosporina, 1983. godine, revolucionarno je poboljšao uspeh transplantacije ljudskih organa, koja je, do tada, bila u eksperimentalnoj fazi, a danas predstavlja specifičan, a u nekim slučajevima i jedini oblik lečenja pojedinih kategorija bolesnika. Istovremeno je stalno prisutan napor da se obezbedi dovoljna količina potrebnih organa i tkiva. U tom smislu se kroz različite programe popularizuje donacija organa, uz insistiranje na njenom humanom aspektu.

Delovi ljudskog tela se mogu koristiti direktno za transplantaciju, za proizvodnju raznih produkata koji imaju primenu u medicini, zatim, u istraživanjima, laboratorijama i sl. Za transplantaciju se, osim transfuzija krvi, kao najčešćeg njenog oblika, koriste tzv. parenhimatozni organi, kao što su srce, jetra, pluća, gušterača i bubreg, ali i vene, tetive mišići, ligamenti, koža i rogovina.

Organi mogu biti transplantirani od živih davalaca ili od *kadavera*, odnosno osobe kod koje je nastupila "moć dana smrt", uz istovremeno oduvan rad srca.

Autorka, u tom smislu, u sedmom delu knjige, veoma detaljno opisuje pravnu regulativu, tj. različite sisteme za prikupljanje delova ljudskog tela, ukazujući na dva postojeća legalna sistema koja, sa svojim modifikacijama, egzistiraju u različitim zemljama, ali, istovremeno, predlaže eventualni budući sistem, koji, sa jedne strane, treba da zadovolji obezbeđivanje dovoljne količine ljudskih organa, a sa druge, poštovanje ljudskih prava davaoca i primaoca. Prikazani legalni sistemi sadrže odnos, tj. dozvolu davaoca ili -lanova u porodici, koja se, u nekim slučajevima, podrazumeva posle nastupanja "cerebralne ili moć dane smrti", u drugim se zahteva pismena saglasnost, dok u nekim slučajevima ovakva dozvola nije potrebna.

Prema našem zakonodavstvu, u članu 4. Zakona o uzimanju i presaivanju delova ljudskog tela u svrhu lečenja, navodi se da se "delovi tela sa umrlog lica mogu uzeti radi presaivanja, ako se umrlo lice za života nije tome naročito protivilo, odnosno ako se tome nije naročito usprotivio roditelj, braćni drug ili punoletno dete umrlog". Ovde se, dakle, odsustvo izričitog protivljenja smatra dovoljnim za uzimanje organa.

Pored toga što je svaka trgovina ljudskim organima zabranjena, autorka u osmom poglavlju studije isti-e postojanje legalnog obavljanja određenih vidova trgovine, koji su, najčešće, sponzorirani od strane mnogih biofarmaceutskih kompanija ili istraživačkih laboratorija, koje rade pod okriljem vlada država u kojima se nalaze. U tom smislu, prisutna je trgovina delovima ljudskih embriona ili fetusa, ali i prodaja ljudskih tkiva i proizvoda poreklom od njih, koja je izrađena kroz trgovinu između agencija za prikupljanje tkiva i organa i tkivnih banaka, i trgovinu između tkivnih banaka i biomedicinskih profitnih kompanija.

Centralni i najvažiji deo studije predstavlja "Trgovina ljudskim organima dobijenih nelegalnim putem ili crno tržište ljudskih organa i tkiva", koje se odvija i razvija, upravo, zahvaljujući velikoj nesrazmeri između potrebe za ljudskim organima i količine koja može da se obezbedi legalnim načinima u okviru postojećih zakonskih rešenja.

Analizom istorijskog i sociološkog aspekta trgovine ljudskim organima namenjenih za transplantaciju, autorka ukazuje na sve bolje organizovanu spregu pojedinaca iz privatnih bolnica, iz političkih i birokratskih struktura, te dilera svih vrsta, koji deluju u okviru organizovanog transnacionalnog kriminala. Najstrašnije je što ovaj specifičan oblik kriminala nužno uključuje visokospecijalizovane medicinske kadrove, bilo da se radi o hirurzima i anesteziolozima, kada su u pitanju živi davaoci ili o patolozima, kada je reč o kadaverima.

Putevi kojima se odvija ilegalna trgovina ljudskim organima, zavise od uslova na određenoj geografskoj lokaciji, političke situacije, ratova i konflikata, stepena efikasnosti policijske kontrole, zakonske regulative, a uobičajeni su:

- od Latinske Amerike prema Severnoj Americi, Evropi i Srednjem Istoku
- od zemalja bivšeg Sovjetskog Saveza ka Baltičkim zemljama i Zapadnoj Evropi
- od Rumunije ka Italiji, a potom, preko Cipra i Turske, prema Izraelu i Srednjem Istoku
- od Kosova i Albanije prema Italiji, Zapadnoj Evropi i Srednjem Istoku
- od Kambodže i Vijetnama prema Tajlandu

- od Tajlanda i Filipina prema Australiji, Novom Zelandu i Tajvanu
- od Indije i Pakistana prema Srednjem Istoku.

Naj-e{"e "zemlje porekla" organa za crno tr`i{te su slabije ekonomski razvijene dr`ave, u prvom redu dr`ave Latinske Amerike, zemlje Jugoisto- ne Evrope, koje se nalaze u procesu tranzicije, zatim, Indija, Tajland, dok su naj-e{"e zemlje destinacije, odnosno "kupci organa" Nema-ka, Italija, Skandinavske zemlje, Bliski Istok, Ju`na Afrika i SAD, gde se organi transportuju, ili se, pak, trans- plantacija vr{i u zemlji iz koje poti-e davalac u okviru tura tzv. "transplantacionog turizma".

Metode kojima se pristupa `rtvi obi-no su prilago|ene uslovima sredine u kojoj `rtva `rtvi, a naj-e{"e, preko osobe iz okru`enja `rtve, kao i putem oglasa kojima se nudi re{avanje egzistencijalnih pitanja, dok je za "uspe{nu realizaciju posla" neophodna korupcija me|u pripadnicima policije, predstavnicima lokalne vlasti, slu`benicima koji obezbe|uju la`nu dokumentaciju i sl. Analizom rezultata dobijenih putem interneta, autorka ove studije saznala je da su lekari iz Izraela poslednjih godina "obilazili" Makedoniju, Bugarsku, Kosovo i Jugoslaviju, radi postizanja dogovora o saradnji u oblasti transplatacije organa.

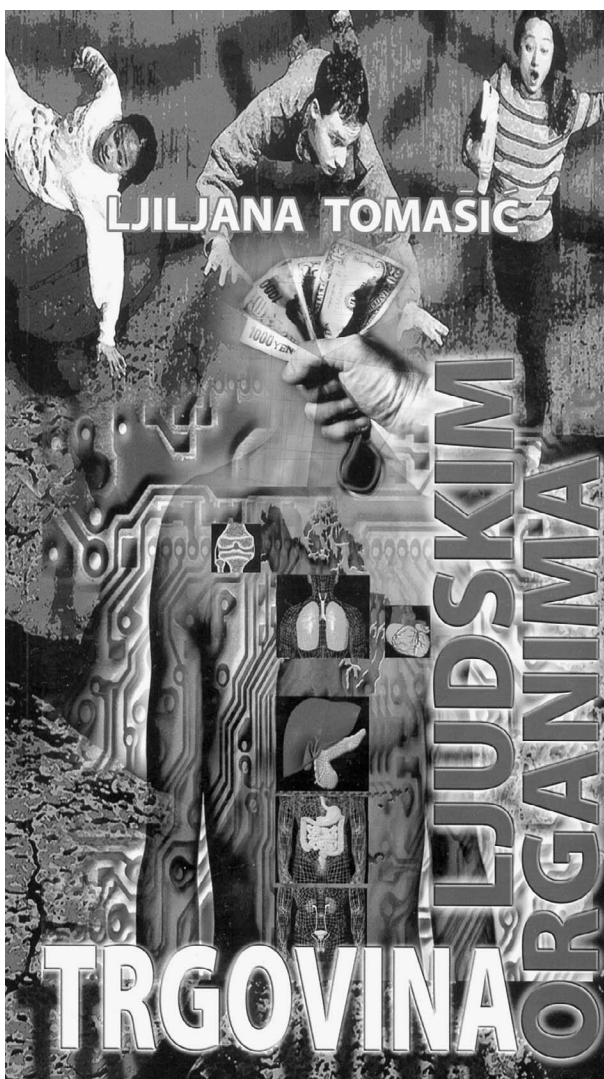
Izvori organa za ilegalnu trgovinu su razli-iti: siroma{no stanovni{tvo koje prodaje sopstvene organe, `rtve otmica, `rtve ratova, zloupotreba medicinskog tretmana, elementarnih nepogoda, zatvorenici nad kojima se vr{i smrtna kazna, le{evi u toku autopsije itd. U posebno rizi- nu kategoriju spadaju ilegalni migranti, koji zbog specifi- nog polo`aja u kome se nalaze, a koji se, izme|u osta- log, odnosi na neposjedovanje legalnih li- nih doku- menta i nepoznavanje jezika, veoma lako mogu da postanu `rtve razli- itih kriminalnih aktivnosti, me|u kojima su trgovina ljudima, prinudna prostitucija, pa i trgovina ljudskim organima.

U okviru navedenog poglavlja, autorka se posebno osvr`e na savremene komunikacione tren- dove na crnom tr`i{tu ljudskih organa. Prema rezul- tatima trogodi{njeg istra`ivanja koje je sproveo National Criminal Intelligence Service (NCIS), krimi- nalci u Velikoj Britaniji, sve vi{e koriste internet radi organizovanja pedofilije, ilegalne trgovine drogom, ljudima, oru`jem, ali i trgovinom ljudskim organima. Na internetu su prisutni sajtovi koji direktno nude usluge nabavke organa on-line. Jedan od vode}ih aukcijskih sajtova, *eBay*, izme|u ostalog, nudi mogu}nost kupovine ljudskih organa. Osim toga, na sajtu *TransWeb*, nude se usluge kontakta sa trans- plantacionim centrima, kao i mogu}nost "porud`bine" organa koji, navodno, poti-u od `rtava

saobra}ajnih nesre}a. Kada su u pitanju cene poje- dinih organa koje se nude elektronskim putem, cena srca je od 3000 do 15000 evra, dok se bubrezi mogu kupiti po ceni od 4000 do, -ak, 125000 evra.

U vezi sa zloupotrebom elektronskih medija, koji podrazumeva izme|u ostalog i trgovinu ljudskim organima, autorka u delu "Mere za{tite", navodi da za sada postoje tri nivoa pravne za{tite: prvi je me|unarodni i -ine ga Organizacija ujedinjenih nacija, Evropska Unija, Svetska trgovinska organi- zacija, koje na me|unarodnom planu sinhronizuju aktivnosti i harmonizuju zakonodavstva. Drugi nivo se odnosi na nacionalna prava, dakle, sve ve}i broj zemalja, kroz nacionalno zakonodavstvo, poku{ava da kontroli{e negativne sadr`aje na interenetu. Tre}i nivo predstavlja tzv. samoregulaci- ja, koju sprovode razli-ite organizacije i udru`enja , kao {to su, na primer, udru`enja provajdera.

U poslednjem poglavlju knjige *Budu}e perspek- tive*, autorka izra`ava nadu da }e u budu}nosti

transplantacija ljudskih organa predstavljati rutinsku medicinsku praksu, a ne kao do sada ekskluzivni na-in le-enja. Svakako da stalna nesta{ica organa stvara i odr`ava crno tr`i{te, a zakoni koji imaju za cilj spre-avanje trgovine o-igledno nisu dovoljni za prevazila`enje problema, koji bi se odnosio upravo na prevazila`enje te nesta{ice. Kao logi-an izlaz iz ove situacije name}e se popularizacija donacija, ali i obezbe-|ivanje bolje evidencije uvo|enjem elektronskih metoda obrade podataka, kao i razvoj novih biomedicinskih tehnologija, koje }e obezbe|ivati organe na na-in druga-iji nego do sada.

U tom smislu, ukazuje na, ve} primenjivanu, ugradnju organa poreklom od `ivotinja, naj-e{e majmuna, ili, pak, ugradnju organa sastavljenih od ve{ta-kih materijala. U budu}nosti se, osim toga,

o-ekuje da kloniranje ljudskih embriona zauzme svoje mesto u biomedicinskoj praksi. Naravno, kada je re- o kloniranju, ono se ne sme posmatrati samo sa aspekta mogu}ih zloupotreba, ve} kao terapija u budu}nosti za niz do sada neizle-ivih bolesti, koja }e biti u stanju da efikasno re{i posto-je}u nesta{icu ljudskih organa i tkiva i time postepeno elimini}e crno tr`i{te u ovoj oblasti.

Pored toga {to su izvori podataka navedeni u studiji dobijeni isklju-ivo putem elektronskih medija, ova knjiga predstavlja veoma korisno i, -ini se, nezaobilazno {tivo za stru-njake koji se, u okviru razli-itih nau-nih disciplina, bave izu-avanjem trgovine ljudskim organima. Tako|e, mo`e predstavljati jedan od va`nih putokaza za profesionalce anga`ovane na konkretnom otkrivanju i presecanju ovog slo`enog oblika organizovanog kriminaliteta.

Biljana Mihi}

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

Temida: ~asopis o viktimizaciji,
ljudskim pravima i rodu/ glavna i odgovorna
urednica Vesna Nikoli}-Ristanovi}. – God. 1,
br. 1 (1998)-. – Beograd: Viktimolo{ko
dru{tvo Srbije : Prometej, 1998-. –30cm

Publikacija uporedo izlazi i na engleskom
jeziku (ISSN 1450-8508)

ISSN 1450-6637 = Temida (Izd. na srpskom
jeziku)

COBISS.SR-ID 140099335